

Д-Р АСЕН АНГЕЛОВ

КОНТРОЛ НА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА ЦЪРКОВНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ

ВУЗФ

Финанси, застраховане,
бизнес, предприемачество
и иновации

ИЗДАТЕЛСТВО НА ВУЗФ "СВ. ГРИГОРИЙ БОГОСЛОВ" СОФИЯ, 2025

АСЕН АНГЕЛОВ

**КОНТРОЛ НА СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКАТА
ДЕЙНОСТ НА ЦЪРКОВНИТЕ ОРГАНИЗАЦИИ**

*На Негово Високопреосвященство Западно- и Средноевропейски
митрополит Антоний и приятеля ми д-р Петкан Илиев
с благодарност, признание и уважение!*

Рецензенти:

Проф. д. н. Виржиния Желязкова

Доц. д-р Джеймс Йоловски

© Асен Ангелов, д-р – автор 2025 г.

Редактор: Румяна Иванова

© Издател: Издателство „Свети Григорий Богослов“ – ВУЗФ

Формат: 148 x 210 мм

ISBN 978-619-7622-73-7

ISBN 978-619-7622-72-0 (e-book)

АСЕН АНГЕЛОВ

**КОНТРОЛ НА
СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКАТА
ДЕЙНОСТ НА ЦЪРКОВНИТЕ
ОРГАНИЗАЦИИ**

Издателство „Свети Григорий Богослов“ – ВУЗФ
София, 2025

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	7
-----------------	---

ГЛАВА ПЪРВА

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ВЪТРЕШНИЯ КОНТРОЛ В КОНТЕКСТА НА ЦЪРКОВНАТА ИКОНОМИКА – ДЕФИНИЦИИ И КЛАСИФИКАЦИЯ.....	21
---	----

- 1.1. Църквата като икономически субект – същност
и организационни елементи 22
- 1.2. Теоретични концепции, подходи и дефиниране на
контрола върху социалната и социално-
икономическата дейност на вероизповеданията,
респ. на БПЦ 31

ГЛАВА ВТОРА

СОЦИАЛНАТА И БЛАГОТВОРИТЕЛНА ДЕЙНОСТ НА БПЦ – ФИНАНСОВ КОНТРОЛ И ПРЕВЕНЦИЯ.....	65
--	----

- 2.1. Социалната и благотворителна дейност на БПЦ –
институционални измерения и практика..... 65
- 2.2. Контрол върху социалната дейност 78
- 2.3. Основни модели на взаимоотношения
„държава-църква“ 87

ГЛАВА ТРЕТА

ПРОУЧВАНЕ И ОЦЕНКА НА КОНТРОЛА ВЪРХУ

СОЦИАЛНО-ИКОНОМИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА БПЦ

ЧРЕЗ АЛТЕРНАТИВНИ МЕТОДИ.115

3.1. Цели и методика на изследването.115

3.2. Общ профил на изследваните лица123

3.3. Субективни оценки и опит за агрегиране
на резултатите от анкетното проучване127

ЗАКЛЮЧЕНИЕ.143

БИБЛИОГРАФИЯ149

ПРИЛОЖЕНИЕ 1161

ВЪВЕДЕНИЕ

Религията, респективно Църквата, винаги е била неотменима част от социално-икономическия живот на българското общество. През 21-ви век ролята на Църквата,¹ не само, че не е намаляла, напротив тя засилва своето влияние като част от ключовите обществени институции. Историческите факти показват, че Църквата винаги е била нещо повече от религиозна институция. Тя е играла важна роля в икономическия, социалния, културния и политическия живот на българското общество.

В настоящата монография ще изведем на преден план анализа на религиозната дейност, в контекста на контрола, в неговия социално-икономически аспект. Самата религиозна дейност ще бъде разгледана в широкия смисъл на думата, като я обособяваме в три основни направления, представляващи нейните съставни елементи: 1) същинска религиозна дейност, която може да бъде оценена (стойностно измерима) и е част от стопанския оборот, генерираща определени приходи, респ. разходи; 2) стопанска религиозна дейност, която

¹ Под „Църква“, в последващото изложение трябва да разбираме „Българска православна църква“, тъй като ограничавайки обекта на изследване в разумни рамки в последващи анализи и изследвания да може да изпъкне действителната роля и място на Църквата в социално-икономическата дейност в България.

функционира на принципите на бизнес сектора – църковните земеделски стопанства и предприятия; 3) социална религиозна дейност извършвана на принципите на социалните предприятия – социални трапезарии, кухни, приюти и пр. Тези дейности формират същността на църковната икономика.

В настоящото изследване ще акцентираме върху контрола, като една от най-важните функции на процеса на управление, който се осъществява на всяко ниво на социално-икономическия живот. Контролът върху социално-икономическата дейност на религиозните организации, респ. на БПЦ и икономическите им взаимоотношения с останалите стопански агенти (домакинства, фирми и държава) са слабо изследвани, но от научна гледна точка представляват една изключително интересна сфера за анализ. Целта на това изследване е именно да се обосноват теоретичните основи на контрола върху църковната икономика, да се дефинират основните понятия и класификация на този контрол. В тази връзка, трябва да се има предвид, че социалната и стопанската дейности формират една същностна част от т. нар. църковна икономика².

В контекста на евроинтеграцията, след като България стана член на ЕС на 1 януари 2007 г., значимостта на религиозната дейност, в социално-икономически аспект и свързаните с нея проблеми, се засилват. „Гражданите на ЕС все по-ясно осъзнават, че тяхната интеграция не е само функция

² Църковната икономика има три основни направления, представляващи нейните съставни елементи: 1) същинска религиозна дейност, която може да бъде оценена и е част от стопанския оборот, генерираща определени приходи, респ. разходи; 2) стопанска религиозна дейност, която функционира на принципите на бизнес сектора – църковните земеделски стопанства и предприятия; 3) социална религиозна дейност извършвана на принципите на социалните предприятия – социални трапезарии, кухни, приюти и пр. Тези дейности формират същността на църковната икономика., Вж. http://konkursi.unwe.bg/documents/594avtoreferat_Petkan.pdf; Илиев П., „Икономическа дейност и роля на Българската православна църква“, Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност „Политическа икономика“, С., 2017., с. 14-15.

от икономически, правни и административни решения и мерки, но зависи и от поведението на религиозните институции, общности и техните лидери. Теорията за секуляризацията³ е подложена на критика от редица изследователи. Петер Бергер говори за десекуларизация в световен план, а Герхард Робертс – за религията, като „сила в Европа“. Все по-осезаеми стават и различията в ценностните системи на отделните вероизповедания, а въпросът за влиянието им върху евроинтеграционните процеси все по-често присъства в дневния ред на международни форуми.“ (Калканджиева Д, 2007, с. 128)

В повечето конституции и национални законодателства терминът църква е заменен със синоними като „религиозни институции“, „организации“ и др. В повечето страни е запазена административната регистрация на новите религиозни общности, т.е. от орган на изпълнителната власт, а не от съдебната. Последното бе въведено в България със Закона за вероизповеданията от 2002 г. Друга особеност е категоризирането на религиозните общности на религиозни институции/организации и религиозни групи. Обикновено първите са със статут на юридически лица, докато вторите имат ограничени правомощия, предимно за богослужебната им дейност. Това важи почти за повечето бивши социалистически страни с преобладаващо православно население. В България няма подобно категоризиране на вероизповеданията, което заедно със съдебната регистрация, доведе до рязък скок в броя на религиозните институции у нас от 31 на 95 за периода 2002-2007 г. Към 30 октомври 2015 година реги-

³ Секуляризация – процес, в резултат на който различни области на социалния живот, (като образование култура, възпитание, икономика, политика) постепенно се освобождават от контрола на християнската религия и стават независими от църковните институции. (<http://rechnik.info/секуляризация>)

стрираните вероизповедания вече са 145 на брой.⁴ Според изготвения от американското посолство „Доклад за свободата на религията в международен мащаб – България, 2023 г.“ до 2023 г. „По данни към края на годината освен БПЦ има 228 регистрирани вероизповедания“ (*Доклад за свободата на религията в международен мащаб – България, 2023*) , т.е. общо 229 вероизповедания, регистрирани на територията на Република България.

Изучаването на социално-икономическата дейност на религиозните организации е от съществено значение за съвременната икономика на България, където православието и отчасти католицизма, наред с мюсюлманското вероизповедание, играят важна роля в общественно-икономическия живот на страната. При това религиозната стопанска и социална дейност може да изпълнява ролята на съществена обединителна функция на различните конфесии, особено по отношение на благотворителността и милосърдието.

В същото време, изискванията, с които духовенството трябва да се справя, особено в областта на пасторалната грижа, растат непрекъснато. Контролът върху дейността на поделенията на БПЦ е от изключително важно значение за управление на процесите както по отношение на социално-икономическата,

⁴ Вж. <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/51/ID/5476p>, Стенограма от 148-то заседание на 43-тото Народно събрание – София, петък, 15 януари, 2016 г., на въпрос на народния представител Явор Хайтов относно състояние на източноправославните храмове в Република България – отговор на министър-председателят господин Бойко Борисов. „На въпроса Ви какъв е общият брой на местата за извършване на религиозни обреди на вероизповедания, във връзка с разпоредбата на чл. 6, Приложение № 1, т. 10 от Закона за държавния бюджет на Република България за 2015 г. на Дирекция „Вероизповедания“ към Министерския съвет беше възложена задачата да се изработи картотека и регистър на религиозните храмове на всички религиозни институции, регистрирани в страната от Софийския градски съд – 145 бр. към 30 октомври. Изготвените картотека и електронен регистър обхващат всички регистрирани от Софийски градски съд религиозни институции към този момент.“

така и на религиозната дейност. Поради това акцента на това изследване е именно да се разгледат някои важни аспекти от контрола върху църковната икономика и да се обоснове неговото важно значение за Църквата, като цяло. Изследването показва, че до голяма степен контролните функции осъществявани от БПЦ, според нейния Устав се изпълняват, но не се спазват сроковете и периодичността на този контрол. За да бъдат ефективно управлявани финансовите потоци свързани със социалните и благотворителни дейности на БПЦ е необходимо да се осъществява ефективен финансов контрол, което е предмет на настоящия анализ.

„Професионалните“ измами все повече се превръщат в проблем, както в частния сектор, така и при обществените организации, вкл. религиозните институции (*Okoye & Gbegi, 2013*). Професионалните или вътрешните измами се дефинират и се свързват с физическите лица, които използват своята професия или професионална дейност за лично обогатяване чрез умишлена злоупотреба или неправилно използване на ресурсите или активите на организацията (*Асоциация на сертифицираните специалисти по измами/ACFE, 2016 г.*). Най-честата форма на професионална измама е кражбата на активи и пари на организацията/фирмата (*Krambia Kapardis & Papastergiou, 2016*). ACFE (2016) съобщава, че незаконното присвояване на активи представлява около 83% от всички случаи на измами, докладвани на ACFE. Измамата може да засегне големи или малки, частни или публични организации, т.е. както такива организации с печалба или с нестопанска цел (*Mat et al., 2013*). Измамите обаче са често срещани сред служителите на организациите с нестопанска цел, вкл. религиозните институции, които не са предприели активни стъпки за пре-

дотвърдяване им (Arif & Malekj, 2013). Организациите могат проактивно да управляват или ефективно да предотвратяват измамите, когато са в състояние да идентифицират факторите, които насърчават тези измами, и разбират защо извършителите на измами ги извършват (Ruankaew, 2013). Внедряването на системи за вътрешен контрол е основното решение за предотвратяване на професионалните измами (Gagliardi, 2014).

Лошото управление на средствата и активите на религиозните организации, особено в местните поделения – църкви и манастири, не е рядко срещано явление. Развитието на подобни процеси предизвиква много опасения относно ефективността на системите за вътрешен контрол в църковните организации. В тази връзка, настоящото изследване проучва също така ефективността на вътрешния контрол, разглежда вътрешните процедури, за да установи независимостта на функциите за вътрешен контрол в Църквата.

Всичко това обуславя актуалността и целесъобразността на избора на тема на настоящото изследване.

Социалните проблеми на съвременното общество, свързани със загубата на моралните устои и ценности, маргинализацията на населението, бедността и неравенството, нарастването на социалната тежест на българските домакинства и пр., както и тяхното преодоляване, са елемент на социално-икономическата политика на всяко правителство. Решаването им от страна на публичната власт/държавата може да бъде подпомогнато и реализирано в сътрудничество с водещите религиозни общности в страната и нестопанския сектор като цяло. В този случай, историческият опит по отношение на социалните услуги (в осъществяването на подобен род услуги и дейности от страна на православната църква се използва термина „социал-

но служение⁵⁾ на Българската православна църква е безценен и неоспорим, но като че ли контролът върху социалните и стопански дейности, които БПЦ извършва остават встрани, както от страна на изследователите, така и от страна на публичната власт – правителства и местни власти/общини.

Степен на разработеност на проблема. Икономическите аспекти на дейността на религиозните общности е една от икономическите области, която е изключително слабо научно изследвана. Тази икономика поне досега е представлявала, за повечето икономисти, като нещо съпътстващо и с незначителен дял в общата икономическа структура, паралелна на основния поток от стопански дейности в публичния и частния бизнес сектори. Нещо повече, тя дори в повечето случаи няма допирни точки с тях и се отъждествява с начин на производство, който е технологически несъвършен, технически изостанал и принижен до натуралното стопанство. Естествено възниква въпросът за смисъла на изучаване и анализ на подобна икономическа дейност и доколко полезни ще бъдат изводите за развитието на българската икономика като цяло. Положителният отговор е свързан с притежаваните от Българската православна църква активи, респективно потенциалът, който има за по-голямо участие в социално-икономическия живот на страната. Това от своя страна поставя и въпроса за контрола върху тези дейности с оглед на по-ефективното и по предназначение използване на тези ресурси и материални активи.

В емпирическия анализ ще се ръководим основно от информацията и данните за България, но често ще се предлагат и сравнения с други страни, а теорията, която ще изведем ще

⁵ В Православния богословски факултет на Великотърновския университет е създадена нова специалност – "Теология и социално служение", която подготвя специалисти в областта на църковната социална дейност.

е приложима по принцип и в много отношения ще важи и за съвременните национални стопанства като цяло, тъй като моделът за религиозния сектор, като социално-икономически субект все още не е еднозначно теоретично идентифициран.

В теорията за ролята и мястото на религиозния сектор в социално-икономическата картина на съвременното българско общество, ние ще се опитаме да установим по какъв начин пазарните процеси направляват дейността на църковните организации за удовлетворяване на потребностите на членовете на обществото, по какъв начин тези процеси могат да се нарушават, как те се контролират и регулират или могат да бъдат регулирани така, че резултативността на икономиката би съответствала на някакъв „потенциален“ модел, носещ ползи за обществото.

В изследването се търси потвърждение на *научно-изследователската теза*, че контролът върху дейността на подразделенията на БПЦ е от изключително важно значение за управление на процесите както по отношение на социално-икономическата, така и на религиозната дейност. Целта на това изследване е да се разгледат някои важни аспекти на контрола върху църковната икономика и да се обоснове неговото важно значение за Църквата, като цяло, като същевременно се обосноват теоретичните основи на контрола върху църковната икономика и се дефинират основните понятия и класификация на този контрол.

Нарастващата социално-икономическа дейност на БПЦ и потенциала, който тя притежава, като активи и историческо наследство, ни позволява да говорим за формирането на един специфичен и обособен сектор в постсоциалистическата икономика на България, назоваван „*църковна икономика*“, която ще увеличава своята роля и размер независимо от броя на вяр-

ващите в страната.⁶ Основание за това обособяване е фактът, че в края на изминалото столетие се появи една нова социално-икономическа сила назована *трети сектор*⁷, която е своеобразно допълнение към решаването на горните проблеми в съвременната смесена икономика. Това с особена сила важи за реформиращите се икономики от Източна Европа тръгнали по пътя на пазарното стопанство. Нетърговският/Третият сектор на практика успя да спомогне за облекчаване на трудностите съпътстващи икономическия и политически преход, особено в социалната сфера. Така нареченият нетърговски сектор е традиционно разглеждан като структурна проява на гражданското общество и процесите на саморазвитие, самозащита и самоподпомагане на гражданите. В този смисъл „третият“, или *секторът на доброволната инициатива, се разграничава и дори понякога се противопоставя на първия, обхващащ публичната/държавната собственост и органите на управление; и от втория – засягащ частния бизнес*.⁸ Споделям мнението на П. Илиев, че църковната икономика в трите ѝ елемента формира т. нар. „четвърти“ сектор и по този начин може да обособим контрола върху социално-икономическата дейност като неин важен елемент.⁹

⁶ Вж. http://konkursi.unwe.bg/documents/594avtoreferat_Petkan.pdf; Илиев П., „Икономическа дейност и роля на Българската православна църква“, Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност „Политическа икономика“, С., 2017., с. 5.

⁷ Терминологичното разнообразие, с което се дефинира „третия сектор“ в България и по света не е предмет на подробно разглеждане на настоящата работа. Във въведението и последващия анализ в отделните глави ще използваме термините „трети сектор“, „неправителствени организации“, „организации с идеална цел“, „нестопански организации“, „непечеливши организации“ и пр. като взаимозаменяеми.

⁸ Вж. „Третият сектор в България /статистически барометър/“, с.7.

⁹ Вж. Пак там, http://konkursi.unwe.bg/documents/594avtoreferat_Petkan.pdf; Илиев П., „Икономическа дейност и роля на Българската православна църква“, Автореферат на дисертационен труд за присъждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност „Политическа икономика“, С., 2017., с. 5.

Обект на изследване в настоящата монография е контролът върху социално-икономическата дейност на БПЦ, както и спрямо работещите в религиозните организации на Българската православна църква в цялото им разнообразие от социално-икономически дейности и организационни форми.

Предмет на изследването са именно социално-икономическите взаимоотношения, свързани с контрола върху социално-икономическата дейност на Българската православна църква.

Цели и задачи на изследването. Основната цел на настоящата монография е да очертае ролята и мястото на контрола върху дейността на поделенията на БПЦ, което е от изключително важно значение за управление на процесите, както по отношение на социално-икономическата, така и на религиозната дейност.

За изпълнение на основната цел се поставят за решаване следните задачи:

Първо, Да се изясни същността на категорията „контрол върху дейността на Църквата“, както и дефинирането на съпътстващите понятието категории, изхождайки от терминологичното разнообразие в категориалния апарат: църковна икономика, контрол, социално-икономически дейности, социално служение, диакония и др. Аналогично да се изясни, без да е предмет на експлицитно представяне, общата класификационна рамка, върху която стъпва изследването и анализирането на данни и информация.

Второ, Да се опишат и обобщят използваните в съвременната им интерпретация теоретични и методологически подходи за разбирането на посоченото по-горе понятие „контрол върху социално-икономическата дейност на Църквата“ и операционализирането му за целите на емпиричното изследване.

Трето, Да се направи кратък исторически преглед и анализ на възникването и развитието на социално-икономическата дейност на църковните организации, респ. контрола, което позволява по-точно и детайлно да се интерпретира мястото им в общата социална дейност и политика на БПЦ и на българското общество като цяло.

Четвърто, С оглед на селектирането на определени препоръки към църковните организации и социалната политика и практика да се направи анализ и да се проведе анкетно проучване с всички уговорки за нееднородност на информационните източници. В процеса на изпълнение на тази задача за целите на анализа църковните организации са обединени в три групи от гледна точка на йерархичната структура на БПЦ (църкви и манастири, митрополии и Светия Синод), вкл. и с оглед на определена съпоставимост и сравнителен анализ. Поради технически трудности от методологически характер с информационната обезпеченост на някои от ключовите индикатори относно анализа, те не се интерпретират детайлно, а изводите направени върху тяхната база се вземат преди всичко като правило за решение.

Методологическата база на изследването включва разнообразен арсенал от подходи и инструменти поради спецификата на обекта и предмета на изследване от една страна, и ограничените възможности за официална информационна обезпеченост, от друга.

В тази връзка, изпълнението на целта на монографията и решаването на поставените изследователски задачи е извършено чрез използването и прилагането на системен теоретико-емпиричен подход, реализиран чрез следните научно-изследователски методи:

- На първо място е използван т. нар. „деск рисърч анализ“, известен с популярното наименование „метод на кабинетно проучване“, при който са обработени, обобщени и анализирани значителен брой информационни източници – книги, статии, монографии, църковна финансово-счетоводна документация, доклади, отчети, анкетни карти, интервюта и др.;
- За целта на изследването са приложени сравнителния и ситуационния анализи, особено що се касае до интерпретацията на данните и анализираната информация;
- Прилаганият инструментариум включва историко-логическото обобщение, в т. ч. анализ и синтез, най-вече при дезагрегиране на някои групи показатели и тяхната последваща интерпретация;
- Индуктивният и дедуктивният метод са изведени на преден план при избора, обосновката и интерпретацията на емпиричното анкетно проучване и провеждането и обобщаването на информацията от проведените анкети и направените интервюта.
- Спазен е общоприетият принцип при провеждане на икономически анализи, т.е. количествените характеристики са получени „при равни други условия“.
- Определящ е системният подход, но без пълното дефиниране на критичните точки на системата, тъй като техният анализ не е в обхвата на изследването, а е извършен по-скоро от гледна точка на по-задълбочения и богат анализ на ролята на социално-икономическите дейности на Църквата.

При работата върху монографичния труд могат да се открият следните методологически трудности:

- *Ограничеността на научните икономически източници по дадената проблематика.* На практика цялостна концепция за контрола върху социално-икономическите дейности няма както в българската, така и в чуждата икономическа литература.
- *Изключителната затвореност на религиозните организации и институции,* особено що се касае до тяхната социална дейност. Бюджетите на църквата, митрополията и Синода са изключително строго „охранявани“ и с висока степен на конфиденциалност.
- *Не съществува единна методология за набиране на данни и информация,* което принуди автора да изгради собствена такава.

За формиране на по-прецизна оценка на интерпретираните статистически данни са ползвани резултатите от емпиричното анкетно проучване. Предвид общата информационна обезпеченост е прието, че извадката е представителна и извадковият риск по отношение на анализа е намален до приемливо ниво, т.е. съществеността на извадката по отношение на системата (множеството) е гарантирана.

ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ НА ВЪТРЕШНИЯ КОНТРОЛ В КОНТЕКСТА НА ЦЪРКОВНАТА ИКОНОМИКА – ДЕФИНИЦИИ И КЛАСИФИКАЦИЯ

Контролът е една от важните функции на процеса на управление, който се осъществява на всяко ниво на социално-икономическия живот. Контролът върху социално-икономическата дейност на религиозните организации, респ. на БПЦ и икономическите им взаимоотношения с останалите стопански агенти (домакинства, фирми и държава) са слабо изследвани, но от научна гледна точка представляват една изключително интересна сфера за анализ.

Особеният интерес към социално-икономическата дейност на религиозните организации, респ. към контролната дейност, до голяма степен се провокира и от двойствения им публичен статут, което на практика е неотстранимо противоречие наложено от този статус. От една страна, Църквата е призвана да осъществява невидимата духовна връзка между хората,

принадлежащи към една и съща религиозна общност, както и между вярващите и Абсолюта, а от друга – Църквата представлява една самостоятелна самоуправляваща се обществена организация, с изградена хоризонтална и вертикална йерархическа структура, явяваща се субект на правото, в т.ч. и правото на собственост, и което е особено важно за нашето изследване, субект на социално-икономическите отношения.

В теоретико-емпиричния анализ ще се придържаме към мнението на д-р Д. Калканджиева (*Калканджиева Д., 2007, с. 130*), че трябва да се разграничават експертите по религия и теология. Първите разглеждат религията като социален¹⁰ феномен, докато вторите акцентират върху учението и доктрините на отделните религии. Според д-р Д. Калканджиева „...в България интердисциплинарните изследвания в областта на религията, т. нар. *religious studies*, правят първите си крачки, а специалистите в тази област се броят на пръсти.“ (*Калканджиева Д., 2007, с. 130*).

1.1. Църквата като икономически субект – същност и организационни елементи

Социално-икономическата дейност на Църквата е един от необходимите съставни елементи на обществения живот. В своята по-развита обществено-икономическа форма Църквата представлява своеобразна централизирана йерархическа система и като такава обществено-историческа организация е една от най-важните социални институции и в по-малка степен сто-

¹⁰ По наше мнение трябва да добавим термина *социално-икономически* феномен, тъй като категорията социален феномен изпуска от ползрение т. нар. църковна икономика, за която експертиза в България липсва, т.е. няма подобни изследвания.

пански субект. Но именно това поражда предизвикателството да бъде изследвана и анализирана именно от позицията на равнопоставен участник в социално-икономическите отношения и политики в обществото.

Разглеждайки социално-икономическата активност на Църквата, не трябва да оставаме настрана от анализа и нейния нравствен аспект. Всяка социално-икономическа дейност предполага установяването и на определен комплекс от етични норми, които определят взаимоотношенията между участниците в целия комплекс от социални параметри и взаимовръзки. В значителна степен, самите етични норми и степента на тяхното съблюдаване, зависят от равнището на обществения морал, който от своя страна се опира на религиозното съзнание, на религиозните институции и на тяхната социално-икономическа дейност. Неслучайно, Макс Вебер (*Вебер Макс, 1993*) свързва пряко развитието на нормативната база на съвременните икономически институции и отношения с протестантската етика. В България, където православието заема доминираща роля и статус спрямо другите религии, естествено възниква въпросът за това, как „православната етика“ влияе и ще влияе в бъдеще на структурата и съдържанието на социално-икономическата практика. До голяма степен, от отговорът на този въпрос зависи не само ролята и мястото на Църквата в обществения живот, но оценката на реалния ѝ принос за социално-икономическото развитие на страната. Това би ни дало още един допълнителен измерител на социално-икономическата дейност.

Още през 1848 г. в Германия се появява движение за вътрешна църковна мисия. Дейността на тази мисия твърде много спомага за разрешаване на социалните проблеми в Германия. С това се поставя и началото на християнската социология, около

която се изгражда цялата социална и икономическа дейност на църквата в теоретико-практическо направление. Дейността на вътрешната църковна мисия (*Василев Й, 2005*) се изразява в три насоки:

1. Апологетическа;
2. Християнска благотворителност;
3. Социална дейност на Църквата.

Според нас, към тези три насоки трябва да прибавим и обществено-икономическата дейност, която включва стопанската дейност на църквата, нейните взаимоотношения с държавата (социално-осигурителни, данъчни отношения, субсидиране и пр.), с бизнеса (спонсорство и дарителство), с домакинствата (продажба на църковна литература, икони, извършване на църковни услуги) и др. В тази връзка една от целите на анализа в тази Глава е да обосновем теоретичните основи на църковната икономика, като цяло и да анализираме нейното функциониране и механизъм на действие. Същевременно ще се търси теоретично потвърждение на *научно-изследователската теза*, а именно, че контролът върху дейността на поделенията на БПЦ е от изключително важно значение за управление на процесите, както по отношение на социално-икономическата, така и на религиозната дейност и поради това на базата на съществуващите теоретически концепции ще дефинираме и ще определим съставните елементи и особености на вътрешния религиозен контрол, което да ни послужи за създаването на методологически модел за неговото приложение и оценка.

Анализът на социалната и стопанска дейност на Българската православна църква (БПЦ) е свързан с дефинирането на

статута на самостоятелното юридическо лице, което е носител на тези социално-икономически отношения.

Църквата, като събирателно понятие, в лицето на своите подразделения – църкви и манастири, произвежда и предлага на пазара голямо разнообразие от стоки и услуги, които са пряко свързани с църковната дейност или са резултат от същинска стопанска дейност – производство на селскостопански продукти, продукти на преработващата промишленост, козметични продукти и пр. Те могат да бъдат както материални предмети, необходими за извършване на религиозните ритуали (напр. свещи), така включват и самото извършване на съответния ритуал от страна на свещеника (като кръщение, погребални ритуали, освещаване и пр.). Но ако материалните обекти за покупко-продажба могат да бъдат описани и анализирани с помощта на категориалния апарат на икономическата теория – започвайки от факторите на производство и завършвайки с принципите и елементите на пазарната конюнктура, то услугите, които предлага един свещеник са много специфично благо. В случая, самите принципи на икономически отношения са в противоречие с принципите на религиозното поведение. Този принципиален конфликт е толкова очевиден и толкова дълбок, че предполага възможността да се говори за съвършено различни, а в определен смисъл, и за противоположни архетипни¹¹ модели на икономическо поведение. В първият случай, става въпрос за договорен модел на взаимноизгодни отношения формиран на базата на пазарните принципи, във втория – за акт на безусловна комерсиализация на услугите предлагани от страна на свещеника, т.е. невидимото духовно начало се сблъсква с грубата действителност на ежедневно икономическо битие.

¹¹ Архетип в психологията е модел на обект, личност или начин на поведение. Понякога терминът се използва със значението на стереотип.

Църквата като икономически субект не може да съществува без формирането на определен бюджет включващ приходна и разходна част, измерени в парично изражение. Най-лесният и очевиден начин за попълване на приходната част на бюджета на църквата са доброволните пожертвования на вярващите. Но ако бюджетът на църквата се формира само от доброволни дарителски вноски, то той не би представлявал за нас особен интерес, имайки предвид факта, че съществуват много други подобни организации формиращи своя ресурс по линията на благотворителността, за сметка на членски внос, трансферни плащания и пр. постъпления (професионални сдружения, детски и социални домове, пенсионни фондове и др.), чиято роля в икономиката на една страна е значително по-голяма. Църквата обаче, не само разходва дарените ѝ парични средства и активи, но за сметка на различни стопански дейности попълва приходната част на църковния бюджет. В частност, църквата произвежда и продава стоки и услуги, генерирайки по този начин определени приходи, респ. печалба.

В социално-икономическия оборот участват самостоятелно само тези местни поделения на вероизповеданията, които са признати за юридически лица по силата на чл. 10 от Закона за вероизповеданията¹².

Според Устава на БПЦ, чл. 13, юридическото лице, което извършва самостоятелно религиозни, социални и стопански

¹² Според чл. 10. (1) Традиционно вероизповедание в Република България е източното православие. То има историческа роля за българската държава и актуално значение за държавния ѝ живот. Негов изразител и представител е самоуправляващата се Българска православна църква, която под името Патриаршия е правопреемник на Българската Екзархия и е член на Едната, Святата, Съборна и Апостолска църква. Тя се ръководи от Светия Синод и се представлява от Българския Патриарх, който е и Митрополит Софийски.

(2) Българската православна църква е юридическо лице. Устройството и управлението ѝ се определят в нейния устав.

дейности е Църквата с конкретното ѝ наименование в даденото населено място (Вж. Таблица 1).

Таблица 1. Устав на БПЦ, чл. 13

Чл. 13. (1) Българската православна църква – Българска Патриаршия и нейните местни подразделения – митрополии, църкви и манастири, са юридически лица.

(2) Неотделими членове на юридическото лице на Българската православна църква – Българска Патриаршия са митрополията и ставропигиалните манастири като юридически лица и като местни подразделения в нейния диоцез и юрисдикция.

(3) Седалището на Българската православна църква – Българска Патриаршия е в гр. София.

(4) Седалище на митрополията е населеното място, определено в чл. 3 и чл. 4.

(5) Седалище на църквата е населеното място, в което е изграден храмът ѝ.

(6) Седалище на манастира е населеното място, в или до което той се намира, или близко до него населено място.

Преди да пристъпим към интерпретиране на някои от основните подходи при изследване на социално-икономическите дейности на Църквата трябва да отбележим, че от особена важност е емпиричната основа за анализа и респ. методологическата постановка на измерването на социално-икономическата дейност на църковната икономика.

Данните за социално-икономическата дейност на църквата са на първо място ограничени и ненадеждни. Официалната статистика събира много ограничен кръг информация за дейността на ре-

лигиозните организации. Анкетните проучвания почти не засягат социално-икономическата дейност на църквата и обикновено провежданите изследвания се отнасят до набирането на информация за класифициране по вероизповедна принадлежност. Освен това самите религиозни организации съхраняват доста ревниво своите финансови документи и бюджети, които са единствено достъпни само за техните членове и поради тази причина редица аспекти на социално-икономическата дейност на църквата остават трудни за наблюдение и анализ. Въпреки всичко това, информацията и базата данни касаещи социално-икономическата дейност на църквата са относително по-богати и далеч по-обширни в сравнение с тези, отнасящи се до редица други „непазарни“ дейности и институции, като например, частни клубове, дейностите от развлекателната индустрия, групите/обществата за взаимопомощ, повечето социални дейности и др. (*Iannaccone, Laurence R. 1998, p. 1467*).

Като цяло информационната обезпеченост на изследванията на църковната икономика е недостатъчна, вкл. и по методологически причини, поради което е нужно за анализа обединяване/компилиране на данни от различни информационни източници.

Националната статистика на Република България не изследва и не отчита пряко дейността на Църквата в двете ѝ направления (религиозни и стопански дейности). Същевременно НСИ обработва годишните отчети на Юридическите лица с нестопанска цел (ЮЛНЦ), като в това число включва и дейността на религиозните организации. Те обаче не са класифицирани по вероизповедна принадлежност и затова за техния обхват и дейност може да се екстраполира единствено вземайки предвид резултатите от последните официални данни от преброяване на населението през 2021 г.

**Таблица 2. Окончателни резултати от преброяване 2021 г.
относно вероизповедната принадлежност
в Република България***

Вероизповедания	в брой лица	в проценти
Общо за страната	5.430.502	100,0
Източноправославно	4.091.780	75,35
Католическо	38.709	0,7
Протестантско	69.852	1,29
Арменско апостолическо православно	5.002	0,1
Друго християнско	13.927	0,26
Мюсюлманско	638.708	11,76
Израелтянско	1.736	0,03
Друго	6.451	0,12
Нямам	305.102	5,62
Не се самоопределя	259.235	4,77

*В таблицата са разпределени данните за лицата отговорили на доброволния въпрос за самоопределяне по вероизповедание. Данните са конфиденциални съгласно чл. 25 от Закона за статистиката.

Източник: Национален статистически институт nsi.bg

Годишният отчет за дейността се попълва от всички предприятия с нестопанска цел (сдружения и фондации, вкл. политически партии, църкви, читалища и др.), създадени и регистри-

рани съгласно действащото законодателство, на основание чл. 20 от Закона за статистиката. Таблиците за сдруженията и фондациите са разработени на основата на данни, събирани с ежегодно провеждано статистическо изследване от НСИ. Обект на наблюдение са: фондации, бизнес организации и организации на работодатели, професионални и творчески съюзи, сдружения на кооперативни организации, синдикални и други нетърговски организации. Това са предприятия с нестопанска цел, съгласно това в чия полза осъществяват дейност – обществена или частна в т.ч. и дейност на религиозни организации (КИД-94.91.). Тези данни и информация обаче трудно могат да бъдат използвани, като прецизен източник за осъществяване на контрол. В подкрепа на предходното твърдение е фактът, че едва малко над 2,0% от предприятията с нестопанска цел в обществена полза извършват дейност на религиозни организации. Ако екстраполираме резултатите от преброяването от 2021 г. ще се окаже, че около 170 от тях са на БПЦ. Приблизително подобни са и резултатите за предходните години. Нещо повече, разпределението на Юрическите лица с нестопанска цел, извършващи религиозна дейност не е равномерно на територията на страната. Най-голям брой организации извършват дейност в големите градове (*данните са за 2021 г.*):

- София – 74 броя;
- Пловдив – 36 броя;
- Варна – 24 броя;
- Бургас – 27 броя.

Това е логично, с оглед на дейността на тези ЮЛНЦ, тъй като те оперират най-вече в сферата на благотворителността, социалното подпомагане и доброволчеството.

В някои страни, където съществува и се прилага т. нар. църковен данък, като напр. Германия, Италия и др., важен информационен източник на данни за дейността на религиозните организации са данъчните декларации и респ. данъчната статистика. Трябва да се има предвид обаче факта, че българската държава и религиозните институции не се интересуват особено от темата за т. нар. църковен данък и на практика такъв не съществува в България. Макар че данъчните регистри, при евентуално доброволно облагане с фискална тежест на членовете на религиозните общности и организации от страна на държавата, биха могли да бъдат много по-релевантни от преброителната статистика на НСИ, като носители на информация. В България обаче е възприета системата на държавно субсидиране на определени вероизповедания, като числеността на членският състав на религиозните общности не е обективен критерий за предоставянето на една или друга сума от държавния бюджет (Беров Хр., 2010).

1.2. Теоретични концепции, подходи и дефиниране на контрола върху социалната и социално-икономическата дейност на вероизповеданията, респ. на БПЦ

От гледна точка на икономическата теория, принципният подход, който ние сме приели към анализа на религиозната дейност, респ. Църквата като една от основополагащите институции в обществения живот, се базира на следната фундаментална конструкция, изведена от Петер Бергер (*Berger P., 1967, p. 138*). Според него, съвременното общество демонстрира плурализъм на мненията и институциите във всичките му аспекти, вкл. и

по отношение на религиозната дейност, а „...плуралистичната ситуация е преди всичко пазарна ситуация. В този смисъл религиозните институции се превръщат в пазарни агенти, а религиозните традиции/обичаи – в потребителски стоки. А в такава ситуация една значителна част от религиозната дейност се оказва под въздействието на логиката на пазарната икономика“. Това несъмнено поражда и нуждата от контрол върху религиозната дейност, в широкия смисъл на думата.

В едно свое изследване, Л. Янаконе (*в съавторство с Ели Берман*) прави опит да разсее популярното, но несъстоятелно мнение, че ролята на религията днес в 21-ви век намалява (*Iannaccone L., Berman E., 2006*). Възраждането на евангелизма в САЩ, възхода на ислямския фундаментализъм в Близкия изток, взривното нарастване влиянието на протестантството в Латинска Америка, религиозния кипеж в Източна Европа и бившия Съветски съюз, нарасналата ролята на религията в политическите и етнически конфликти по целия свят, според него са свидетелство за увеличаващото се значение на религията. В Съединените щати, където данните показващи социално-икономическата роля на църквата са най-пълни и достоверни, „цената“ на религиозната вяра (такса членство, благотворителни суми и дарения, закупуване на религиозни атрибути и пр.) показва малък или почти никакъв спад през последните 3-4 десетилетия. В действителност, ако погледнем на процеса в по-дългосрочен период, членските такси на американските църкви/конфесии, са се увеличили през последните два века. Изследването на социално-икономическите процеси не може да изключи църковната икономика, в нейните социални измерения, от своя обхват, ако иска в по-пълна степен да ги анализира, т.е. тя винаги трябва да се взема предвид при анализа на

обществено-икономическите процеси, тъй като религията не показва никакви признаци на отмиране (Iannaccone L., Berman E., 2006).

Най-голям брой изследвания и публикации по въпросите на църковната икономика и в частност на икономикса на религията (*Economics of religion*) има в рамките на базисната теория за потребителското поведение. Теоретичната конструкция на икономическата същност на религиозната дейност от гледна точка на автора не е предмет на самостоятелен анализ и няма да бъде интерпретирана подробно в последващото изложение.

На практика обаче, анализът на църковната икономика в настоящото изследване не може да остане на абстрактно ниво, защото той трябва да ни послужи за създаването на методологически модел за извършване на контрол върху религиозната дейност в нейния социално-икономически аспект. Тъй като има малко икономически и социално ориентирани научни изследвания, свързани с икономикса на религията извън САЩ и някои страни от Западна Европа, до голяма степен в теоретичната си част ние ще се фокусираме върху контрола на дейности, институции и социално-икономически отношения, касаещи църковната икономика изобщо.

Изучаването на религиозните отношения и в частност на социалните им аспекти досега получаваше легитимност в рамките на социологията, психологията, антропологията, историята, и в по-малка степен в политическите науки в продължение на десетилетия. Специализираните списания, в които намираще място тематиката, свързана с изследването на църковната икономика, вкл. социалните ѝ аспекти и контролните дейности, включват такива научни издания като:

- Journal for the Scientific Study of Religion,
- Sociology of Religion (formerly called Sociological Analysis),
- Review of Religious Research,
- Social Compass, и
- Journal of Church and State.

Изследванията, свързани със социалните и икономическите аспекти на религията от една страна дават възможност да се разшири обхвата на тези изследователски направления, а от друга – генерират информация за пренебрегвани доскоро сфери на „непазарно“ поведение, показвайки как социално-икономическите модели могат да бъдат модифицирани за решаване на въпроси, свързани с вярата, нормите и ценностите и изследване на начините как религията (и в по-широкия смисъл на думата морала и културата) могат да засегнат икономическите нагласи и дейности на индивидите, групи от хора и обществото като цяло. В същото време, тези изследвания оказват влияние върху социологията, особено върху социологията на религията, която има съществен интерес от използването на социално-икономическия подход.

Социално-икономическите изследвания на религиозната дейност имат своя принос за общоикономическия анализ в три насоки:

- *първо*, те показват как статистико-икономическия инструментариум може да бъде използван, за да се оцени ролята на религията и религиозните институции в обществено-икономическия живот;
- *второ*, те дават възможност и допринасят за още по-задълбочено осветляване на непазарното поведение на

стопанските агенти, вкл. в поведенческия икономикс, илюстрирайки ролята, която играят норми, ценности, социален капитал и „духовен капитал“ върху човешкото поведение, пречупени през религиозните вярвания и дейности и

- *трето*, те показват как и в каква степен културата в широкия смисъл на думата, вкл. религиозната култура или други нейни измерения, оказват влияние върху социално-икономическите системи. Редица учени твърдят, че когато се анализира икономическият растеж на дадена страна, регион или на света като цяло, винаги трябва да се оценява в дълбочина и ролята на културата/религията (*Iyer Sriya, 2015, Landes, David S. 1998, W. Norton; Norris, Pippa. and Ronald Inglehart. 2004*). Друга група автори, акцентират върху факта, че всеки един изследовател и икономист трябва да бъде „загрижен“ за моралните последици от икономическия растеж, което неминуемо изисква и гледната точка на религиозните общности и институции, като носители на определени морални и етични норми и принципи. Дори нещо повече, социалната дейност на Църквата, ако бъде измерена адекватно и точно, има своя принос в създаването на БВП на дадено стопанство (*Friedman, Benjamin M. 2011; Friedman, Benjamin M. 2005*). Трети твърдят, че развитието на пазарите и пазарните отношения, както и развитието на морала, религиозната културата, културата във всичките и измерения и съпътстващите ги институции, трябва да бъдат изследвани, анализирани и проучвани заедно, комплексно (*Friedman, Daniel. 2008.; Bowles, Samuel. 1998.*).

От една страна, религията и културата като цяло формират в определена степен икономическото поведение на стопанските агенти и влияят върху икономическите системи, пазари и свързаните с тях институции, а от друга – икономическата среда също повлиява върху религиозния избор и убеждения, морала и културните предпочитания. По този начин социално-икономическият подход свързва пряко пазарните проучвания и поведение с изучаването на религиозната дейност, отношения и култура (Iyer Sriya, 2015).

Социално-икономическата теория на религията от гледна точка на своето развитие, може да бъде разгледана в два аспекта¹³:

- Първият е свързан с т. нар. „*стара парадигма*“, в основата на която стои „теорията за секуляризацията“. Съществена черта на отношенията между църква и държава в модерна Европа е икономическата секуляризация, която предхожда законодателното разделяне на църква и държава. Тя намира израз в изземването от страна на държавата на манастирски имоти в периода от края на XVIII в. до началото на XX в. Друга нейна особеност е, че тя засяга главно католическата и православната църкви, но не и протестантските¹⁴.
- Вторият, т. нар. „*нова парадигма*“, е свързан с теорията за рационалния избор в контекста на религиозната

¹³ Понятията „стара и нова парадигма“ по отношение на икономическия подход към религиозните дейности са въведени от С. Уорнър.

¹⁴ Вж. <http://feeds.feedburner.com/ReligionAndPoliticsInEasternOrthodoxy>, Posted 25th July 2013 by Daniela Kalkandjieva, „Църква и държава: европейски модели и практики на конституционно разделение“ (изложение подготовено от автора по поръчка на Парламентарната комисия по човешките права и въпросите на вероизповеданията – 18 февруари 2008 г.).

дейност и с появата и развитието на икономикса на религията.

С. Уорнър е първият автор, който още през 1993 г., описва прехода от старата парадигма, водеща началото си от европейския контекст на теорията за секуларизацията, към новата парадигма, възникнала в САЩ, доколкото религиозната история отвъд Океана с нейното многообразие не се вписва в теорията за секуларизацията (*Warner S. R., 1993; Warner S. R., 2008*). В глобалната дискусия, при която тезисите за секуларизацията (старата парадигма) се противопоставят на новата парадигма (теорията за рационалния религиозен избор, теорията за пазарните религиозни ниши, теорията за икономикса на религията, теорията за религиозното предлагане/*religious supply-side theory* и др. аспекти на новата парадигма), този сблъсък се оказва в центъра на теоретичните спорове.

Трябва да отбележим, че на „старата парадигма“ са посветени множество теоретични разработки и концепции, които особено добре са класифицирани от Голдщайн (*Goldstein W. S., 2009*). Той причислява към „старата парадигма“ такива автори като Т. Парсънс, Р. Бел, П. Бергер, Т. Лукмън, Н. Лумън, Б. Уилсън, Д. Мартин, Р. Фен и др., които следват три подхода в своите анализи:

- *цикличен/спирален;*
- *диалектически и*
- *парадоксален*

При това преобладаващо, според него е диалектичното разбиране за процеса на секуларизация.

Заедно с това Голдщейн обособява и три теоретични направления:

- *функционалистско* – към него принадлежат Т. Парсънс, Р. Бел, Н. Лумън;
- *феноменологическо* (П. Бергер, Т. Лукмън) и
- *диалектическо* (Б. Уилсън, Д. Мартин, Р. Фен).

Към „новата парадигма“ могат да се отнесат няколко основни теоретични концепции като теориите за рационалния избор и социалния обмен, и икономикса на религията.

Друг методологичен подход за изследване на социално-икономическите аспекти на религиозната дейност е свързан с т. нар. поведенчески модел на избор¹⁵. В съответствие с него, някои изследователи разглеждат модела на формиране на определен тип религиозно поведение като избор в условията на неопределеност. Според тях, посещението на църква в даден период от време увеличава религиозния капитал на индивида, което от своя страна води до нарастване на полезността при бъдещи посещения (*Montgomery J., 1996*). Освен това участието в религиозния живот и дейности може да се разглежда като рационално решение на индивида, с помощта на което той увеличава като цяло стойността на собствения си човешки капитал (*Anderson G., 1988*).

Подобна теза в рамките на теорията за рационалния религиозен избор подробно развива и Лорънс Янаконе, чиято концепция за „религиозния човешки капитал“ (*religious human capital theory*) е своеобразно допълнение към посочената по-

¹⁵ Вж. Kahneman, Daniel – израело-американски психолог, един от основоположниците на психологическата (поведенческа) икономическа теория.

горе теория (Iannaccone L.R. 1990; Iannaccone L.R. 1994). Според концепцията за религиозния капитал, участието на всеки човек в религиозния живот, в религиозната партиципация (причастие), формира в него определен религиозен капитал, който сам по себе си представлява запознаване на индивида с религиозните доктрини и ритуали, и се използва за създаване на религиозни ценности и блага при бъдещи религиозни колективни действия. Сходната религиозна среда облекчава ефективното използване на религиозния капитал и увеличава религиозното производство. Чуждите ритуали и общности намаляват колективното производство на религиозни ценности, доколкото религиозния човешки капитал не може да бъде използван ефективно. Във връзка с горната теза, привържениците на концепцията за религиозния човешки капитал, правят извода, че религиозният капитал ограничава възможностите на хората да променят своите религиозни предпочитания, или ако това се случи, новата църква/вероизповедание ще прилича на старата, доколкото при новата църква ще остане възможността да се използва по-рано придобития човешки капитал. Лорънс Янаконе използва концепцията за религиозния човешки капитал в рамките на теорията за рационалния религиозен избор, за да обясни мотивите, които карат вярващите да правят доброволни пожертвования (време и пари) за дадена религиозна организация и да осъществяват своята социална дейност (Iannaccone L.R. 1997).

Една част от авторите, изследващи социално-икономическата дейност на религиозните организации описват оптимизационния модел на поведение на индивидите/домакинствата в религиозния подсектор посредством разходната теория и теорията за възнагражденията (Verrips, J. (1973).

В качеството си на нематериално „възнаграждение“, което индивидите/домакинствата получават от участието си в религиозните дейности в широкия смисъл на думата, една част от изследователите посочват статуса на вярващите в обществото, неговото повишаване, личното им удовлетворение от установяването на приятелски взаимоотношения между миряните и формирането на своеобразен кръг по „интереси“ (*Iannaccone, L. R., 1988*). От друга страна, материалното възнаграждение, което получават индивидите от религиозните организации и институции за своята съпричастност към определена църква или вероизповедание се изразява основно във финансовата или материалната помощ, която те получават/дават и оказват на социално слабите, на хората с увреждания, възрастните и пр. (*Azzi, Corry and Ronald Ehrenberg, 1975*).

От гледна точка на разходната теория, изследователите (*Verrips, J. (1973, p. 852-867)*) анализиращи социално-икономическите аспекти на религията обособяват два типа разходи, които домакинствата и индивидите правят по отношение на църквата:

- Преки финансови и материални разходи под формата на доброволни парични пожертвования и на материални активи (строителни материали, църковни вещи и принадлежности – свещници, икони и пр.);
- Нематериални разходи – разходи на време и усилия на индивидите, свързани с посещение на църковни служби, организация на църковна благотворителност и други доброволчески дейности в рамките на църковната общност.

Някои изследователи считат, че разходите, които индивидите/домакинствата правят за църквата могат да се разглеждат в рамките на т.нар. „сигнализационен модел“, тъй като размерът на доброволните пожертвования, например, може да послужи като сигнал за благонадеждност и добра репутация на съответния човек (Olds K., 1994, p. 277-297). Така например, ако даден индивид прави значителни вноски в местната църковна общност, това означава, че той има намерение в дългосрочен план да общува и взаимодейства с нейните членове и едва ли ще бъде недобросъвестен и некоректен към тях, с други думи той заслужава доверието в деловия свят.

Църквата предлага убеждения/вяра, ритуали, идеали, социални контакти, взаимопомощ, социална подкрепа и пр. религиозни услуги и религиозни продукти, като свещи, църковна утвар, икони и др. (Stark, R. and Bainbridge, W. S., 1996). Ползи от подобни квази пазарни отношения/сделки получават не само продавача (религиозната организация) и купувача (вярващия), но и трети страни, като например, обществото като цяло. Този ефект се проявява най-вече благодарение на участието на църквата при решаването на редица социални проблеми.

На първо място, в повечето религии са заложили идеали и норми, които влияят позитивно и благотворно на общественото развитие. Например, божите заповеди „не кради“, „не убивай“ намаляват вероятността от извършване на престъпления сред вярващите. Нещо повече, обществото печели от повишената сигурност, снижените разходи по предотвратяване и разкриване на престъпленията, осигуряването на ред и законност и пр. Родни Старк¹⁶, базирайки се на свои изследвания

¹⁶ Вж. интервю с проф. Родни Старк, „Research on Religion“, 05.05.2013, Rodney Stark on How Religion Benefits Everyone, Including Atheists – See more at: <http://www.researchonreligion.org/christianity/rodney-stark-on-how-religion-benefits-everyone-including-atheists>.

за религиозния сектор в САЩ, счита че религията чрез своята идеология и прокламирани норми, не само води до намаляване и ограничаване на престъпността, но и спомага за изграждане и развитие на социално ориентирано поведение на хората, като оказване на помощ на изпаднали в трудна житейска ситуация, донорство и пр.

На второ място, Р. Старк¹⁷ посочва, че въпреки съществуващото мнение, че вярващите се занимават с благотворителност изключително в рамките на църковната общност, практиката показва точно обратното. Те извършват благотворителна дейност повече извън църковната общност, на светски мероприятия, и тази им дейност значително надхвърля като брой подобна, провеждана от атеистите/невярващите. Дейността на религиозните организации не се ограничава само до услуги свързани със същинската религиозна дейност, в рамките на взаимоотношенията с вярващите, потребяващи тези услуги. В преобладаващия случай, църквата си поставя по-широки цели, свързани най-вече с позитивното влияние върху обществото като цяло и дейностите, които правителствата извършват. В тази връзка те (правителствата) са „принудени“ да съгласуват и да приемат нейните (на църквата) канони и доктрина. Това се отнася особено до организираните от църквата благотворителни социални кухни, приюти за бездомни и сираци, борбата с алкохолизма и наркоманията, подкрепа на възрастните и социално слаби свещенослужители и пр. При това ползватели на тези услуги не е задължително да са вярващи и принадлежащи към съответната църква-организатор на благотворителността, т.е. формално от гледна точка на църковната икономика в тесния смисъл на ду-

¹⁷ Вж. Пак там <http://www.researchonreligion.org/christianity/rodney-stark-on-how-religion-benefits-everyone-including-atheists>

мата тези бенефициенти не са преки потребители и купувачи на религиозната услуга или стока.

Тези специфични религиозни услуги притежават редица особености, които дават основание на някои икономисти (Iannaccone L. 1998) да ги отнасят към т. нар. „клубни блага“ отличаващи се със своето колективно производство и наличието на положителен външен ефект (мрежови ефект). От тази гледна точка за религиозните услуги, подобно на публичните блага с външен ефект, е характерен т. нар. проблем на „пътника без билет“¹⁸, т.е. желанието на индивида да се ползва от тези блага, без да заплати за тяхното потребление. Поради това редица изследователи защитават тезата, че строгите ограничения по отношение на поведението на членовете на някои религиозни организации (предимно секти и малки религиозни общности) играят ролята на своеобразно пресяване (screening), отсявайки хората с ниско равнище на участие в живота на църковната общност, в резултат на което нараства съвкупната ползност на религиозната група (Iannaccone L. 1992).

На практика, това производство и потребление на религиозни стоки и услуги, осигуряващо ползи не само на преките ползватели, но и на трети лица може да обозначим с икономическата категория „вторичен ефект“. Основание за подобно дефиниране ни дават:

- На първо място фактът, че социално-икономическата дейност на религиозните организации не е ексклузивна

¹⁸ Като в пазарното стопанство се произвеждат стоки и услуги, така и в публичното стопанство се произвеждат и предоставят за потребление публични блага, които гражданите „купуват“ чрез плащаните от тях данъци. Финансовите средства за реализиране на целите на публичното стопанство са преди всичко данъците, събирани по задължителен и принудителен начин от доходите на стопанските субекти. Нежеланието на хората да участват в поддържането на тези блага се нарича „проблем на пътника без билет“.

само за нейните членове и последователи, но носи ползи и за тези, които са извън нея;

- На второ място, налице е т. нар. „морален“ компонент от социално-икономическата дейност на религиозните организации. Участието на индивидите (физическите лица) и на фирмите (бизнеса), например, в благотворителните акции и социалната дейност на църквата дава позитивен сигнал за всички участници в общественно-икономическия живот, вкл. за всички стопански агенти. Някои автори, обвързват и описват този ефект, с твърдението на А. Смит, че религията повишава стойността на репутационния капитал (*Anderson, G. M. (1988)*), респ. на репутационния потенциал, като възможност за привличане на ресурси за реализация на определени стопански решения и намерения;
- На трето място, социално-икономическата дейност на църквата в много голяма степен е сходима и се съотнася положително към социално ориентираното поведение на индивидите (*Clark, A. E., Lelkes, O. 2009*). Тоест, тя е един от компонентите формиращи социално ориентираното поведение на членовете на обществото (благотворителност, милосърдие, взаимопомощ и пр. негови съставни елементи). В икономическата наука този „вторичен ефект“ създаван от определени социално-икономически дейности е известен като феномен на създаване на блага с положителен външен ефект¹⁹, или на такива, които се счита, че могат да имат такъв ефект.

¹⁹ Положителни външни ефекти или „положителни екстерналии“ (spillover benefits) са положителните странични резултати от дадена дейност. Напр., положителният външен ефект от пчеларството е опрашването на растенията.

Тези допълнителни ползи изразяващи се в своеобразен положителен външен ефект са описани от Джоузеф Даниелс и Марк фон дер Рур при създадения от тях бизнес модел на растеж „Мегацърква“ (*Daniels, J. P. and von der Ruhr, M. 2010*).

В тази връзка, контролът е една от важните функции на процеса на управление, който се осъществява на всяко ниво на социално-икономическия живот. На практика, това е система за мониторинг и проверка на съответствието на процеса на функциониране на управлявания обект с приетите управленски решения, вкл. показване на резултатите от управленческите въздействия върху управлявания обект.

Контролът като част от управленския процес детерминира и параметрите на контролната функция. Изследването на структурата на контролната функция датира още от създаването на класическата теория на управлението. В по-съвременните възгледи се открояват няколко ясно различни елемента:

- изработка на стандарти и критерии, съпоставяне с тях на реалните резултати и предприемане на необходимите коригиращи действия;
- „установяване на нормативи, съпоставяне на фактичската дейност с нормативите, коригиране на отклоненията от планове и нормативите“ и др. (*Симеонов О. Ламбовска М., с. 15, 2011*).

За пръв път в българската и чуждестранната научна литература, в средата на 80-те години, М. Динев поставя сериозен акцент върху елементите на контролната функция, които

предшества измерването на фактическото състояние и предлагам аргументирана позиция за тяхното структуриране (Симеонов О. Ламбовска М., с. 15, 2011).

От особено важно значение за осъществяването на контролната функция е и дефинирането на контролната среда (Вж. <https://fism.uni-plovdiv.bg/asenov/lekzii-kontrol-odit-2012.doc>). Контролна среда означава вътрешните условия за реализиране на контрола, определен от пълното усещане/съзнаване, отношение и действия относно контрола и неговото значение в организацията, както и онези външни условия, влияещи пряко върху процеса на съответната дейност (стопанска, социална, религиозна и пр.), а следователно и на извършването на вътрешен контрол.

Контролът се осъществява в различни сфери на обществения и стопански живот. Във връзка с това различаваме и различни видове контрол: икономически, статистически, финансов, екологически, технически, административен и др.

От друга страна, контролната дейност обхваща всички сектори на общественно-икономическия живот – бизнес, публичния и нестопанския сектори.

Във връзка с горепосоченото, от гледна точка на обекта на контролната дейност ние различаваме:

- Контрол върху бизнес сектора;
- Контрол върху публичния сектор;
- Контрол върху нестопанския сектор и
- Контрол върху сектора на вероизповеданията.

Този контрол може да бъде външен и вътрешен за институциите/организациите във всеки един от тези сектори.

Според обекта на контрол може да се обособи и друга класификация на базата на публикуваната от БНБ класификация на институционалните сектори в съответствие с Европейската система от сметки 2010 (ЕСС 2010)²⁰, която замества класификацията на институционалните сектори в съответствие с Европейската система от сметки 1995 (ЕСС 1995). Според тази класификация институционалните сектори (нефинансови предприятия, държавно управление, домакинства и т.н.), обхващат единици с достатъчно близко икономическо поведение. Структурирането на националната икономика на равнище институционални сектори е основна предпоставка при описанието на производството, първичното и вторичното разпределение на доходите, инвестициите и финансирането. Това структуриране на националната икономика дава възможност за извършване на ефективен макроикономически анализ. (Вж. *Класификация на институционалните сектори в България в съответствие с ЕСС 2010*, с. 1).

Определянето на институционалния сектор на икономическата единица, която притежава характеристиките на институционална единица, се базира на следните критерии:

- вид производител и основна дейност на единицата;
- контрол върху единицата.

Именно единият от критериите – „Контрол върху единицата“, показва важността на контролната дейност, не само за

²⁰ Вж. „Регламент (ЕС) №549/2013 на Европейския парламент и на Съвета от 21 май 2013 година относно Европейската система от национални и регионални сметки в Европейския съюз (ОВ L 174/2013), в сила от 1 септември 2014 г.“. Класификацията на институционалните сектори е основна класификация, използвана в макроикономическата статистика при характеризирането на икономическата дейност, начините на финансиране, видовете собственици и законовите форми на самостоятелните икономически единици.

дейността и функционирането на обществено-икономическите институции, но и за тяхната институционализация в цялостната социална и стопанска система.

За целите на макроикономическия анализ институционалните единици се групират в институционални сектори и подсектори въз основа на типа на тяхното икономическо поведение. Всяка институционална единица принадлежи само към един институционален сектор или подсектор (Вж. *Класификация на институционалните сектори в България в съответствие с ЕСС 2010*, с. 3-4). Структурата на институционалните сектори, според Класификацията е следната:

- Нефинансови предприятия;
- Финансови предприятия;
- Държавно управление;
- Домакинства;
- Нетърговски организации, обслужващи домакинствата;
- Останал свят.

От тази гледна точка, религиозните организации попадат в групата на нетърговските организации, обслужващи домакинствата и респ. контролът върху тяхната дейност ще е свързан с подсектор „нестопански организации извършващи религиозна дейност“. Националната статистика на Република България не изследва и не отчита пряко дейността на Църквата в двете и направления (религиозни и стопански дейности). Същевременно НСИ обработва годишните отчети на Юридическите лица с нестопанска цел (ЮЛНЦ), като в това число включва и дейността на религиозните организации. Те обаче не са класифицирани

по вероизповедна принадлежност и затова за техния обхват и дейност по вероизповедания е невъзможно да се направят аналитични изследвания, вкл. и по отношение на контролната дейност.

В настоящето изследване акцентираме само върху анализа на контролната дейност касаеща религиозните организации и по специално на БПЦ в социално-икономическата сфера, като се придържаме към концепцията за четирисекторната икономика, където религиозния сектор създава добавена стойност и има своя значителен принос за БВП.

Изучаването на икономическата теория и стопанската дейност на религиозните организации е от съществено значение за съвременната икономика на България, където православието и отчасти католицизма наред с мюсюлманското вероизповедание, играят важна роля в общественно-икономическия живот на страната. Икономическите аспекти на дейността на религиозните общности е една от икономическите области, която е изключително слабо научно изследвана. Тази икономика, поне досега, е представлявала за повечето икономисти като нещо съпътстващо и с незначителен дял в общата икономическа структура, паралелна на основния поток от стопански дейности в публичния и частния бизнес сектори. (Илиев П., *Финансиране на църковните дейности*, 2019, с. 131).

За да анализираме ролята и мястото на контролната дейност в управлението на вероизповедания ние трябва да различаваме от една страна, контрола върху религиозната дейност в нейния теологически аспект, а от друга, контрола върху социално-икономическата дейност на религиозните организации и институции. Първият не е предмет на настоящия анализ, но той има голямо значение за функционирането на религиозните организа-

ции, тъй като това е тяхната същностна дейност. Всяка една от религиите в света има изграден механизъм за религиозен контрол, т.е. контрол върху религиозната дейност. Има обаче няколко религии, като например, конфуцианството в Китай, шинтоизма в Япония, индуизма и кришнаизма в Индия, които са „по-примитивни“ религии, в сравнение с основните вероизповедания, при които не са изградени докрай или не съществуват механизми за религиозен контрол. В исторически план, механизмите за религиозен контрол се създават и изграждат на един по-късен етап от развитие на обществено-икономическите отношения – през епохата на прехода от робовладелство към феодализъм.

Религиозният контрол, подобно на други видове контрол, се състои в това, че „контролиращият“ принуждава обекта на контрол да се съобразява с нормите на поведение под заплахата от определени поощрения и наказания. Свещеникът принуждава вярващите да спазват религиозните норми на поведение под заплахата да бъдат изпратени в рая или ада. Както се е вярвало по време на Средновековието, че в джоба на папата са ключовете към небето и небесния рай. Тоест, влиянието на свещеника върху вярващите е съвсем реално, тъй като те вярват в съществуването на тези санкции. В сравнение с другите видове контрол, механизмът на религиозния контрол е най-сложен. Човечеството е преминало през няколко века (приблизително 500-700 години), за да създаде този контролен механизъм в християнството. Тогава Мохамед, като създател на исляма, заимства дизайна на този механизъм от християнството, дори го подобрява, в смисъла на по-стриктното въплъщаване на принципа на монотеизма, но и в определена степен по някакъв начин влошава този механизъм, тъй като не успява да въведе иконите и музикалните инструменти като елементи на култа.

Религиозният контрол е част от теологията. Затова ние ще акцентираме върху контрола, касаещ социално-икономическата дейност на църквата. В тази връзка като обект на контрола възприемаме въведената от П. Илиев категория „Църковна икономика“. (Илиев П., *Църковната икономика: теоретични основи и емпиричен анализ*, 2019, с. 128-130). Според П. Илиев, църковната икономика, е събирателно понятие, което включва в себе си от една страна, всички религиозни дейности, които имат оценъчен и измерим пазарен ефект, а от друга, чисто стопанските дейности, които извършват религиозните общности и институции, вкл. техните поделения и подразделения, функциониращи в рамките на пазарното стопанство, като самостоятелни стопански агенти. Тази категория обединява в себе си микроикономическите принципи на икономикса на религията, рационалните религиозни очаквания на поведенческия икономикс, формиращи принципите на църковната икономика и оценъчните характеристики и категории на макроикономическия анализ – брутна продукция, междинно потребление, заетост и пр. Дефиницията за църковна икономика акцентира върху институционалния аспект на социално-икономическата дейност на религиозните организации, тъй като те са носители на социално-икономическите отношения. Свързаната с църковната икономика контролна дейност е насочена към обособените три нейни основни направления, които представляват и нейните съставни елементи:

1. *Същинска религиозна дейност*, при която социално-икономическият елемент в по-голямата си част е съпътстващ, т.е. косвен. На практика, тук влизат всички услуги предоставяни от църквата, касаещи нейната

религиозна дейност. Според Закона за вероизповеданията, чл. 23. (1) Регистрираните вероизповедания имат право за своите нужди да произвеждат и продават вещи, свързани с богослужебната им дейност, ритуали и обреди. (2) Сделките по ал. 1 не са търговски по смисъла на Търговския закон. Въпреки това, тази дейност е част от стопанския оборот и генерира определени приходи, респ. разходи, които обаче официалната статистика не отчита, поради липса на методика. Такива са например църковните треби и тревните такси (църковна служба или обред от частен характер при кръщение, брак, опело и пр.). В същото време, църквата реализира доходи от продажбата на свещи, икони, църковна утвар, религиозна литература и пр. блага (предмети и продукти), които също са изключени от оценката на реалния стопански оборот. Таксите от църковните услуги и продажбата на предмети и продукти с религиозно предназначение, приходите от дарения и спонсорства, както и държавната субсидия са част от този елемент. Към това направление включваме и безвъзмездната помощ (грантовите схеми), т.е. субсидиите по Програмата за развитие на селските райони, свързани с ремонт и реконструкция на сгради с религиозно предназначение и подобряване на прилежащите пространства. Този елемент би могъл да бъде отнесен и към второто направление – стопанска религиозна дейност, но това са финансови ресурси предназначени за подобряване и облагородяване на религиозните храмове и сграден фонд, касаещ религиозната дейност като цяло и поради тази причина, по

наше мнение, грантовото финансиране го отнасяме към първото направление;

2. *Стопанска религиозна дейност*, която включва църковните земеделски стопанства, търговски дружества за стопанисване на горите, дърводобив, строителство, арендоване на имоти и пр.;
3. *Социална религиозна дейност*, включваща църковните социални кухни и трапезарии, сиропиталища, старопиталища, здравни заведения и др. Тази дейност се изпълнява както от самите църкви и манастири, така и от специално създадени с участието на Църквата сдружения и фондации (ЮЛНЦ), вкл. и търговски дружества, по изключение.

Контролът върху тези три направления на социално-икономическата дейност на Църквата е от особено важно значение, защото по този начин се дава възможност за по-ефективно управление на паричните потоци от дейността на църковните структури и организации.

На базата на деск рисърч метода, проследявайки предисторията на проблемите пораждани от липсата на контрол и одит относно религиозната и социално-икономическата дейност на вероизповеданията установихме, че в научно-теоретичен аспект анализите и изследванията в тази област са изключително малко. Анализаторите и изследователите са проучили факторите, които допринасят за професионалните измами и злоупотреби (*Kassem & Higson, 2012; Orimoloye, Austin, & Keys, 2015*), но има малко изследвания за тези процеси и явления в църковните организации. В резултат на това има ограничено разбиране на механизмите за контрол на управлението на религиозните институции, които

могат да допринесат за ефективното управление на църковните ресурси. Според Jurado (2013), финансовото ръководство в църквата е от съществено значение за доверието и устойчивостта на църквата. Финансовите измами в църквите обаче се увеличават в световен мащаб (Wood & Wood, 2014), въпреки че мнозина смятат, че църковните лидери имат високи морални ценности (Shaharuddin & Sulaiman, 2015). Макар че църковните организации не са бизнес ориентирани, те работят като бизнес организации от гледна точка на маркетинга, финансовите, оперативните и човешките ресурси (Seide, 2013). Възможно е обаче църковните организации да не прилагат бизнес принципи и практики в дейността си. Това може да ги направи уязвими към професионални измами и злоупотреби, които от своя страна могат да повлияят негативно на тяхната репутация, привлекателността на даренията, бъдещото финансиране на техните операции и способността им да напредват в мисиите си, за да постигнат планираните организационни цели (Greenlee, Fischer, Gordon, & Keating, 2007).

В подкрепа на постановката на проблема е факта, че финансовите измами и злоупотреби в църковните организации нарастват бързо (Wood & Wood, 2014). Петдесет милиарда долара (или близо 6%) от всички средства, предоставени на църковните организации в световен мащаб, бяха загубени поради измами през 2015 г., като сумата се очаква да нарасне до 60 милиарда долара през 2025 г. (Johnson, Zurlo, & Hickman, 2015). Общият бизнес проблем както в бизнес сектора, така и в сектора на нестопанските и религиозни организации е, че финансовите измами не оптимизират църковните дейности и операции. Специфичният бизнес проблем е, че на някои църковни лидери им липсват стратегии за предотвратяване на финансови измами и злоупотреби в техните конфесионални организации.

В тази връзка проведеното анкетно проучване беше насочено да се изследват мерките, стратегиите и превенциите, които църковните лидери използват за предотвратяване на измамите и злоупотребите в техните организации. Резултатите от проучването могат да допринесат за положителна социална промяна, като предизвикат някои институционални промени в самите църковни организации, за да подобрят тяхната привлекателност за дарения и бъдещо финансиране, което след това може да им помогне да постигнат своите социални инициативи.

Концептуалната рамка на това изследване се базира на теорията на Cressey (1953) за измамния триъгълник. Ключовите параметри на теорията за триъгълника, детерминиращи измамите и злоупотребите са:

- мотивация,
- възможност и
- рационализация.

Тези три компонента трябва да са налице едновременно/заедно, за да възникне професионална измама (Ruankaew, 2013). Достъпът до активи и финансова информация предопределят мотивацията на служителите да извършват професионални измами и злоупотреби, но възможността е компонентът, който има най-голям принос, за да могат собствениците и мениджърите на предприятия да извършват подобни злонамерени действия (Glasbeek, 2014). Следователно предотвратяването или ограничаването на възможностите за измами е важно за справянето с професионалните измами в организациите. Теорията за триъгълника на измамите и нейните ключови концептуални елементи ни помагат да обясним и да изведем най-ефективните

стратегии, които лидерите на църковните организации използват за предотвратяване или ограничаване на възможностите за извършване на финансови измами и злоупотреби.

В много голяма степен концептуалната рамка на теорията за триъгълника на измамите се базира на теорията за рационалния религиозен избор, изследваща религията (религиозните дейности и институции) не като предразсъдък, илюзия или патология, а като интегрална част от обществено-икономическата система.

В основата на теорията за рационалния религиозен избор стои аналогията относно религията и религиозните дейности като система от пазарни отношения. Това основно допускане Старк и Бейнбридж допълват с няколко базисни аксиоми:

- Първата аксиома е свързана с човешкото поведение и гласи, че хората се стремят към това, което представлява своеобразно възнаграждение за тяхната дейност (*в случая религиозната дейност*), а се стараят да избягват това, което за тях изглежда като загуба (Stark, Rodney and William S. Bainbridge, 1987, p. 5). Обаче възнагражденията са изключително редки и са разпределени неравномерно сред различните слоеве на всяко общество, а някои са изцяло недостъпни. Затова се създават специфични инструменти, т.нар. „компенсатори“²¹. Вярно

²¹ **Компенсаторите** – това не са възнаграждения, а обещания за бъдещи възнаграждения при изпълнението на определени действия и ангажменти, заменящи/компенсиращи това, което не може да бъде получено и достигнато в този свят – „тука и сега“. Компенсаторите по своята природа не са изключително религиозен феномен, те се използват също и от политическите и социални идеологии и движения. Компенсаторите биват два вида: *първите*, са т.нар. „**специфични компенсатори**“, обещаващи ограничен тип възнаграждение, като например, да се излекува болно животно или човек, да се постигне някакъв материален напредък и благополучие и пр.; *вторите*, са т.нар. „**общи компенсатори**“, обещаващи по-обобщени и глобални възнаграждения, като например, достигането на по-щастливо бъдеще за човечеството като цяло, ликвидирането на бедността и пр.

та в компенсаторите е „вяра в това, че възнаграждението ще бъде получено в бъдеще, може и далечно, или в някакъв друг контекст, и тази вяра не е задължително непосредствено да бъде потвърдена“ (Stark, Rodney and William S. Bainbridge, 1987, p. 6). С други думи, религиозният пазар засяга и обхваща размяната на основни „свръхестествени“ компенсатори (supernatural compensators), т.е. обещания за бъдещи възнаграждения и свръхестествени обяснения на събития от живота и тяхното значение (Stark, Rodney and William S. Bainbridge, 1985, p. 56).

- Както всички останали стоки и блага и религиозните блага (religious goods) се произвеждат, разпределят, разменят и потребяват. „Свръхестествените компенсатори“ по принцип не могат да бъдат доказани или опровергани, не могат да бъдат верифицирани или фалшифицирани, поради което религията (религиозните идеи, блага и услуги) от гледна точка на пазарните характеристики се считат за рискова група стоки, което дава отражение върху цялата верига – от тяхното производство до потреблението (Stark, Rodney and William S. Bainbridge, 1985).
- Социалните взаимоотношения са един от най-важните информационни ресурси за религиозното „производство“ и именно тези взаимоотношения убеждават потребителите в ценността и полезността на религиозните блага. Неопределеността в цената (стойностната оценка) на компенсаторите понижава тяхната полезност, респ. ценност, което дава основание на индивидите/потребителите да променят своите религиозни ин-

вестиции (religious investments) в бъдеще (Stark R. 1996; Iannaccone L.R. 1995).

Друг методологичен подход за изследване на религиозната икономика, който касае теорията за триъгълника на измамките, е свързан с т. нар. поведенчески модел на избор²². В съответствие с него, някои икономисти разглеждат модела на формиране на определен тип религиозно поведение като избор в условията на неопределеност. Според тях, посещението на църква в даден период от време увеличава религиозния капитал на индивида, което от своя страна води до нарастване на полезността при бъдещи посещения (Montgomery J., 1996). Освен това участието в религиозния живот и дейности може да се разглежда като рационално решение на индивида, с помощта на което той увеличава като цяло стойността на собствения си човешки капитал (Anderson G., 1988).

Подобна теза в рамките на теорията за рационалния религиозен избор подробно развива и Лорънс Янаконе, чиято концепция за „религиозния човешки капитал“ (*religious human capital theory*) е своеобразно допълнение към посочената по-горе теория (Iannaccone L.R. 1990; Iannaccone L.R. 1994). Според концепцията за религиозния капитал, участието на всеки човек в религиозния живот, в религиозната партиципация (причастие), формира в него определен религиозен капитал, който сам по себе си представлява запознаване на индивида с религиозните доктрини и ритуали, и се използва за създаване на религиозни ценности и блага при бъдещи религиозни колективни действия. Сходната религиозна среда облекчава ефективното

²² Вж. Kahneman, Daniel – израело-американски психолог, един от основоположниците на психологическата (поведенческа) икономическа теория.

използване на религиозния капитал и увеличава религиозното производство. Чуждите ритуали и общности намаляват колективното производство на религиозни ценности, доколкото религиозния човешки капитал не може да бъде използван ефективно. Във връзка с горната теза, привържениците на концепцията за религиозния човешки капитал, правят извода, че религиозният капитал ограничава възможностите на хората да променят своите религиозни предпочитания, или ако това се случи, новата църква/вероизповедание ще прилича на старата, доколкото при новата църква ще остане възможността да се използва по-рано придобития човешки капитал. Лорънс Янаконе, използва концепцията за религиозния човешки капитал в рамките на теорията за рационалния религиозен избор, за да обясни мотивите, които карат вярващите да правят доброволни пожертвования (време и пари) за дадена религиозна организация (Iannaccone L.R. 1997). Всичко това създава среда за проява на негативни явления, като измами и злоупотреби с църковни средства и активи и поражда необходимостта от вътрешен контрол в самите религиозни организации.

Когато търсим мотивите за изграждането на системи за контрол върху религиозната и социално-икономическата дейност на църковните организации е налице и един интересен поглед върху църковната икономика, който е свързан с теория на фирмата. Още А. Смит разглежда църквата и нейната дейност в качеството ѝ на производител на специфични услуги. Нещо повече, той я отъждествява с една голяма корпорация „Духовенството на всяка господстваща църква образува голяма корпорация“ (Смит Адам., 1983, с. 772.). Църквата, както всяка една фирма, работи в рамките на пазарните условия и параметри – цени, количества, търсене и предлагане, които ограничават ней-

ното поведение, така както и на всяка компания от гражданския оборот (Iannaccone L. 1998, p.1478).

Липсата на държавна намеса на религиозния пазар би създало възможност той да работи в условията на т.нар. монополистична конкуренция, когато множество църкви/фирми произвеждат и предлагат диференциран религиозен продукт/услуга. Обществото е заинтересовано от осигуряването на разнообразна и по-качествена продукция, която горния пазарен модел (монополистична конкуренция) би им осигурил. В дадения случай купувачите на религиозни стоки и услуги биха имали значителна възможност за избор, а продавачите (религиозните организации), съответно биха задоволени по-пълно потребителското търсене в зависимост от предпочитанията на вярващите. В същото време обаче трябва да се отчита фактът, че религиозният продукт е специфичен както като потребление, така и като производство/предлагане. Църквата предлага убеждения/вяра, ритуали, идеали, социални контакти, взаимопомощ, социална подкрепа и пр. религиозни услуги и религиозни продукти, като свещи, църковна утвар, икони и др. (Stark, R. and Bainbridge, W. S., 1996). Ползи от подобни квази пазарни отношения/сделки получават не само продавача (религиозната организация) и купувача (вярващия), но и трети страни, като например, обществото като цяло. Този ефект се проявява най-вече благодарение на участието на църквата при решаването на редица социални проблеми. В крайна сметка, наличието на „религиозен монопол“, т.е. своеобразно господстващо положение, изкривява пазара на религиозни стоки и услуги и дава възможност за появата на злоупотреби.

На първо място, в повечето религии са заложили идеали и норми, които влияят позитивно и благотворно на общественото

развитие. Например, Божиите заповеди „не кради“, „не убивай“ намаляват вероятността от извършване на престъпления сред вярващите. Нещо повече, обществото печели от повишената сигурност, снижените разходи по предотвратяване и разкриване на престъпленията, осигуряването на ред и законност и пр. Родни Старк²³, базирайки се на свои изследвания за религиозния сектор в САЩ, счита че религията чрез своята идеология и прокламирани норми, не само води до намаляване и ограничаване на престъпността, но и спомага за изграждане и развитие на социално ориентирано поведение на хората, като оказване на помощ на изпаднали в трудна житейска ситуация, донорство и пр.

На второ място, Р. Старк²⁴ посочва, че въпреки съществуващото мнение, че вярващите се занимават с благотворителност изключително в рамките на църковната общност, практиката показва точно обратното. Те извършват благотворителна дейност повече извън църковната общност, на светски мероприятия, и тази им дейност значително надхвърля като брой, подобна провеждана от атеистите/невярващите. Дейността на религиозните организации не се ограничава само до услуги свързани със същинската религиозна дейност, в рамките на взаимоотношенията с вярващите, потребяващи тези услуги. В преобладаващия случай, църквата си поставя по-широки цели, свързани най-вече с позитивното влияние върху обществото като цяло и дейностите, които правителствата извършват. В тази връзка те (правителствата) са „принудени“ да съгласуват и да приемат нейните (на църквата) канони и доктрина. Това се

²³ Вж. интервю с проф. Родни Старк, „Research on Religion“, 05.05.2013, Rodney Stark on How Religion Benefits Everyone, Including Atheists – See more at: <http://www.researchonreligion.org/christianity/rodney-stark-on-how-religion-benefits-everyone-including-atheists>.

²⁴ Вж. Пак там <http://www.researchonreligion.org/christianity/rodney-stark-on-how-religion-benefits-everyone-including-atheists>

отнася особено до организираниите от църквата благотворителни социални кухни, приюти за бездомни и сираци, борбата с алкохолизма и наркоманията и пр. При това ползватели на тези услуги не е задължително да са вярващи и принадлежащи към съответната църква-организатор на благотворителността, т.е. формално от гледна точка на църковната икономика в тесния смисъл на думата тези бенефициенти не са преки потребители и купувачи на религиозната услуга или стока.

Тези специфични религиозни услуги притежават редица особености, които дават основание на някои икономисти (Iannaccone L. 1998) да ги отнасят към т.нар. „клубни блага“, отличаващи се със своето колективно производство и наличието на положителен външен ефект (мрежови ефект). От тази гледна точка, за религиозните услуги, подобно на публичните блага с външен ефект, е характерен т.нар. проблем на „пътника без билет“²⁵, т.е. желанието на индивида да се ползва от тези блага, без да заплати за тяхното потребление. Поради това редица икономисти защитават тезата, че строгите ограничения по отношение на поведението на членовете на някои религиозни организации (предимно секти и малки религиозни общности) играят ролята на своеобразно пресяване (screening), отсявайки хората с ниско равнище на участие в живота на църковната общност, в резултат на което нараства съвкупната ползност на религиозната група (Iannaccone L. 1992).

На практика, това производство и потребление на религиозни стоки и услуги, осигуряващо ползи не само на преките

²⁵ Както в пазарното стопанство се произвеждат стоки и услуги, така и в публичното стопанство се произвеждат и предоставят за потребление публични блага, които гражданите „купуват“ чрез плащаните от тях данъци. Финансовите средства за реализиране на целите на публичното стопанство са преди всичко данъците, събирани по задължителен и принудителен начин от доходите на стопанските субекти. Нежеланието на хората да участват в поддържането на тези блага се нарича „проблем на пътника без билет“.

ползватели, но и на трети лица може да обозначим с икономическата категория „вторичен ефект“. Основание за подобно дефиниране ни дават:

- На първо място, фактът, че социално-икономическата дейност на религиозните организации не е ексклузивна само за нейните членове и последователи, но носи ползи и за тези, които са извън нея;
- На второ място, налице е т. нар. „морален“ компонент от социално-икономическата дейност на религиозните организации. Участието на индивидите (физическите лица) и на фирмите (бизнеса), например, в благотворителните акции и социалната дейност на църквата дава позитивен сигнал за всички участници в обществено-икономическия живот, вкл. за всички стопански агенти. Някои автори обвързват и описват този ефект с твърдението на А. Смит, че религията, в частност религиозната икономика, повишават стойността на репутационния капитал (*Anderson, G. M. (1988)*), респ. на репутационния потенциал, като възможност за привличане на ресурси за реализация на определени стопански решения и намерения;
- На трето място, социално-икономическата дейност на църквата в много голяма степен е сходима и се съотнася положително към социално ориентираното поведение на индивидите (*Clark, A. E., Lelkes, O. 2009*). Тоест, тя е един от компонентите формиращи социално ориентираното поведение на членовете на обществото (благотворителност, милосърдие, взаимопомощ и пр. негови съставни елементи). В икономическата наука

този „вторичен ефект“, създаван от определени социално-икономически дейности, е известен като феномен на създаване на блага с положителен външен ефект²⁶, или на такива, които се счита, че могат да имат такъв ефект. В **религиозната икономика** тези допълнителни ползи, изразяващи се в своеобразен положителен външен ефект са описани от Джоузеф Даниелс и Марк фон дер Рур при създадения от тях бизнес модел на растеж „Мегацърква“ (*Daniels, J. P. and von der Ruhr, M. 2010*).

Всичко това носи от една страна, негативите на публичния, а от друга, на пазара, което неминуемо влече след себе си и появата на злоупотреби и измами със средствата и активите на църковните организации.

²⁶ Положителни външни ефекти или „положителни екстерналии“ (spillover benefits) са положителните странични резултати от дадена дейност. Напр., положителният външен ефект от пчеларството е опрашването на растенията.

СОЦИАЛНАТА И БЛАГОТВОРИТЕЛНА ДЕЙНОСТ НА БПЦ – ФИНАНСОВ КОНТРОЛ И ПРЕВЕНЦИЯ

2.1. Социалната и благотворителна дейност на БПЦ – институционални измерения и практика

Социалната и благотворителна дейност на Църквата е една от видовете дейности, която има своя специфика, така както благотворителността и социалното подпомагане в светското/гражданското им проявление. Днес Църквата активно формира своята представа за собственото си участие в обществения живот, благодарение на което активно развива църковната социална и благотворителна дейност.

Различни причини обуславят развитието на социалната и благотворителна църковна дейност, но най-общо те могат да бъдат класифицирани като вътрешни и външни:

- Вътрешните – са свързани със самата религиозна дейност, която предполага помощ и подкрепа на социално

слабите, болните, на хората в неравностойно положение и това кара вярващите да се занимават със социално служене и благотворителност;

- Външните – са резултат от развитието на пазарния модел на благотворителност и социално подпомагане от страна на държавата в полза на частния и гражданския сектори. При това се изхожда от предположението, че решението на социалните проблеми трябва да се базира на безвъзмездната доброволческа работа или на дейността на обществените организации, както и на развитието на собствените човешки ресурси, а не на програми финансирани от държавата/правителствата. Това предполага и своеобразен „избор“ на нуждаещите се от социално подпомагане, къде и от кого да получат съответната услуга, което дава възможност и на религиозните организации да са пълноправни участници в социалната и благотворителна дейност на обществото.

В крайна сметка, социалната и благотворителната дейност също имат своите финансови измерения и оценка. Официална статистика на тези дейности не се води от страна на НСИ. До голяма степен това е личен избор и решение на съответното църковно настоятелство и неговия председател. Не всички митрополии водят регистър на социалните и благотворителни дейности. Поради това, направените от автора разчети и оценки основно се базират на проведените интервюта и анкети с представители на Църквата²⁷ и отчасти на официалната статистика водена от НСИ, касаеща ЮЛНЦ извършващи религиозна дейност.

²⁷ Вж. Глава Трета на настоящето изследване.

В този параграф ще изведем накратко историческите и институционалните, вкл. статистически измеримите параметри на социалната дейност на Църквата, на базата на които са изготвени въпросите в анкетната карта, позволяващи да измерим приблизително нейната стойност, тъй като официалната статистика не дава цялостна информация за нея. Освен това ще направим паралел с нестопанските организации, тъй като в немалка степен тяхната „нонпрофит“ характеристика ги доближава до религиозните институции и организации, като такива с идеална цел и в обществена полза.

Социалното служение (благотворителност, социална дейност, диакония) това са инициирани, организирани, координирани и финансирани от Българската православна църква дейности с цел оказване на помощ на бедните, социално слабите, на хората с увреждания и пр. лица имащи нужда от някаква степен на подпомагане, вкл. и привлечените средства от други институции (държавни и частни).

Социалната дейност (дяконията) на Църквата е едно от големите предизвикателства пред възраждането на Православието в България. Християнската благотворителност във всичките ѝ възможни форми е неотделима част от живота на хората, за които това е основна ценност на техния мироглед. „Дякония“ е новозаветен термин, означаващ буквално „служение“. В съвременната му употреба с него се обозначава най-вече социалната дейност на Църквата.

Социалното служение, респ. социалната дейност на БПЦ не трябва да се ограничава в определени религиозни, национални, обществено-политически или социални рамки. Напротив, тази си своя дейност Църквата отнася не само към православните вярващи, но и към всички онези, които имат необходи-

мост от милосърдие, благотворителност и човеколюбие. Още от епохата на ранното християнство до днес, митрополията, манастирите и църковните общини и общности са, или си остават най-важните центрове на Църквата за социална дейност и взаимопомощ по отношение на болните, безимотните и бедните.

Социалната дейност на Църквата, като самостоятелен анализ обаче остава встрани от научните интереси. Много са малко изследванията касаещи социалното служение и ако има такива те я разглеждат в исторически аспект, където в основата на тази дейност на Църквата стоят православните християнски братства, образувани към храмовете.

В българската практика формите на обществени грижи от времето на Възраждането, които по-късно се развиват в модерни институции, са свързани с дейността на църковните общини, около които възникват различни форми на подкрепа на нуждаещите се, както и с традицията на завещанията с благотворителна цел. Последните също са свързани обикновено с църквата – не само защото в много случаи те имат религиозни подбуди, но и защото осъществяването им се възлага на комитети, дружества или други институции, в които църквата има своето участие (Попова Кр. 2003, с. 267). Българската православна църква осъществява своята социална и добротворна дейност изразходвайки свои средства набирани чрез извършване на услуги, свързани с религиозната ѝ дейност, вкл. и от стопанска дейност, както и средства събирани чрез благотворителните фондове, завещани от архиепиепи, свещенослужители и християни.

Началото на организираната църковноблаготворителна и социална дейност в диоцеза на Българската православна църква е поставено от Видинския митрополит Неофит в гр. Видин. След избора му за канонически митрополит на старославната

Видинска епархия (1914 г.) митрополит Неофит решава да създаде два фонда:

- за църковна просвета и
- евангелско добротворство (18 ноември 1914 г.).

Върховната църковна управа одобрява (1917 г.) новоучредения фонд във Видинска епархия, но едновременно с това решава да изработи особен Синодален правилник за уредба и ръководство на социалната и добротворната дейност на Църквата в страната. През 1919 г. Св. Синод изработва „Устав за уредба и ръководство на Православно Добротворни-Просветни Братства в България.“ Последниците от неуспехите във войната за националното обединение (1915-1918 г.) забавят утвърждаването на Устава и той е парафиран едва през 1923 г. (Василев Й., 2005).

Православните християнски братства в България възникват в началото на XX век, като особено разпространение добиват в периода между двете световни войни.²⁸ Първото Православно християнско братство в България се създава през 1905 г. в Чирпан (Василев Й., 2005).

През 1937 г. в България съществуват 52 дома за възрастни хора. От тях 19 са обслужвани от православни християнски братства, 18 – от женски благотворителни дружества, 9 – от околийски клонове на Съюза „Обществена подкрепа“, 3 са об-

²⁸ Християнските братства се създават от Българската православна църква с цел да бъде разширена нейната религиозно-просветна и благотворителна дейност и да се засили участието ѝ в обществения живот на страната. Организиран и ръководен от енорийски свещеници към храмовете, братствата са общодостъпни и в състава им са привлечени по-активните и ревностни привърженици на православието (Георгиева Д., 2010). Особено във времето след Първата световна война тази братствена дейност се утвърждава като важен инициатор и носител на грижите за създаването на социални институции за деца-сираци и бедни или бездомни възрастни хора. Чрез дейността на тези дружества местната общественост се ангажира с уреждането на институции за социално подпомагане. (Попова Кр., 2003)

щински и 3 епархийски (Попова Кр., 2003). Към 1938 г. броят на поддържаните от братствата старопиталища е 17.²⁹ Значителен е броят и на сиропиталищата, като от 48 сиропиталища (към 40-те години на XX век) 20 са църковни (2 епархийски и 18 на православните християнски братства).³⁰

В навечерието на политическия преврат на 9 септември 1944 г. и в първите години след него Българската православна църква остава най-голямата институция в страната, занимаваща се с благотворителна дейност. В епархиите функционират 1 000 православни християнски братства с над 50 000 редовни членове. През 1945-1947 г. братствата активизират своята дейност и укрепват довоенните структури. През 1945 и 1946 г. са раздадени около 6 милиона лева за благотворителни цели (Василев Й., 2005). Но с приемането на Закона за национализация на движимата и недвижимата собственост на благотворителните дружества (1948 г.) и Закона за изповеданията (24 февруари 1949 г.) социалната и благотворителна дейност на Църквата е стеснена и постепенно спира (Василев Й., 2005).³¹

²⁹ Цит. по Георгиева, Д. Православните християнски братства в Неврокопска епархия..... ; За повече подробности за старопиталищното дело в България Вж.: Бобошевски, Д. Принос към историята на старопиталищното дело в България. София, 1938 г.; Попова, К. Държавата и обществените грижи за възрастните хора в първите години на социализма в България; сп. „Християнка“, 1938, кн. 7, с. 19.

³⁰ Цит. по Георгиева, Д. Православните християнски братства в Неврокопска епархия..... ; За повече подробности Вж.: сп. „Духовна култура“, 1934, кн. 54–55, с. 90; 1940, кн. 7–8, с. 244.

³¹ По силата на чл. 21 от Закона се забранява да се откриват болници, сиропиталища и други подобни заведения, а заварените такива преминават под управлението на Министерството на народното здраве или Министерството на труда и социалните грижи, а движимите имущества стават държавна собственост. В това число влизат и фондовете, завещани от архиереи, свещенослужители, общественици и благочестиви християни на Църквата за добротворство. На практика законът поставя в безпомощност православните християнски братства, основния инструмент на църковната благотворителност, и те в края на 1949 г. прекратяват своята дейност. Престават да съществуват и братствените издания. По този начин Българската православна църква се лишава от възможността да изпълнява един от основните предмети на своята дейност сред обществото – социална, благотворителна и добротворна (Василев Й.).

След началото на демократичните промени в края на 80-те години започна възстановяването на един от съществените елементи на колективното право на вероизповедание – социалната и просветната дейност на Църквата, която ѝ беше забранена от комунистическата власт. На 11.06.1992 г., Конституционният съд на Република България, сезиран от президента на страната д-р Желю Желев (1992-1997), излиза с решение № 5, с което анулира някои членове от тогава действащия Закон за изповеданията (ЗИ), вкл. чл. 21 от ЗИ, с което се дава официално право на регистрираните в България религиозни общности да извършват милосърдна пастирска дейност сред различните нуждаещи се членове на обществото.

С приемането на новия Закон за вероизповеданията (обнародван в ДВ, бр. 120 от 29. 12. 2002 г.) нормативните трудности, свързани със социалната и благотворителна дейност на БПЦ в известна степен бяха преодоляни. Според разпоредбите на Закона, вероизповеданията са свободни, равноправни и отделени от държавата (чл. 4, ал. 1). Държавата се задължава да осигури условия за свободно и безпрепятствено упражняване на правото на вероизповедание, което според текста на чл. 6, ал. 3 и ал. 7 включва създаването и поддържането на благотворителни или хуманитарни институции и проповядването и преподаването на една религия или вяра в места, подходящи за тази цел, както и създаването и поддържането на специални учебни заведения, при спазване на законовите изисквания и предписания. Лечебните, социалните и образователните заведения на вероизповеданията за разлика от предходния закон се създават и функционират според действащото в страната законодателство. Това предполага ненамеса на изпълнителната власт.

Член 30 предоставя право на вероизповеданията да откриват заведения, чрез които да осъществяват социална и образователна дейност. Единственото законово изискване е тези вероизповедания да са придобили статута на юридическо лице по реда, определен от закона. С това те се конструират като субекти на правото и пълноправно участват в правния оборот в страната. Министерството на здравеопазването, Министерството на труда и социалната политика и Министерството на образованието и науката следят единствено и само за спазване на държавните изисквания при осъществяването на дейността на съответните заведения на отделните вероизповедания (чл. 31). Това гарантира спазването и съблюдаването на единен стандарт и предотвратяването на своеволия и нерегламентирани дейности от страна на отделните вероизповедания, които са в разрез с нормативно-правната система и държавната стандартизация.

Един от важните теоретически аспекти на социалната дейност на Църквата това е идентификацията на формите на организация на религиозната социална дейност. Типологията на възможните форми за *организация* на социалната дейност в Църквата може да бъде схематично представено по следния начин:

- *Енорийски групи без статут на юридически лица* – това е най-масовата и достъпна неформална възможност.
- *Регистрирани като юридически лица с нестопанска цел православни нестопански организации (ЮЛНЦ)* – самите те обикновено произхождат от неформални енорийски групи, които вземат решение (с благословията на висшестоящата йерархическа църковна единица – Митрополия или Св. Синод) за институционализация

на работещата неформална структура. Дейността на ЮЛНЦ извършващи дейност на религиозни организации се следи от НСИ от началото на 2009 г. насам.

- *Организации в рамките на официалната структура и йерархия на Църквата.* На практика, това са социалните трапезарии, приюти, центрове за обгрижване на наркозависими лица и др., които са създадени към съответните църкви или манастири.

Самите форми на социална дейност в Българската православна църква³² са изключително разнообразни и не изключват добавянето на нови, тъй като една от характеристиките на съвременното обществено-икономическо развитие са социалните иновации, от които Църквата трудно може да се разграничи. В противен случай тя ще остане встрани от присъщата ѝ социална дейност, която тя по дефиниция изпълнява.

Историческото развитие на социалната дейност на Църквата предполага и използването на различни нейни форми през различните етапи. До известна степен, непосредствено след Освобождението преобладават едни форми на социална дейност, а днес по време на демократичните промени (след 1989 г.) те се различават както като наименование, така и като съдържание. И това е породено от различните социални проблеми, които стоят за решаване пред обществото на отделните етапи от неговото развитие.

Така например, *след Освобождението* преобладават следните форми на социални дейности извършвани от Църквата:

³² Вж. (http://www.pravoslavieto.com/docs/socialna_dejnost/soc_dejnost_mitr_gavriil.htm), (използвани са материали от доклади изнесени пред международна конференция "Църквата и социалната промяна", 17-19 октомври 2002, София, вкл. пленарния доклад на Негово преосвещенство Ловчански митрополит Гавриил).

- Работа с деца:

1. Сиропиталища
2. Детски летовища
3. Детски градини, ясли и забавачници
4. Детски игрища
5. Млечни кухни за родилки
6. Детско-юношески столове и трапезарии
7. Коледни елхи
8. Занаятчийски училища
9. Закрила на децата в кооперациите

- Старопиталища
- *Работа с Червения кръст*
- *Обществена грижа за домашната прислуга (предимно селски момичета, които идват в града)*

1. Ограмотяване
2. Религиозно-нравствено възпитание
3. Професионална подготовка
4. Настаняване на работа
5. Контрол върху условията, при които работят и отношението на господарите към тях
6. Здравни прегледи
7. Уреждане на трудови конфликти

- *Стипендии за студенти*

Съвременните форми на социална дейност (след 1989 г.), които Българската православна църква е включила в своя ар-

сенал от институционални дейности и организационни форми включват следните елементи“:

• Неделни училища
• Просветна дейност – вероучение, курсове по езици, компютри
• Събиране на храна и дрехи и раздаване на нуждаещи се
• Медицински центрове
• Работа с наркозависими
• Социални кухни
• Консултативни центрове (например за юридически консултации)
• Посещения на затворници
• Пастирска грижа за затворници и болни
• Грижа за хора с увреждания по домовете
• Летни лагери за деца
• Работа със сираци – кръщаване, въцърковяване
• Създаване на наркокомуни
• Работа с лица имащи алкохолна зависимост
• Приюти (сираци, бездомни, стари хора и др.)

Трансформациите в съвременното общество през последните 25 години доведоха до значителни промени в дейностите и мисията на Българската православна църква. На практика, 90-те години на миналия век ознаменуваха връщането на Църквата в редиците на социалните институции, които определят дневния ред на социалната политика в страната. През последните години е налице устойчива положителна динамика в развитието на църковната благотворителност.

В тази връзка, трябва да отбележим, че липсва един съществен елемент от съвременните форми на социална дейност (след 1989 г.), които Българската православна църква е включила в своя арсенал от институционални дейности и организационни форми, а именно социалната грижа и отговорности по отношение на хората заети в църковните институции, вкл и техните близки.

Официални институционални данни за социалните дейности на църквата предоставят единствено НСИ и Агенцията за социално подпомагане (АСП)³³, които данни обаче отразяват само частично тези дейности.

Националната статистика не изследва социалната дейност на Църквата и нейните поделения под никаква форма (статистически формуляри, анкети, интервюта и пр.). Единственият информационен източник от страна на НСИ са данните за ЮЛНЦ, където заявите дейност като религиозни организации се самоопределят като социално предприятие или „не“.

Не трябва да отъждествяваме социалната дейност в нестопанския сектор и религиозния сектор.

Нестопанският сектор показва голямо видово разнообразие, вкл. и по отношение на дефинирането му. Изводът, който може да се направи е, че обхватът на подобни организации е много широк и в различните държави има различен вид нестопански организации. В това число се включват доброволните

³³ Понастоящем ангажираността на АСП е по силата на сключено между Министерството на труда и социалната политика и Българската православна църква Споразумение № РД 09-88 от 22.07.2011 г. за сътрудничество в социалната област, касаещо сферите на сътрудничество между двете организации и реализирането им. АСП не разполага с информация за броя на регистрираните социални предприятия, още повече че в българското законодателство няма легална дефиниция на понятието „социално предприятие“. Официалното становище на АСП е, че въпросите, касаещи организирането на мероприятия и участието на религиозни институции в дейности по социално подпомагане са единствено в прерогативите на самите религиозни институции.

организации, благотворителните организации, спортните клубове, фондации, групи по интереси, както и сдружения в сферата на здравеопазването, екологията, културата и филантропията. Понякога църквите, университетите, а дори и синдикатите и кооперативите също се причисляват към нестопанския сектор. Това са неправителствени организации с идеална цел, всяка от които има своя собствена социална, религиозна или морална мисия, насочена към стимулиране на гражданското участие и инициативи. В демократичните общества нестопанският и религиозният сектор са ясно разграничени от останалите два: *общественият сектор*, т.е. този, който се грижи за националната сигурност и благосъстоянието на гражданите; и *частният сектор*, състоящ се от корпорации и компании, чиято основна цел е генерирането на печалби.

Изводът, който може да направим по отношение на социалната дейност на БПЦ е, че нейната институционализация се извършва предимно на микроравнище (църква, манастир), което се потвърждава и от анкетното проучване. Няма обобщена информация на мезо равнище (Митрополия или Св. Синод), която да регистрира общия брой и видовете социални дейности, вкл. разходите на църковните организации за тяхното осъществяване. Поради това е изключително трудно набирането на информация за остойностяване на социалната дейност на Църквата. В тази връзка православната благотворителна и социална дейност носи локален характер и е по-скоро проява и моментна реакция преди всичко на равнище енория, т.е. църква. Още по-малко са примерите за т.нар. „макродиакония“ или „междunarодна солидарност“, свързана с действия и социални дейности, като цяло за Православните Църкви. Православните църкви, в частност БПЦ, изпитват значителни затруднения при анализа

на ключови политически и структурни причини на такива явления и процеси, имащи отношение към социалните проблеми, като бедност, несправедливост, маргинализация, миграция и пр. В същото време, не може да не отбележим факта, че Православната Църква развива и прилага една уникална и ценна форма по отношение на социалните дейности, като единен диаконически подход, каквито са братствата и сестринствата.

Втори аспект на развитие на православната социална дейност на БПЦ е свързан със създаването и работата на религиозните/православните нестопански организации, които в редица случаи са автономни по своя характер, но извършват социални дейности според законодателството на страната и Устава на БПЦ. Тази им дейност, до известна степен, е статистически измерена чрез ЮЛНЦ извършващи дейност като религиозни организации.

2.2. Контрол върху социалната дейност

Поради обективни икономически причини осъществяването на социалните дейности от страна на религиозните организации и институции е силно затруднено. Намирането на ефективен механизъм за стимулиране на извършването на тези дейности в обществена полза би довело до облекчаване на участието на държавата в някои публично-стопански сфери, като социалната, сектора на благотворителността, земеделския сектор, културно-историческото наследство, туризма и пр. За да бъдат ефективно управлявани финансовите потоци, свързани с тези дейности е необходимо да се осъществява ефективен финансов контрол и одит.

В настоящия параграф ще акцентираме върху анализа на религиозната дейност в нейния социален аспект и по-конкрет-

но върху финансовия контрол и превенцията по отношение на социалните грижи и отговорности, които поема Църквата във връзка със социалната и благотворителната дейност.

В същото време, изискванията, с които духовенството трябва да се справя, особено в областта на пасторалната грижа, растат непрекъснато. Намаляване на броя на свещениците, наличието на по-големи енории и липсващо подрастващо поколение са само три от многото настоящи предизвикателства, пред които Църквата трябва да се изправи.

В тази връзка, социалната грижа и отговорности на Църквата по отношение на хората са съществен елемент от общата социална дейност на държавата/правителството.

Форми на социална и благотворителна дейност на БПЦ

Историческото развитие на социалната дейност на Църквата предполага и използването на различни нейни форми през различните етапи. До известна степен, непосредствено след Освобождението преобладават едни форми на социална дейност, а днес по време на демократичните промени (след 1989 г.) те се различават както като наименование, така и като съдържание. И това е породено от различните социални проблеми, които стоят за решаване пред обществото на отделните етапи от неговото развитие.

Християнско-милосърдната и църковно-благотворителната дейности се характеризират с няколко основни направления, които обхващат само някои по-важни насоки, без да се претендира за изчерпателност в представянето на подобен род социално служение от църковните служители, техните съмишленици и пасоми³⁴. Тук ще бъдат представени следните по-сил-

³⁴ Християни по отношение на духовния си пастир; паство.

но открояващи се социални инициативи под нейното ръководство (Нушев, 2014, с. 40, *цит. по Костадинова Олга, 2017, с. 214*):

1. Уреждането на трапезарии и кухни за бедни, както и организирането на „различни благотворителни акции и милосърдни прояви“ с цел да бъдат протекционирани социално слаби и нуждаещи се хора.
2. Разгръщането на инициативи в подкрепа на „деца и младежи в риск, към тази категория спадат деца сираци, деца на улицата и млади хора, лишени от родителски грижи“. За тази цел е нужно да се въведе сътрудничество между църковните институции и социалните домове за деца, както и посредничество между приемни семейства от енориите и деца без родители.
3. Изграждането на църковни приюти и сиропиталища както и полагането на ежедневна грижа за деца и социално слаби хора с цел „предоставяне на закрила и социална подкрепа“.
4. Подготвянето на „програми за духовна, пастирска и църковно социална работа с наркозависими младежи и техните семейства“.
5. Извършването на „пастирско и социално служение сред лишените от свобода и техните семейства“.
6. Проява на подкрепа и постоянна грижа за лица с трайни физически и умствени увреждания, както и нуждата на Църквата да си сътрудничи с „медицински, образователни и други институции и организации“ с цел участие в общи проекти и програми в тази област.
7. „Организиране на благотворителни дейности и кампании в подкрепа на хора и общности, претърпели наси-

лие, бежанци, жертви на трафик на хора и други форми на нехуманно третиране“.

Всички тези социално слаби членове на обществото получават, макар и в недостатъчна степен, така нужната за тях социална грижа и подкрепа от страна на църквата, като тази нейна дейност е с голяма духовна полза както за нуждаещите се, така и за благотворителите и цялото българско общество (Костадинова Олга, 2017, с. 213-214).

В една анкета сред читателите на сайта *Задругата* се посочва, че поне 3 от основните дейности, чрез които БПЦ изпълнява успешно своята християнска мисия и благовестие са свързани със социалното служение.

Втори въпрос: „Какви според вас трябва да са основните дейности, чрез които БПЦ да изпълнява успешно своята християнска мисия и благовестие?“	Отн. дял (в %)
Евхаристията да бъде център на енорийския живот	68%
<i>Църквата чрез духовниците да говори високо и ясно по всички обществени проблеми</i>	46%
Да преведе богослужебните книги на разбираем съвременен език, за да е разбираемо богослужението	45%
Митрополитите да изискат навсякъде да има енорийски училища	34%
Да се промени кадровата политика	32%

Да се приеме и въведе в действие стратегия за развитие на духовно-просветната дейност на ниво енория	24%
Да се засили социалната мисия сред болни, страдащи, бедни, бездомни, гладни, затворници, сираци	22%
Да прави всичко възможно предмет Религия да се учи в училище под някаква форма	16%
Да се правят повече социални кухни за бедни хора	13%
Богословските факултети да приемат студенти с по-висок успех, независимо от техния брой	12%
Във всеки храм да има свещеник	7%
Достатъчно е всяка епархия да направи свои катехизационни програми и да ги прилага	7%

Бел. Сумата на процентите надвишава 100, защото анкетираните са посочвали повече от един отговор.

Източник: Ваташки Атанас, Трифонова Ренета, Мисията на Българската православна църква днес, Posted на 16/12/2017, <https://zadrugata.com/2017/12/16/%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D1%86/>

Контрол върху социалната дейност

В тази връзка, лошото управление на средствата и активите на религиозните организации, свързани със социалната и благотворителна дейност на БПЦ, особено в местните подразделения – църкви и манастири, не е рядко срещано явление. Развитието на подобни процеси предизвиква много опасения относно ефективността на системите за вътрешен контрол в църковните организации. Последните доклади за лошо управление на църковните фондове поставиха под въпрос системата за вътрешен контрол, съществуваща в религиозните организации (Bowrin, 2004). Лошите системи за контрол обикновено са причина за по-ниската ефективност от извършваните социални дейности. Именно разбирането на концепцията за вътрешен контрол е важно за разработването и разбирането на неговия ефект върху работата на институциите.

Във връзка с горепосочената констатация трябва да се има предвид, че с приемането на новия Закон за вероизповеданията (*обнародван в ДВ, бр. 120 от 29.12.2002 г.*) нормативните трудности свързани със социалната и благотворителна дейност на БПЦ в известна степен бяха преодоляни. Лечебните, социалните и образователните заведения на вероизповеданията за разлика от предходния закон се създават и функционират според действащото в страната законодателство. Това предполага ненамеса на изпълнителната власт. Но когато става въпрос за подпомагане и насърчаване от страна на държавата на социалната, здравната и др. дейности на религиозните организации, в частност на БПЦ, тя (държавата) може да осъществява контрол и одит на тези средства (*Вж. чл. 25 от Закона за вероизповеданията*).

Чл. 25. (1) Държавата може да подпомага и насърчава регистрираните по този закон вероизповедания за осъществяване на тяхната религиозна, социална, образователна и здравна дейност чрез данъчни, кредитно-лихвени, митнически и други финансови и икономически облекчения при условия и по ред, определен в съответните специални закони.

(2) Когато вероизповеданията ползват преференции по ал. 1, годишните им счетоводни отчети подлежат на независим финансов одит при условията, предвидени за юридическите лица с нестопанска цел, определени за осъществяване на общественополезна дейност.

(3) (Изм. – ДВ, бр. 33 от 2006 г.) При констатиране на закононарушения Министерството на финансите уведомява органите на прокуратурата и на Агенцията за държавна финансова инспекция за извършване на проверки и на предвидените в закона действия.

Освен това чл. 30 от Закона за вероизповеданията им предоставя право да откриват заведения, чрез които да осъществяват социална и образователна дейност. Единственото законово изискване е тези вероизповедания да са придобили статута на юридическо лице по реда, определен от закона. С това те се конструират като субекти на правото и пълноправно участват в правния оборот в страната. Министерството на здравеопазването, Министерството на труда и социалната политика и Министерството на образованието и науката следят единствено и само за спазване на държавните изисквания при осъществяването на дейността на съответните заведения на отделните вероизповедания (чл. 31). Това гарантира спазването и съблюдаването на единен стандарт и предотвратяването на своеволия

и нерегламентирани дейности от страна на отделните вероизповедания, които са в разрез с нормативно-правната система и държавната стандартизация.

Чл. 30. (1) (Изм. – ДВ, бр. 108 от 2018 г., в сила от 01.01.2019 г.) Вероизповеданията, регистрирани по реда на този закон, могат да разкриват лечебни заведения, социални и образователни институции.

(2) (Изм. – ДВ, бр. 108 от 2018 г., в сила от 01.01.2019 г.) Лечебни заведения, социални и образователни институции на вероизповеданията се създават и действат според действащото законодателство.

Чл. 31. (Изм. – ДВ, бр. 74 от 2009 г., в сила от 15.09.2009 г., изм. – ДВ, бр. 68 от 2013 г., в сила от 02.08.2013 г., изм. – ДВ, бр. 108 от 2018 г., в сила от 01.01.2019 г.) Министерството на здравеопазването, Министерството на труда и социалната политика и Министерството на образованието и науката следят за спазване на държавните изисквания при осъществяване на дейността на съответните лечебни заведения, социални и образователни институции на вероизповеданията.

Един от важните теоретически аспекти на социалната дейност на Църквата, когато става въпрос за вътрешен контрол на тези дейности, това е идентификацията на формите на организация на религиозната социална дейност. Типологията на възможните форми за *организация* на социалната дейност в Църквата може да бъде схематично представено по следния начин:

- *Енорийски групи без статут на юридически лица* – това е най-масовата и достъпна неформална възможност.

- *Регистрирани като юридически лица с нестопанска цел православни нестопански организации (ЮЛНЦ)* – самите те обикновено произхождат от неформални енорийски групи, които вземат решение (с благословията на висшестоящата йерархическа църковна единица – Митрополия или Св. Синод) за институционализация на работещата неформална структура. Дейността на ЮЛНЦ, извършващи дейност на религиозни организации се следи от НСИ от началото на 2009 г. насам.
- *Организации в рамките на официалната структура и йерархия на Църквата.* На практика, това са социалните трапезарии, приюти, центрове за обгрижване на наркозависими лица и др., които са създадени към съответните църкви или манастири.

От тази гледна точка, вътрешните контролни функции относно социалната дейност на БПЦ са свързани с последните две организационни форми. На практика, обаче в Устава на БПЦ няма конкретни членове, свързани с контролната дейност. Единствено в Раздел III „Правомощия на епархийския митрополит“, Чл. 95 се посочва, че в правомощията на епархийския митрополит се включва възможността да „изпраща протосингела и други длъжностни лица да ревизират епархийските учреждения, манастири и църкви и служебната дейност на клира, архиерейските наместници и игумени или да изпълняват други служебни поръчения, след което да дават писмен отчет“.

2.3. Основни модели на взаимоотношения „държава-църква“

Държавата демонстрира два принципиални подхода по отношение на религиозните дейности:

- При първия, дадена църква/конфесия, т.е. вероизповедание, се провъзгласява законово от страна на държавата в качеството си на единствено или доминиращо, а съответната религия се признава за официална. В този случай, официалната църква се оказва монополист на пазара на религиозни услуги;
- При втория подход, държавата допуска многоконфесионалност, т.е. многообразие на вероизповеданията в обществото, без официална подкрепа на някое от тях. В този случай, всяка отделна църква е в конкурентни отношения с останалите вероизповедания във връзка с предоставяните религиозни услуги. Доколкото предоставяните от църковните институции религиозни услуги се различават частично по отношение на религиозните символи, литургии и др. особености на организацията на религиозната дейност, то тези услуги предоставяни от тях не трябва да се разглеждат в качеството си на свършени субститути, т.е. от църковни организации действащи в условията на т.нар. свършена конкуренция. По-скоро, според нас, съществуването в рамките на едно общество (национално стопанство) на различни църкви би трябвало да се възприема не като свършена конкуренция, а като монополистическа конкуренция. Свършената конкуренция като форма на пазарна

структура не може да има място на пазара на религиозни услуги, тъй като от една страна, е налице съществена диференциация на самите религиозни услуги, които в очите на техните потребители не могат да се проявяват в качеството си на свършени заместители, а от друга – трудно може да говорим за еднородност на продукта/услугата.

Съвременната концепция за разделение между религиозното и държавното начало се изгражда през последните два века. Тя започва с т.нар. икономическа секуларизация, минава през идеята за свобода на съзнанието и религията и завършва с принципа за разделяне на църква и държава в законодателството на редица европейски страни.³⁵

В Република България взаимоотношенията църква-държава са заложени в чл. 13.2 на Конституцията на Република България от 1991 г. на принципа, че „Религиозните институции са отделени от държавата“. От една страна, той е знак за приемственост с предходните български конституции, според които „църквата е отделена от държавата“ (чл. 78.2, *Конституция от 1947 г.* и чл. 53.2 *Конституция от 1971 г.*). От друга – новата редакция допринася за демократизирането на отношенията между светското и религиозното начало. Тя отчита верското многообразие в страната като заменя по-ограниченото понятие „църква“ с плуралистичното „религиозни институции“.

³⁵ Вж. <http://feeds.feedburner.com/ReligionAndPoliticsInEasternOrthodoxy>, Posted 25th July 2013 by Daniela Kalkandjieva, „Църква и държава: европейски модели и практики на конституционно разделение“ (изложение подготовено от автора по поръчка на Парламентарната комисия по човешките права и въпросите на вероизповеданията – 18 февруари 2008 г.).

Типологията на взаимоотношенията църква и държава е изключително разнообразна. По наше мнение може да изведем следните няколко модела на взаимодействие между държавата и църквата³⁶:

- В православната традиция най-разпространена е т.нар. „симфоническа концепция“, при която между църква и държава се установяват отношения на сътрудничество, взаимна подкрепа и взаимна отговорност, без нито една от двете страни да навлиза в сферата на компетенции на другата. Държавата при симфоническата концепция търси подкрепа от страна на църквата най-вече при осъществяване на социалната и духовната (култура и образование) политика. А църквата получава от страна на държавата помощ (материална, финансова и пр.) за осъществяване на дейностите по благотворителност, социално подпомагане, доброволчество и др., вкл. за извършване на същинската религиозна дейност.
- Сред католицизма една от най-приемливите доктрини на взаимоотношения църква-държава е тази „за двата меча“, според която двете власти (църковна и държавна), едната непосредствено, а другата – опосредствено, са в ръцете на Римския епископ (папата).
- В държавите, където побеждава Реформацията, а малко по-късно и в някои католически страни при държавно-църковните взаимоотношения водещ е т.нар. принцип на териториализма (принципа на териториалност), чи-

³⁶ Вж. по подробно „Основы социальной концепции Русской Православной Церкви“, документът е приет на Юбилейния Архиерейски Събор на Руската православна църква (13-16 август 2000 г., Москва, храм Христа Спасителя), <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html> 12 септември 2005 г.

ято същност се изразява в пълен държавен суверенитет върху съответната територия, в това число и върху нейните религиозни общности. Девизът на подобен модел на взаимоотношения е „*cuius est regio, illius est religio*“, т.е. в чиито ръце е властта, там е и религията.

- В САЩ, където поначало на преден план е многоконфесионалната държава, т.е. многообразие на религиите, утвърденият принцип е на радикално отделяне на църквата от държавата, предполагащ неутралност от страна на държавата спрямо всички религии.
- Съществува форма на взаимоотношения между държавата и църквата, при която от една страна е налице радикално отделяне на църквата от държавата, т.е. църквата има статут на частна корпорация, а от друга – съществува т.нар. „държавна църква“, т.е. държавна религия. При този смесен вариант на взаимоотношения има случаи, когато църквата притежава редица привилегии и задължения, делегирани ѝ от държавата, но самата тя да не е „държавна църква“, в собствения смисъл на думата.

В редица държави по света, напр. Великобритания, Финландия, Норвегия, Дания, Гърция, се е запазила държавната църковност. В други страни, чийто брой нараства през последните години, като САЩ, Франция и пр., отношенията на държавата с религиозните общности са на принципа на пълното отделяне. В Германия католическата, евангелската и някои други църкви имат статут на корпорации на публичното право, докато в същото време други религиозни общности са напълно отделени от държавата и са подвластни на частното право със

статут на частни корпорации. На практика обаче, реалното положение на религиозните общности в по-голямата част от държавите по света в много малка степен зависи от това, дали те са отделени или не са отделени от държавата. В някои страни, където църквата е запазила държавния си статут, той се свежда до събирането на т.нар. църковен данък чрез държавните приходни институции, а също така наред с регистрацията на актовете за гражданско състояние, извършвани от държавните административни органи, се признава и юридическата правосубектност на извършваните църковни записи при кръщение на новородени или при сключване на църковен брак (*„Основы социальной концепции Русской Православной Церкви“*, 2005).

Примери за т.нар. „симфоническа концепция“ в Православната църква може да се търсят в Руската, Румънската, Гръцката, Българската и пр. православни църкви. Разликата е най-вече в дълбочината на взаимоотношенията с държавата. Най-силни са тези взаимоотношения в Гръцката и Румънската православни църкви, където подкрепата е най-голяма. За тясната връзка църква-държава в Румъния особено показателно е следното изявление посочено в официалното съобщение на Румънската патриаршия след разговора на патриарх Даниил с румънския премиер, където се казва: „Румънският патриарх благодари на министър-председателя за неговата подкрепа за църквата и подчерта, че църквата ще подкрепи усилията на правителството за подобряване на условията за образованието на децата и младежите в селските райони, както и за подобряване на качеството на медицинските услуги в болниците“³⁷.

Така например, В Румъния клириците са държавни служители, както е и в Гърция. Техните заплати са приравнени към

³⁷ Цит. по Двери, <http://dveri.bg/>, четвъртък, 17 Декември, 2015, 11:37; <http://patriarhia.ro/>

различните категории учители и преподаватели в средните и висши учебни заведения в страната.

В Румъния също така не се възстановяват земеделските имоти и горите на местните религиозни общности. Тя остава вярна на традицията държавата да използва доходите от национализираните през втората половина на XIX век църковни имоти за изплащане заплатите на цялото духовенство и като цяло държавата поема ангажимента да финансира нейната религиозна и социална дейност. С нейна помощ вероучението е въведено като задължителен учебен предмет в училищата (от първи до четвърти клас), с известни изключения в Трансилвания. Изработеният от комунистическия режим Закон за вероизповеданията продължава да действа и една от причините за това са преимуществата, които той дава на Православната църква над униятската (*Калканджиева Д., Богословска мисъл, 1-4/2007, с. 132*). В резултат на това, православното духовенство в Румъния, включително и редовите свещеници, никога не е изпитвало социални и икономически затруднения, а днес се радва на добри социални, медицински и пенсионни осигуровки. В момента, Православната църква в Румъния поддържа 784 социални институции и услуги. Сред тях са 141 кухни и закусвални, 50 медицински пункта и аптеки, 75 дневни центъра за деца и други 15 за престарели хора, 35 семейни центъра, 38 социални детски градини и др. Според годишния отчет на Румънската църква за 2013 г. тя е дала 17,7 млн. евро за благотворителност. С тези пари тя е подпомогнала 23 000 деца, 15 000 възрастни и 15 000 жертви на трафик на хора, на домашно насилие, безработица и др. Румънската православна църква не остава безучастна и към съдбата на пострадалите от наводненията през септември 2013 г. Само от тази религиозна институция пострадалите са получили

парична помощ в размер на 300 000 евро, както и материална подкрепа за още 110 000 евро³⁸.

За 2014 г. в Румъния бяха отпуснати 33 милиона евро бюджетни средства за поддръжка и изграждане на православни църкви, а за 2015 г. – 39 милиона евро, голяма част от които са за изграждането на новата катедрала. Този църковен проект обаче е критикуван остро в румънското общество като проява на грандомания, който коства много на бюджета за сметка на постоянно недостигащите средства за поддръжка на болниците в страната³⁹.

Всичко това ни дава основание да направим извода, че там, където държавата „финансира“, част или изцяло, религиозните дейности освен вътрешния църковен контрол е налице и контрол от страна на държавата, вкл. от фискалните институции по отношение на тези дейности.

Един от начините за финансиране дейността на религиозните институции е налагането и събирането на т.нар. *църковен данък* (европейската практика) или предоставянето на *данъчни преференции/облекчения* (американската практика), което също поражда необходимостта от външен контрол, от страна на държавата.

Църковният данък е един от най-старите данъци в съвременното данъчно законодателство. Според някои изследователи, още с отделянето в древноеврейската държава на съсловието на свещенослужителите и провеждането на редовни богослужения, възниква необходимостта от църковен данък.

³⁸ (По материали на Romania Insider, <http://www.orthopuzzle.com/2014/02/18.html>, превод и редакция Д. Калканджиева, „Румънската Православна Църква дава 18 милиона евро за благотворителност“.

³⁹ Вж. <http://dveri.bg/>, четвъртък, 17 Декември, 2015, 11:37, „Румъния увеличава заплатите на румънските клирици“.

Църковното имущество в християнските общини от древността, според източници от тези години, се е формирало благодарение на доброволните пожертвования на техните членове и външни донори. В Западна Европа „десятькът“ е представлявал своеобразна доброволна вноска в Църквата на част от дохода на гражданите, но постепенно тя започва да събира свой собствен задължителен данък. В редица случаи държавата подпомага събирането на църковния данък, явявайки се в ролята на посредник при тези взаимоотношения. По този начин, църковният данък постепенно става част от задължителните държавни данъци.

Съвременната концепция за църковния данък е свързана с модела на прякото участие на гражданите в разпределението на бюджетните средства. Тоест, става въпрос за алтернативен механизъм на изразходване на държавни средства, когато данъкоплатците непосредствено, в рамките на предварително зададени ограничения, определят направленията на финансово подпомагане на определени видове функционални дейности. При това държавата не само изразходва собствени средства, но като правило стимулира благотворителната дейност на самите данъкоплатци, предоставяйки им съответно определени данъчни облекчения, отказвайки се по този начин от част от данъчните приходи или осъществявайки т.нар. в икономиката на публичния сектор „данъчни разходи“ (*tax expenditures*).

В тази връзка, съвременното разбиране на понятието „църковен данък“, ни позволява да го дефинираме като част от дохода на даден индивид/член на обществото, който доброволно е посочил в данъчните документи/декларации своята принадлежност/членство към дадена религиозна общност/конфе-

сия, и който се удържа от страна на държавата/правителствата и се превежда на съответната религиозна организация за издръжка и придобиване на църковно имущество.

Европейските страни нямат единна политика по отношение на данъчното облагане на своите религиозни институции. В Русия религиозните организации със статут на юридическо лице са освободени от данъци, докато в повечето европейски страни данъчните облекчения за религиозните общности касаят главно богослужебно-ритуалната им дейност, но не и търговската. В православните страни законодателството също определя вероизповеданията като организации с нестопанска цел и това предполага известни данъчни облекчения. Някои държави допускат предприемаческа дейност на вероизповеданията само доколкото това обслужва богослужебната им дейност. По принцип печалбата от стопанската дейност на религиозните организации се облага с данъците, предвидени за неправителствени организации. Тя може да бъде освободена от данъци, когато се използва за благотворителност. Даренията за вероизповеданията също са освободени от данъци. Няма обаче единна политика по отношение на ДДС, годишен данък, мита и данък недвижима собственост (real estate tax), но само за земята, върху която са построени религиозни здания⁴⁰.

Църковният данък се явява най-разпространения модел на финансиране на религиозните институции. Въпреки това, в редица страни от ЕС, държавата пряко финансира църквата – Белгия, Чехия, Гърция, Люксембург и Словакия.

⁴⁰ Вж. <http://feeds.feedburner.com/ReligionAndPoliticsInEasternOrthodoxy>, Posted 25th July 2013 by Daniela Kalkandjieva, „Църква и държава: европейски модели и практики на конституционно разделение“ (изложение подготовено от автора по поръчка на Парламентарната комисия по човешките права и въпросите на вероизповеданията – 18 февруари 2008 г.).

Зад категорията „църковен данък“ стоят два основни модела за финансиране на религиозните общности чрез данъчната система:

- Първият е свързан с въвеждането на *задължителен* подоходен данък за всички лица, които са декларирали своето членство към съответното вероизповедание. Най-типичния пример в това отношение е немският модел⁴¹, който въвежда църковния данък със Закона за ФРГ от 1949 г., базиращ се на законодателството от началото на XIX век.⁴² Църковният данък в Германия, който представлява процент от заплащания подоходен данък е в размер на 8-9% (ставката на данъка е 8% за жителите на федералните провинции с най-голям брой вярващи – Бавария и Баден-Вюртемберг, и 9% за останалите провинции).⁴³ Допълнително, в случай на излишно финансиране/свръхфинансиране, със съгласието на съответните църковни власти тази ставка може да бъде намалена на 2,75-3,5%. Държавната администрация в лицето на данъчните служби събира църковния данък и след това го предоставя/превежда на църковните общ-

⁴¹ Църковният данък в Германия предизвика оживени спорове, особено през последните години, когато през 2012 г. беше публикувано решението на Конференцията на немските католически епископи, в което беше обявено, че католиците няма да бъдат приобщавани към тайнствата на църквата или няма да могат да получат работа в църквата и църковните учреждения, в т.ч. в училищата и болниците, ако не са заплатили „църковния данък“.

⁴² Църковният данък в Германия е въведен през XIX век като мярка, която трябва да компенсира загубите на църквата от национализацията на религиозното имущество. Според немските закони, всеки, който в детството си е приел кръщенето автоматично се счита за член на църквата и носи отговорност за плащането на този данък, само ако официално не е заявил, че се отрича от своята вяра.

⁴³ Ако данъчният чек, т.е. сумата на плащания подоходен данък е 100 евро, като се отчита църковния данък (8-9%), подоходния се увеличава с този процент и в случая възлиза на 108-109 евро.

ности. За предоставената финансова услуга държавата удържа от 2 до 4 % от цялата събрана като църковен данък сума. През 2014 г. католическата църква в Германия от събраните въз основа на този данък средства е получила 5 млрд. и 680 млн. евро. В Германия при това има около 24,7 млн. католици, които представляват 30,85% от населението на страната⁴⁴. От тези средства религиозната общност трябва да финансира не само своите преки разходи, но и да осъществява благотворителна дейност. По подобен начин се финансират дейностите на църквите в немскоезичните (Австрия и Швейцария) и в скандинавските страни (Дания, Финландия и Швеция). Допълнително в Германия и Дания държавният бюджет финансира преподаването на религия в училищата, програмите и обучението в църковните учебни заведения, поддържането на паметниците на културата собственост на религиозните общности (в Дания за тази цел се насочват около 13% от всички средства на църквата).

- В Испания, Холандия, Италия, а отскоро и в Унгария се използва друга форма на църковен данък, базираща се на доброволни отчисления на част от подоходния данък в полза на религиозните организации. Развитието на този механизъм, преди всичко, е свързано с обществената дискусия от средата и края на миналия век за променената роля на църквата в съвременното общество при запазване на финансовите източници за нейното съществуване. Дава се възможност на вярващите

⁴⁴ Бж. <http://europe.newsweek.com/italian-footballer-who-owes-german-catholic-church-1-7m-unpaid-tax-330413> By Conor Gaffey, on 7/16/15 at 4:55 PM

доброволно да финансират дейността на религиозните организации насочвайки целево част от своя подоходен данък, обикновено в размер от 0,5 до 1% в различните държави, където се прилага този механизъм. В тази връзка, практиката в някои страни е църквата да влиза в своеобразни конкурентни отношения с други алтернативи на целево насочване на част от подоходния данък, като например, подпомагане на социално-хуманитарни или културни програми. Този механизъм предполага в определена степен запазване на съответно право на контрол от страна на държавата върху изразходването на целево насочените средства и осигуряването на прозрачност относно процедурите на изразходването им от получателите. Така например, новата система на финансиране на религиозните дейности в Италия се появява поради назрялата необходимост от радикална промяна на съществуващите икономически взаимоотношения между държавата, католическата църква и другите религиозни конфесии⁴⁵. От 1 януари 1990 г. прякото бюджетно финансиране за католическата църква, което съществува дотогава, като компенсация за национализираната ѝ собственост по времето на обединението на Италия, е преустановено. От същата дата започва да действа алтернативен механизъм на целево финансиране по избор на данъкоплатците. Сега въз основа на данъчните си декларации за дохода данъкоплатците могат да насочат част от подоходния данък в размер на 0,8%

⁴⁵ L. 20 maggio 1985, n. 222 Disposizioni sugli enti e beni ecclesiastici in Italia e per il sostentamento del clero cattolico in servizio nelle diocesi. [Pubblicata nel Suppl. ord. Gazz. Uff. 3 giugno 1985, n. 129] влиза в сила от 1 януари 1990 г., http://www.peduto.it/Diritti/lateranensi/legge_20_maggio_1985_n_222.htm

за издръжка на религиозните конфесии или за финансиране на проекти от социално-хуманитарен характер. Този механизъм получи наименованието „8 промила“ – *„otto per mille“*.

За разлика от европейския модел на финансиране на религиозните организации в САЩ се използва механизма на данъчните облекчения. Според американското законодателство, църквата се смята за благотворителна организация и по този начин е освободена от плащане на федерални, регионални или местни данъци. Пасторите, също така, са освободени на практика от плащане на всички данъци с изключение на подоходния данък за оказваните религиозни услуги.

В условията на световната финансова криза американската общественост все повече възприема идеята за засилване на „данъчната преса“ по отношение на църквата. Серия статии в американските средства за масова информация през последните години акцентират върху виждането, че американското правителство трябва да прекрати практиката на предоставяне на данъчни преференции спрямо религиозните институции. Професорът по право и експерт по благотворителност Миранда Флешър, смята, че в условията на свободен пазар не е налице необходимост от освобождаване на църквата от плащането на данъци. „Благата предлагани от църквата се ползват от неголяма група от хора, а цялата тежест на данъчното бреме се прехвърля върху плещите на обикновените данъкоплатци“ (Fleischer Miranda, 2015). Нещо повече, според нея, „Благотворителните обеда за бездомни и обикновената философия не могат да бъдат основание за предоставяне на данъчни преференции“.

Принципно, всяка една от разгледаните по-горе европейски форми на финансиране на църквата (двата основни модела за финансиране на религиозните общности чрез данъчната система – църковен данък) не накърнява интересите на всички данъкоплатци и позволява на вярващите доброволно да финансират религиозните организации в съответствие с изповядваното вероизповедание. И двата модела могат да бъдат използвани в българската практика като се спазват двата базисни принципа:

- Подобен модел на финансиране трябва да бъде абсолютно транспарантен (прозрачен), като държавата задължително да запази правото си на контрол върху изразходваните средства;
- От правото си на финансиране по тези модели трябва да се възползват всички конфесии.

По наше мнение, за България по-удачен би бил италианския модел на финансиране, даващ възможност на вярващите доброволно да финансират дейността на религиозните организации насочвайки целево част от своя подоходен данък.

Наблюдаваното изключително голямо разнообразие в подходите за финансиране на религиозните дейности на църковните организации показва, че дори и в тези страни, където църквата е отделена от държавата, финансовата подкрепа отразява заинтересоваността на правителствата относно решаването от страна на религиозните организации на важни и належащи обществени проблеми и задачи, при осъществяването на които последните могат да бъдат доста ефективни и резултатни. Различните форми на подкрепа могат да се изразят в:

- Пряко бюджетно финансиране;
- Проектно финансиране на отделни разходи на църковните организации;
- Предоставяне на данъчни преференции и др.

Тези механизми, на практика, носят избиращ характер, но икономическият подход ни позволява да обясним причината за намесата на държавата в дейността на религиозните организации.

Едновременно с това възникват и редица други въпроси, свързани с типовете подкрепа от страна на правителствата на дадено вероизповедание или вероизповедания. В тази връзка, установявайки конкретните видове обществено значими дейности извършвани от религиозните организации (най-вече в социалната сфера), условията и изискванията към тях от страна на държавата обикновено са строго и точно дефинирани, за да могат те да имат правото да ползват определени облекчения или да участват в правителствените програми за финансиране. При това, националните законодателства предвиждат, като правило, механизми за контрол и отчетност по отношение на използването на получените средства, независимо от равнището и формата на финансова подкрепа.

Държавата поема част от финансирането, т.е. разходите на Църквата, най-вече за да увеличи социалната значимост на т.нар. „вторичен ефект“. Най-удобният и елементарен начин от организационна гледна точка това е субсидирането на религиозните организации. Субсидиите дават възможност на религиозните организации да увеличат разполагаемия им ресурс за извършване на социално значими и полезни за обществото дейности. При това реализираният ефект от социалните дейности многократно превишава пряката подкрепа като финан-

сово-административен ресурс. Нещо повече, значимостта на този ефект минимизира негативния ефект за обществото получаващ се от възникващата конфликтност на религиозния пазар, свързана най-вече с избирателността на държавната подкрепа в страните с многоконфесионална религиозна структура (много и различни вероизповедания).

Това, което трябва да се има предвид, че под „субсидиране“ в църковната икономика, в широкия смисъл на думата, не трябва да разбираме само и единствено финансовите вливания от страна на държавата към религиозния сектор, но също така административната, законовата и законодателната подкрепа, обществено-социалните контакти и взаимоотношения установени между представителите на Църквата и органите на власт и пр.

В повечето православни страни финансирането на признатите религиозни институции става на базата на собствените им доходи, дарения, материална помощ от държавата, както и субсидиране от държавния и общинските бюджети. В Румъния държавното и общинско финансиране е предназначено главно за заплати, пенсии и социално-културни дейности на вероизповеданията и тяхното духовенство. Последните подлежат на държавен одит. Същевременно финансирането на вероизповеданията в Сърбия и Черна гора не предвижда държавни субсидии, а само доходи от собствени приходи и дарения. Допуска се и заплащане на духовните лица за извършването на религиозни ритуали, както и материална помощ от страна на обществото⁴⁶.

В България субсидирането на вероизповеданията не следва теоретическия модел на субсидиране, който е насочен към засил-

⁴⁶ Вж. <http://feeds.feedburner.com/ReligionAndPoliticsInEasternOrthodoxy>, Posted 25th July 2013 by Daniela Kalkandjieva, „Църква и държава: европейски модели и практики на конституционно разделение“ (изложение подготвено от автора по поръчка на Парламентарната комисия по човешките права и въпросите на вероизповеданията – 18 февруари 2008 г.)

ване на вторичния ефект в социалния сектор, а е свързано изключително с инвестиционния аспект на държавната помощ. Подобен модел на субсидиране е избран от една страна, поради лошото състояние на недвижимите активи на вероизповеданията и нуждата им от ремонт и реконструкция, а от друга – поради конституционната разпоредба на отделяне на Църквата от държавата.

Българската държава почти всяка година увеличава бюджетната подкрепа на вероизповеданията и за един петгодишен период (2012-2016 г. при база 2012 г.) това нарастване е 150% (Вж. Таблица 3). На практика, помощ получават всички основни вероизповедания (православно и мюсюлманско вероизповедания, Католическа църква, религиозната общност на евреите, Арменската Апостолическа православна църква и др.).

Най-голяма е субсидията получавана от Българска православна църква (и като абсолютна сума, и като относителен дял от цялостната субсидия за вероизповеданията), която за 2017 г. възлиза на 3 760 000 лв. Това е пряката субсидия за БПЦ, но към нея трябва да прибавим и перото *„За ремонт на религиозни сгради с национално значение“*, тъй като, с малки изключения, всяка година се изразходва за ремонт и реконструкция на църкви и манастири принадлежащи на православно вероизповедание. С тази уговорка, цялостната субсидия нараства на приблизително 4,21 млн. лв. Нещо повече, Църквата е пряк и косвен ползвател на бюджетни средства и по пера *„Резерв за възникнали извънредни ситуации“* и *„За издаване на религиозна литература и представителни научни издания“*, което формира обща субсидия от близо 4,4 млн. лв. Това означава, че над 80% от субсидията се усвоява от Българска православна църква, а останалите вероизповедания разходват по-малко от 20% от бюджетните средства предназначени за останалите религии.

**Таблица 3. Разпределение на субсидията за
вероизповеданията, регистрирани по реда на Закона за
вероизповеданията (хил. лв)**

Наименование	2012 г.	2013 г.	2014 г.	2015 г.	2016 г.	2017 г.
1. За подпомагане на Българските православни църковни общини в чужбина и свещенослужителите, работещи зад граница	700,0	700,0	730,0	850,0	850,0	1350,0
2. За ремонт и строителство на храмове и манастири на Българската православна църква в страната	1 660,0	1 660,0	2 000,0	2 360,0	2 410,0	2 410,0
3. За ремонт и строителство на молитвени домове на Мюсюлманското вероизповедание в Република България	180,0	180,0	230,0	360,0	360,0	360,0
4. За ремонт и строителство на молитвени домове на Католическата църква в Република България	-	-	35,0	50,0	50,0	50,0
5. За ремонт на синагоги и подпомагане на Религиозната общност на евреите в Република България	30,0	30,0	30,0	50,0	50,0	50,0

6. За ремонт и строителство на храмове на Арменската Апостолическа православна църква	40,0	40,0	35,0	50,0	50,0	50,0
7. За ремонт и строителство на молитвени домове на други регистрирани вероизповедания в Република България	50,0	50,0	50,0	80,0	80,0	80,0
8. За ремонт на религиозни сгради с национално значение	300,0	300,0	350,0*	450,0	450,0	450,0
9. За издаване на религиозна литература и представителни научни издания	40,0	40,0	40,0	50,0	50,0	50,0
10. Резерв за възникнали извънредни ситуации	-	-	500,0	200	150	125
• в т. ч.: за допълване и актуализиране на регистъра и картотеката на всички храмове, молитвени домове и манастири на територията на Република България	-	-	50,0	50,0	10,0	15,0
Всичко:	3 000,0	3 000,0	4 000,0	4 500,0	4 500,0	5 000,0

*През 2014 г. перото за ремонт на религиозни сгради с национално значение е било предназначено само за храмове на Българска православна църква – „За ремонт на религиозни сгради на Българска православна църква с национално значение“

Изт. Закон за държавния бюджет за 2012, 2013, 2014, 2015, 2016 и 2017 г.

През 2018 и 2019 г. бяха приети промени на Закона за вероизповеданията, с които се въведе нов ред на финансиране от държавата на регистрираните вероизповедания в страната. С разпоредбите на чл. 28 от закона бяха определени критерии, съгласно които ежегодно със закона за държавния бюджет трябва да се одобрява разпределението на субсидията. В края на 2018 г. бяха направени промени в Закона за вероизповеданията, като се реши ежегодно държавата да отпуска от бюджета субсидия за религиите в зависимост от броя на самоопределилите се вярващи на база последното преброяване на населението от НСИ. Субсидията е 10 лв. на вярващ за вероизповедания с повече от 1% от вярващите спрямо общия брой на преброените лица.

Според направените последващи промени в закона през 2019 г. „Разходването на средствата от държавната субсидия за целите извън текущите разходи може да се използва само след изплащане на всички заплати и възнаграждения на свещенослужителите и служителите на религиозните институции.“ Заедно с това беше определен и механизмът на формиране на заплащането на свещенослужителите и служителите на религиозните институции. Според чл. 29 и направените изменения и допълнения:

„(1) „Правоотношенията със свещенослужителите и служителите на религиозните институции се уреждат съгласно устава на религиозната институция.

(2) Максималните размери на основните месечни заплати на свещенослужителите и служителите на религиозните институции, с изключение на заплатите на лицата в ръководните органи на вероизповеданията, които могат да се изплащат за

сметка на държавната субсидия за текущи разходи, не могат да надвишават:

1. за свещенослужителите – средната месечна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение в икономическа дейност „Образование“ по данни на Националния статистически институт за месец септември на предходната година;

2. за служителите на религиозните институции – средномесечната заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение в общественния сектор съобразно данни на Националния статистически институт за месец септември на предходната година.“

В тази връзка показателен е приетия бюджет за 2020 г. касаещ разпределението на държавната субсидия за вероизповеданията регистрирани по реда на Закона за вероизповеданията (Вж. Таблица 4)

**Таблица 4. Държавна субсидия за вероизповеданията
(бюджет 2020 г.)**

ЗАКОН
за държавния бюджет на Република България за 2020 г.

(4) Одобрява разпределението на държавната субсидия за вероизповеданията, регистрирани по реда на Закона за вероизповеданията, както следва:

№	Наименование	Сума (хил. лв.)
1.	За източноправославното вероизповедание – на Българската православна църква – Българска патриаршия	26 000,0
2.	За мюсюлманското вероизповедание – на Мюсюлманското изповедание в Република България – Главно мюфтийство	5 770,0
3.	За задграничните епархии или митрополии в диоцеза и юрисдикцията на Българската православна църква – Българска патриаршия – на Българската източноправославна епархия в Западна и Средна Европа	650,0
4.	За Българските православни църковни общини в чужбина	550,0
5.	За Католическата църква в България	70,0
6.	За протестантските вероизповедания в България	160,0
7.	За Религиозната общност на евреите в България	70,0
8.	За Арменската Апостолическа православна света църква	70,0
	Всичко:	33 340,0

В тази връзка, един интересен поглед върху българския модел на субсидиране ни дава д-р Момчил Методиев⁴⁷ търсейки отговор на въпроса „дали в годините на прехода държавата е започнала да делегира някаква част от своите правомощия на Православната църква или на религиозните общности като цяло? И следователно – променил ли се е съществено моделът на „отделяне на църквата от държавата“, изграден през комунизма? Отговорът на тези въпроси е по-скоро отрицателен.“⁴⁸ Като доказателство за подобна теза авторът привежда една от формите на държавна помощ за Църквата, каквато е субсидията.

„През последните месеци за пръв път беше повдигната темата за нуждата от такава държавна субсидия, и то основно като аргумент за правото на държавата да упражни контрол върху начина, по който Православната църква управлява своя бюджет. В хода на тази дискусия стана ясно, че държавната субсидия продължава да съществува, както и че е пренебрежимо малка. Тъй като няма яснота какъв точно е църковният бюджет, трудно може да се прецени какво място в него заема държавната субсидия, но като цяло положението изглежда сходно с годините на комунизма, когато държавната субсидия съставлява около 1/10 от църковния бюджет. Ако през комунизма целта на държавната субсидия е била да упражнява „ангажиращ ефект“ за ръководството на Православната църква и другите основни изповедания (т.е. да ги държи в зависимост), в годините на прехода нейната цел е по-скоро да бъде нещо

⁴⁷ главен редактор на сп. „Християнство и култура“, автор на книгата: *Между вярата и компромиса. Българската православна църква и комунистическата държава, 1944–1989* (2010)

⁴⁸ Вж. svobodazavseki.com/broj-31/305-31-article-3.htm, д-р Момчил Методиев, Отделяне на църквата от държавата в България: исторически произход и съвременна практика, Брой 31: Отношенията църква – държава след падането на комунизма – Октомври 2012.

като „индулгенция“, чрез която държавата си откупва спокойствие от изповеданията.“⁴⁹

Според нас, трудно би издържал подобен аргумент за държавна намеса в дейностите на Църквата, тъй като държавната субсидия отива основно за ремонт и реконструкция на храмове и манастири, чиито активи са основните носители на религиозната дейност. Последната не подлежи на отчетност и контролът от страна на държавата (одитирането на тези средства) може да бъде единствено и само по отношение на целесъобразността на тяхното изразходване, но не и по отношение на формирането на някакви данъчни и социални задължения. Нещо повече, разпределен този ресурс върху всички бенефициенти, формира средно една пренебрежима сума, одитирането, на която би изисквало повече ресурс, отколкото евентуални нередности биха вкарали обратно в бюджета. За строителство и ремонт на православни храмове и манастири от държавната субсидия, предназначена за Българската православна църква, са усвоени 2 млн. 360 хил. лв. С тях са подпомогнати строително-ремонтни дейности над 350 обекта, от които 321 църкви и 29 манастира⁵⁰. Тоест, ако разпределим равномерно тези средства ще се окаже, че за един обект (храм или манастир) се отделят около 6 700 лв. На практика, Дирекция по вероизповедания към Министерски съвет дава максимално до 10 000 лв. на храмове и манастири, които са в най-окаяно състояние и само по изключение надхвърля този „лимит“, когато става въпрос за спешни и неотложни нужди за храмове и манастири, които са пред разрушаване.

⁴⁹ Пак там, Вж. www.svobodazavseki.com/broj-31/305-31-article-3.htm д-р Момчил Методиев.....

⁵⁰ Вж. <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/51/ID/5476p>, Стенограма от 148-то заседание на 43-тото Народно събрание – София, петък, 15 януари, 2016 г., на въпрос на народния представител Явор Хайтов относно състояние на източноправославните храмове в Република България – отговор на министър-председателят господин Бойко Борисов.

Когато става въпрос за контрола върху религиозната дейност трябва да се имат предвид и *отговорностите по отношение на свещенослужителите и служителите в църковните институции.*

Още в ранните периоди на християнството се доказва и съществуването на свещеничество. Първият си разцвет то преживява още от времената на античния Рим, приблизително от втори до четвърти век. Поради разпространението на християнството в Европа и Северна Африка и свързаният с това нарастващ брой членове на църквата свещеничеството през вековете придобива все по-голямо значение. Това се дължи и на обстоятелството, че от принципа на любовта към ближния свещениците и религиозните християни от ранното християнство са се грижели и са помагали на стари, болни и слаби хора. Те не са се грижели и интересували единствено от физическото здраве на своите пациенти, но също така и за психичното здраве и душевните болки на техните „пациенти“. В хода на общественото развитие и развитието на медицината, грижата за душевното благосъстояние придобива все по-голямо значение. Днес ние приемаме почти естествено свещениците в ролята им на пастир на душата. В същото време, те самите са „пренебрегнати“ в това отношение, т.е. те също имат нужда от физическа и психическа грижа, и че професията на свещеника е доста по-различна от всички други професии.

Две са основните характеристики и особености на църквата като работодател. На първо място, тя оказва влияние върху трудовия живот на свещенослужителите с неговите специфики, но от друга страна, тя предопределя пряко и техния личен живот. Най-пряк израз на тази „двойна“ характеристика е безбрачието при монашеството в православното християн-

ство, което е още по-силно изразено в Католическата църква, която „задължава“ свещениците на безбрачие и бездетност. Професията на католическия свещеник е също така изключително „предопределена“ за мъже, католици, кръстени и посветени в католическата вяра. Тези ограничения намаляват потенциалния кръг от хора, сред които да се набират свещениците. Обучението при Католическата църква включва теоретично обучение – учебна част и време за практическо обучение, като през този период на седемгодишното обучение кандидатът за свещеник живее с другите в една общност в Семинария или завършва стажове в църковни обучителни центрове. След посвещението свещеникът обикновено поема определена енория или работи като пастор.

Особеностите на тази професия – свещенослужител и все по-негативният образ на Църквата в обществото, поради негативното медийно отразяване води до свиване на броя членовете на църквата и на ръкоположените за свещеници. Все по-нарастващият брой на излизащите в пенсия и смъртността намаляват постоянно броя на свещениците.

Официална информация за точния брой на свещенослужителите в БПЦ няма, въпреки, че през 2011 г. в началото на януари от Инспекцията по труда с писмо до Светия синод и до тогавашния патриарх Максим е изпратено искане да бъде предоставена информация за точния брой на свещениците у нас. Отговор обаче така и не е получен. Според чл. 29 от Закона за вероизповеданията трудовите правоотношения на духовните лица се уреждат съгласно устава на съответната религиозна институция, трудовото и социалното законодателство. Това създава легална възможност всяко от вероизповеданията да уреди по свой собствен начин в уставите си трудовите правоотношения

със своите служители. Ако това не е уредено, следва да се прилагат нормите на Кодекса на труда.

Според неофициални данни⁵¹ броят на духовниците във всички йерархични нива на БПЦ в началото на десетилетието е около 1050 човека. Друга неофициална информация регистрира факта, че „от началото на 90-те години до днес броят на свещениците е намалял 3 пъти до 1300. Най-много свещенослужители има в Софийската митрополия – 400, следвана от Пловдивската и Варненската. Най-малко свещенослужители има Видинската епархия⁵².

⁵¹ Вж. в-к Монитор, 08 ноември 2011 г., Тихомира Михайлова, Свещеници се водят на договор в администрацията или затворите.

⁵² Вж. последно регистрирано влизане на 25.03.2017 г. http://inews.bg/%D0%91%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B5-%D1%85%D1%80%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%D0%B5-%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D1%82-%D0%B1%D0%B5%D0%B7-%D1%81%D0%B2%D0%B5%D1%89%D0%B5%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8-_l_a_i.376431.html.

ПРОУЧВАНЕ И ОЦЕНКА НА КОНТРОЛА ВЪРХУ СОЦИАЛНО- ИКОНОМИЧЕСКАТА ДЕЙНОСТ НА БПЦ ЧРЕЗ АЛТЕРНАТИВНИ МЕТОДИ

3.1. Цели и методика на изследването

Анкетните проучвания осигуряват значителна информация най-вече за религиозната принадлежност на респондентите, т.е. към кое вероизповедание принадлежат, честотата на посещение на религиозните служби, благотворителност и др. социални дейности, както и обединяването/разделянето на църковни секти и конфесии. Факт е, че при повечето въпроси от анкетните проучвания, по отношение на религиозната принадлежност и индивидуалното поведение спрямо благотворителността и други дейности на църковните организации, е много трудно да се оцени като цяло точността и искреността на отговорите на анкетираните по въпросите свързани с религията. Кърк Хадауей, Пени Марлър, и Марк Чавес (*Nadaway, C. Kirk,*

Penny Long Marler, and Mark Chaves, 1993, p. 741-752) представят доказателства, че анкетните проучвания на Галъп значително надценяват и преувеличават действителната ангажираност на хората с религиозни дейности, вкл. честотата на посещение на църква. В едно изследване на Джеф Бидъл от 1992 г. (данните са за 1975-76 и 1981 г.), се посочва, че по отношение на седмичната посещаемост на църква получените резултати са с около 15 % по-ниски от тези, съобщени от Галъп (*Biddle, Jeff E. 1992, pp. 92-133, Iannaccone, Laurence R. 1998, p. 1467*).

От края на 1930 г., Gallup постоянно провежда, анкетни проучвания за изследване на нагласите на хората относно техните религиозни предпочитания, честотата на посещения на църква и др. От началото на 1972 г., NORC's General Social Surveys⁵³ също осигуряват почти всяка година чрез изследвания на нагласите на населението, информация относно религиозната принадлежност, религиозните предпочитания и други религиозни очаквания, интереси и дейности (*Davis, James A. and Tom W. Smith. 1996*).

The Canadian General Social Surveys, World Values Surveys, анкетните проучвания на International Gallup, и изследванията на International Social Survey Program предоставят аналогични, макар и по-малко подробни данни и информация, за много други страни (*Iannaccone, Laurence R. 1998, p. 1467*).

Наред с международните изследвания и анкетни проучвания, които извършват големите социологически агенции и изследователски центрове, се провеждат и стотици други национални проучвания, включващи редица основни въпроси, касаещи религиозната дейност, като посещенията на църква,

⁵³ NORC's General Social Surveys – е независима изследователска институция към Университета в Чикаго, която осигурява надеждни данни и критични задълбочени анализи, за вземането на различни програмни, бизнес и политически решения.

предпочитанията към дадена религия и др. Освен това информация за вероизповеданията и техните членове/поддръжници, духовни водачи, благотворителната им дейност и пр., макар и по-малко представителни от гледна точка на извадка и сценарии на изследване, може да се получи и от многобройни индивидуални проучвания, спонсирани от самите вероизповедания и благотворителни организации, предоставящи макар и едностранчиво, но в много подробен план тяхната социална и стопанска дейност. Трябва да се има предвид също, че в много случаи данните от анкетните проучвания с отговорите на респондентите са съпроводени и се допълват от документално оформени записи, които проследяват движението във времето на техните членове (нарастването или намаляването на членската маса), дарителските/членските вноски, извършваните разходи, броя на духовниците, а много от тях водят документация за кръщенета, ръкополагането на духовниците, мисионерската дейност, и пр. (Bradley, Martin B., Norman M. Green, Jr., Dale Jones, Mac Lynn, and Lou McNeil, 1992).

Годишни обобщени данни относно дейността на вероизповеданията могат да се намерят още в началото на миналия век и първоначално те се публикуват в *Yearbook of American and Canadian Churches* (Годишник на американските и канадски църкви), като от 1915 г. това става редовна практика. Много деноминации⁵⁴ публикуват ежегодни доклади и/или алманаси, които предоставят по-подробна информация за своята дейност, понякога дезагрегирана и на местно ниво. Американското правителство публикува на десет години доклади във връзка с

⁵⁴ Деноминация – наименование на религиозно вероизповедание. Така например, Християнската деноминация е идентифицируемо религиозно тяло под общо име, структура и доктрина в рамките на Християнството. Основни нейни клонове са Православие, Римокатолицизъм, ориенталските ортодоксални църкви, Англиканство и Протестантство.

извършваните регулярно преброявания на религиозните общности в страната (*Census of Religious Bodies*), провеждани през периода от 1850 до 1930 г. В тези доклади може да се намери обширна информация, вкл., широк набор от статистически данни за териториалното разпределение на религиозните общности/църкви на равнище населени места (градове, регионални територии, щати и пр.). Също така, поредица от частно спонсориранни/финансирани преброявания от 1952 г., 1971 г., 1980 г. и 1990 г. дават аналогична информация за членската маса и дейност на вероизповеданията (*Bradley, Martin B., Norman M. Green, Jr., Dale Jones, Mac Lynn, and Lou McNeil, 1992*).

Невъзможността официалните статистически и институционални данни да дадат цялостната картина на социалната и стопанската дейност на поделенията на Българската православна църква изискват необходимостта от алтернативни методи на оценка. Инструментариумът на алтернативните методи за проучване и оценка включва фокус групите, интервютата и анкетите, кабинетното проучване, наблюдението, експертната оценка и др. По отношение на Църквата, най-ефективният метод за оценка е анкетното проучване от гледна точка на затворения характер на системата. Освен допълващият информационен аспект на анкетирането, този метод ни дава възможност да апробирате информацията подадена от официалната статистика и институционалните база данни.

БПЦ и до днес остава една сравнително закрыта структура, чиито представители не винаги се стремят да преодолеят тази затвореност, особено що се касае до социално-икономическите въпроси. Според нас, причините за това са предимно психологически. За една значителна част от духовенството вътрешно църковните отношения са изключително важни и

конфиденциални в сравнение с каквито и да е контакти и взаимоотношения с „външния свят“ и се „скриват“ в отговорите с липсата на благословия/разрешение от по-високостоящите в църковната йерархия. Останалите представители на клира/духовенството⁵⁵ са готови да предприемат определени действия, вкл. публичност, за да формират положителен образ на своята църква, манастир или епархия в очите на светската публика. При това трябва да отбележим, че представителите на по-низовите звена на църковната йерархия, напр. настоятелите на храмовете от селските общини, са достатъчно откровени и дават по-пълна информация за своята религиозна, социална и стопанска дейност. В същото време, анкетираните и интервюирани духовници от по-високите йерархични нива на БПЦ и членове на епархийски съвети, много често реагират с мълчание на въпроси, свързани с финансово-отчетната и стопанска дейност на Църквата и нейните поделения или отклоняват отговорите на тези въпроси. Проведеното анкетно проучване показва, че за различните епархии е характерно различно равнище на откритост или информационно „затъмнение“.

Предварително трябва да внесем уговорката, че когато става въпрос за социално-икономическата дейност на Църквата, като цяло, ние ще прибегнем към недопустимо висока степен на обобщаване ако спрем само на това ниво на анализ. Недиференцираното описание на социално-икономическите аспекти на църковна дейност е изключено да бъдат подминати в анализа и подобни опити само биха довели до сериозно изкривяване и недостоверност на резултатите от анкетното проучване и на реалната картина. Съществува огромна разли-

⁵⁵ Клик – в християнската църква – всички духовници; Духовенство – събирателен термин за означаване на социална група от лица, които са професионални служители в някоя религия.

ка по отношение на социално-икономическата дейност, между селските и градските църкви, между храмовете в областните центрове и катедралните храмове, вкл. и тези, намиращи се в различни райони на големите градове. Затова използвайки подхода от частното към общото, в нашия анализ, говорейки за църковна икономика, ние постоянно ще уточняваме за какъв тип църква става въпрос в конкретния контекст – за храмове намиращи се в т. нар. „селски общини“ или такива – в т. нар. „градски агломерационни ареали“.

Преди да се изготви анкетната карта с въпроси към респондентите беше направен преглед и проучване на количествените изследвания по религия, вкл. социално-икономическите аспекти на религиозната дейност, за да може да се изготвят и прецизират въпросите включени в изследването. Три основни източника на данни бяха ползвани:

- Международната програма за социални изследвания (ISSP – *International Social Survey Program*)⁵⁶;
- Световното изследване на ценностите (WVS – *World Values Survey*)⁵⁷ и
- Европейското социално изследване (ESS – *European Social Survey*)⁵⁸.

В изследването са обхванати всички категории духовници и миряни имащи пряко отношение към социално-икономическата дейност на Църквата. По-конкретно, обект на изследването са функциониращите на територията на Република България:

⁵⁶ Вж. <http://www.issp.org/menu-top/home/>

⁵⁷ Вж. <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp>

⁵⁸ Вж. <http://www.europeansocialsurvey.org/>

- Местни църкви с техните храмове и църковни настоятелства;
- Манастири и манастирски събори;
- Архиерейски наместници⁵⁹;
- Митрополии и епархийски съвети;
- Църковнослужители⁶⁰.

За целите на изследването е използван актуализираният вариант на списъка на храмовете, манастирите и параклисите в Република България, който за пръв път е изготвен през 1994 г. като „Териториален обзор на молитвените домове в Република България“⁶¹.

На тази основа е конструирана извадка с обем от 100 единици, осигуряваща представителност за всички изследвани единици в общността.

Набирането на информацията е осъществено по метода на анкетното допитване. Най-напред е направено предварително кабинетно проучване на състоянието на институционалните единици на БПЦ и наличните статистически източници, след което за целите на теренното набиране на първичната емпирична информация е разработена Анкетна карта за допитване.

⁵⁹ Архиерейското наместничество е учреждение на Митрополията, което няма право на самостоятелен бюджет.

⁶⁰ Църковнослужителите са лица, чиято дейност е свързана с обслужване на присъщите на Църквата дейности – клисари, певци, свещопродавачи и други, както и тези в администрациите на Светия Синод, на митрополията, архиерейските наместничества, на църквите и манастирите.

⁶¹ В периода от 2014 г. до края на 2015 г. в дирекция „Вероизповедания“ на Министерски съвет беше разработена Информационна система, която съдържа актуална информация за историята, състоянието и статута на всички религиозни храмове на територията на страната, вкл. тези на БПЦ. Към настоящия момент системата е отворена, тества се и подлежи на допълване, което ще продължи до средата на 2017 г. Публично достъпна е на адрес: <http://hram.government.bg/hramove>.

Самото набиране на първичната информация е осъществено през периода януари-юни 2023 г., на територията на 13-те епархии в Република България:

- Софийска епархия
- Варненска и Великопреславска епархия
- Великотърновска епархия
- Видинска епархия
- Врачанска епархия
- Доростолска епархия
- Ловчанска епархия
- Неврокопска епархия
- Плевенска епархия
- Пловдивска епархия
- Русенска епархия
- Сливенска епархия
- Старозагорска епархия
- без задграничните:
- Българска източноправославна епархия в САЩ, Канада и Австралия
- Българска източноправославна епархия в Западна и Средна Европа

Събраната емпирична информация е обработена с помощта на програмата за статистико-математически анализ на данни от социологически изследвания SPSS. Получените едномерно нулево разпределение и последващите статистико-математически анализи са основата за следващото по-долу изложение. Всички материали по изследването могат да послужат за последващи вторични анализи по преценка на дипломанта или други възложители.

Реакции спрямо анкетното проучване:

- Подчертано позитивно отношение от страна на изследваните лица;
- Относително минимално ниво на откази от гледна точка на затвореността на системата;
- Изследваните лица, дали съгласие за анкетиране/интервюиране бяха много отзивчиви;
- Темата е посрещната с интерес и е коментирана без задръжки от участвалите бенефициенти в анкетното проучване.

3.2. Общ профил на изследваните лица

В рамките на изследването са обхванати различни *категории духовници и миряни* – председатели на църковни настоятелства, членове на църковни настоятелства, църковнослужители, членове на епархийски съвети, архиерейски наместници и др.

Местоживеенето и мястото, в което те извършват основната си дейност (съответната епархия) са едни от основните наблюдавани показатели. Данните от изследването (*Вж. Таблица 5*) показват, че според мястото на лоциране на основната им дейност, лицата се разпределят както следва:

**Таблица 5. Разпределение на изследваните единици
по епархии**

Епархия	Относителен дял в %
Софийска епархия	21.0
Варненска и Великопреславска епархия	13.0
Великотърновска епархия	7.0
Видинска епархия	3.0
Врачанска епархия	3.0
Доростолска епархия	3.0
Ловчанска епархия	4.0
Неврокопска епархия	5.0
Плевенска епархия	3.0
Пловдивска епархия	16.0
Русенска епархия	8.0
Сливенска епархия	6.0
Старозагорска епархия	8.0
Общо	100.0

Най-висок е делът на анкетираните в Софийска епархия (21% от всички респонденти), но тя е и най-голямата епархия в страната. Следват Пловдивска и Варненска епархии, съответно с 16% и 13% от анкетираните. В малките епархии – Видинска, Врачанска, Доростолска и Плевенска, анкетираните лица са по 3% от всички респонденти. При тези относителни дялове на представеност на различните епархии, се дава равен шанс на

представителите на клира и миряните да споделят своите мнения, оценки, становища. Това, от гледна точка на задачите на изследването, е особено важно.

Картината на *социално-трудовия статус* на изследваните единици е представена в Таблица 6. Данните позволяват да се заключи, че изследваните лица представят пропорционални дялове от реално съществуващата йерархична структура на БПЦ. 76% от респондентите са духовни лица, а 24% – миряни (членове на църковни настоятелства и епархийски съвети и църковнослужители).

Таблица 6. Разпределение на изследваните единици според социално-трудовия им статус

Типове изследвани единици	Относителен дял в %
Председатели на църковни настоятелства	56.0
Членове на църковни настоятелства	10.0
Архиерейски наместници	10.0
Членове на епархийски съвети	12.0
Църковнослужители	12.0
Общо:	100.0

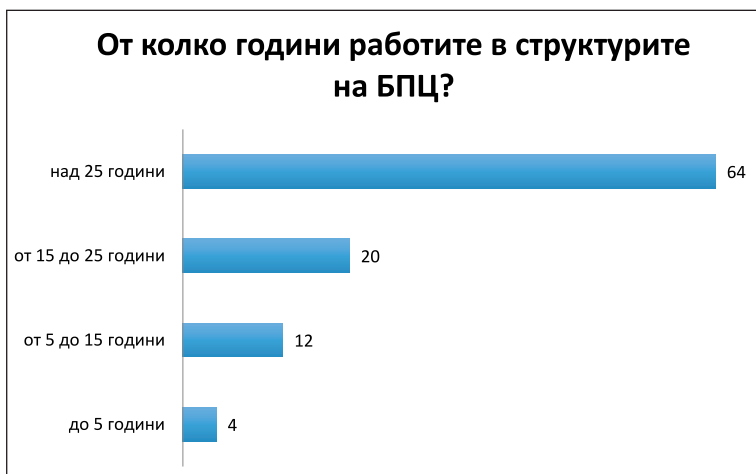
Така установената структура на статусите е добра предпоставка за извършването на анализа, тъй като се гарантира *достатъчна точност на извадката*. Това означава, че получените в рамките на изследването резултати могат да се екстраполират върху цялата генерална съвкупност. Съответно, *изводите и констатациите са валидни за цялата генерална съвкупност*

и представят мненията, оценките и очакванията на всички единици, съставляващи генералната съвкупност.

Допълнителна гаранция за релевантността на събраната информация и последващите от нея анализи и констатации за състоянието на контрола и одита свързани с развитието на социално-икономическата дейност на БПЦ е фактът, че в изследването са обхванати индивиди с богат житейски опит и дългогодишна работа в църковните структури. Лицата бяха помолени да посочат от колко години участват в дейностите на БПЦ (религиозни, социални, стопански, административни). С този въпрос се целеше да се установи степента на обективна предразположеност към познаване на социално-икономическия дневен ред на Църквата. Най-общо казано, предварителната хипотеза на изследването бе, че духовниците и миряните с *по-дългогодишен опит ще познават по-детайлно социално-икономическите аспекти на дейността на БПЦ, респ. състоянието и проблемите на ревизионната дейност, респ. на контрола и одита, като цяло, и ще могат да привнесат елемента на сравнителност при оценките си.* Допуснахме също така, че *годините натрупан житейски опит ще бъдат полезни при дефинирането на приоритетите за социалната и стопанската дейност на Църквата, която подлежи на контрол и одитиране.*

Данните показват, че сред изследваните лица преобладават тези с дългогодишен стаж и опит – общо 64.0% от изследваните лица имат стаж над 25 години. Между 15 г. и 25 г. стаж имат 20.0% от работилите в религиозните организации на БПЦ. 12.0% са тези със стаж между 5 и 15 г. и с най-малко години работа в структурите на БПЦ (до 5 години) са 4.0% от респондентите.

Фигура 1. Стаж в структурите на БПЦ

3.3. Субективни оценки и опит за агрегиране на резултатите от анкетното проучване

127

Църквата като икономически субект не може да съществува без формирането на определен бюджет включващ приходна и разходна част, измерени в парично изражение. Най-лесният и очевиден начин за попълване на приходната част на бюджета на църквата са доброволните пожертвования на вярващите. Но ако бюджетът на църквата се формира само от доброволни дарителски вноски, то той не би представлявал за нас особен интерес, имайки предвид факта, че съществуват много други подобни организации формиращи своя ресурс по линията на благотворителността, за сметка на членски внос, трансферни плащания и пр. постъпления (професионални сдружения, детски и социални домове, пенсионни фондове и др.), чиято роля в икономиката на една страна е значително по-голяма. Църквата обаче, не само разходва даренията и парични средства и акти-

ви, но за сметка на различни стопански дейности попълва приходната част на църковния бюджет. В частност, църквата произвежда и продава стоки и услуги, генерирайки по този начин определени приходи, респ. печалба.

Според Устава на БПЦ, Глава втора „БЮДЖЕТ, КОНТРОЛ И ОТЧЕТ“, Раздел I „БЮДЖЕТ“, в чл. 231 и чл. 232 се дефинират приходите и разходите на БПЦ и респ. консолидирания бюджет (Вж. Таблица 7).

Таблица 7. Устав на БПЦ, чл.232 и чл. 232

Чл. 231. (1) Приходите и разходите на Българската православна църква – Българска Патриаршия – Светия Синод, ставропигиалните манастири, митрополияте и техните поделения се предвиждат и разрешават в бюджети за една финансова година.

(2) Светият Синод осигурява възнагражденията по чл. 135, т. 21 с бюджет, формиран от приходи в равен процент от отчисления от всички митрополии, отчисления от ставропигиалните манастири и други приходи.

(3) Финансовата година съвпада с календарната година.

(4) Църковното имущество, приходите и разходите се ползват по предназначение.

Чл. 232. (1) Светият Синод утвърждава консолидирания бюджет на Българската православна църква – Българска Патриаршия.

(2) Консолидираният бюджет се състои от бюджетите на:

1. Светия Синод;
2. митрополияте;
3. ставропигиалните манастири;
4. средните и висшите духовни училища;
5. учреждения, пряко подчинени на Светия Синод.

(3) Епархийският митрополит утвърждава консолидирания бюджет на митрополията, който включва бюджетите на църквите и епархийските манастири.

(4) Бюджетите по ал. 1-3 се изготвят от съответните финансово-счетоводни отдели.

От гледна точка на посочената в параграф 1.1. йерархия на юридическите лица в БПЦ, са и делегираните контролни функции, които са посочени в нейния Устав:

- На първо място, в чл. Чл. 58., т. 28 е посочено, че правомощията на Светия Синод в пълен състав са: да контролира да се употребяват при общественото и частното богослужение свещи, които носят отличителния знак на Българската православна църква, утвърден по съответния ред и да са произведени в църковна свещоливница, утвърдена с решение на Светия Синод;
- На второ място, в чл. 121, т. 5 и т.6 се казва, че в правомощията на Епархийския съвет са да ревизира редовно на всеки три месеца, а когато намери за добре – и извънредно, сметките на епархийските касиер-счетоводители и да преглежда отчетите им за изпълнението на бюджета към момента. Отчетът се изпраща на Светия Синод за окончателна проверка от комисията по проверка на църковните отчети и да изисква ревизия на сметките на архиерейските наместничества, църковните настоятелства, манастирите и другите епархийски поделения;
- Трето, в чл. 126. се посочва, че архиерейското наместничество е учреждение на Митрополията, което няма право на самостоятелен бюджет и то се ръководи от назначен от митрополита архиерейски наместник, който има следните правомощия в духовната околия: да ревизира ежемесечно сметките на отчетните лица при наместничеството и съставения акт да изпраща в митрополията, като бележките си по ревизията във всяка енория той прави писмено в специалната ревизионна

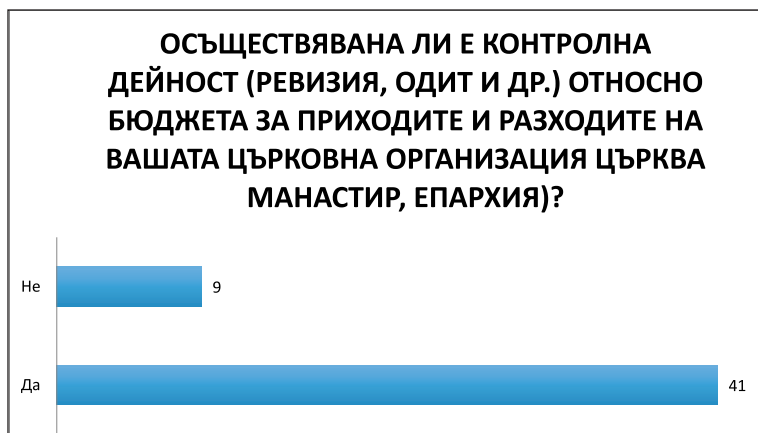
книга на църковното настоятелство, каквато има при всяко църковно настоятелство, а в митрополията докладва за констатираното;

- На четвърто място е важно да се отбележи, че необходимостта от контрол върху дейността на подразделенията на БПЦ, които са юридически лица, се предопределя от факта, че длъжностните лица в Църквата, на които е възложено да получават и да разходват парични средства, както и да закупуват, съхраняват и продават материални предмети, са отчетници и като такива, носят материална отговорност за поверените им материални и/или парични средства и осъществяват дейността си в съответствие с Устава на БПЦ и действащите нормативни актове. (*Устав на БПЦ, раздел III, „Контрол и отчети“, чл. 245*);
- Пето, Светият Синод най-късно до 30 юни на текущата година проверява и приема отчетите по изпълнението на бюджетите и при необходимост разпорежда извършването на ревизии по изпълнението на задълженията за отчисляване на средствата по този Устав. При установени нарушения той изисква съставянето на ревизионни актове за начет за реализиране на имуществена отговорност от отговорните лица. За осъществяването на контрола по разходване средствата на Българската православна църква – Българска Патриаршия, Светият Синод възлага общи и специализирани ревизии, когато има съмнения относно законосъобразното разходване на средствата, като предлага налагането на наказание на виновните лица. Ревизионният акт се връчва на начетеното лице, което в седемдневен срок може да възрази пред Светия Синод. (*Устав на БПЦ, раздел III, „Контрол и отчети“, чл. 247*);

- Шесто, епархийският митрополит упражнява финансов контрол чрез финансови ревизори. Самите отчети по бюджетите, утвърждавани от епархийския митрополит, се проверяват от епархийски финансов ревизор и по негов доклад се внасят за разглеждане от Епархийския съвет. Епархийският митрополит е този, който проверява и приема представения отчет и може да разпорежда извършването на ревизия и носенето на имуществена отговорност от виновните лица. (*Устав на БПЦ, раздел III, „Контрол и отчети“, чл. 248*).

В тази връзка е интересен въпросът дали БПЦ осъществява съответния контрол върху дейността на своите поделения от гледна точка на посочените по-горе правомощия. При проведеното анкетно проучване (*Вж. Фигура 2*) сред свещенослужители и лица работещи в структурите на Църквата се оказва, че близо 10% от тях отговарят, че подобна контролна дейност (ревизия, одит и др.) не е извършвана в тяхната организация (църква, манастир, епархия). На практика, това са църкви/храмове, които не работят постоянно. Тази констатация кореспондира с проведено изследване (*Илиев П., 2019, с. 136*), според което в близо половината от църковните храмове седмичната посещаемост е средно до 10 души, а като прибавим и тези в интервала от 11 до 20 души седмична посещаемост се оказва, че 2/3 от храмовете се посещават седмично до 20 човека. Това кореспондира с факта, че в близо 2/3 от молитвените домове на БПЦ се провеждат само съботно-неделни служби или по определени поводи. Седмична посещаемост от миряни и поклонници над 50 души се наблюдава едва в 8% от църквите.

**Фигура 2. Осъществяване на контролна дейност
от страна на контролните органи на БПЦ**

Следващият въпрос от анкетното проучване (Вж. Фигура 3.), показва, че анкетираните са отговорили коректно на предходния въпрос, защото точно 9 респонденти са отговорили, че не е осъществяван контрол от страна на оторизираните органи и лица от БПЦ. Повече от половината от анкетираните заявяват, че ежегодно се прави ревизия относно бюджета за приходите и разходите, което означава, че до голяма степен се спазват заложените процедури в Устава на БПЦ. Все пак при 26% от респондентите такъв контрол се осъществява рядко (на 2 и повече години). Тази констатация отново потвърждава проучването проведено преди повече от 5 години (Илиев П., 2019, с. 136), според което честотата на извършване на църковните служби потвърждават факта, че 16% от състоянието на молитвените домове е лошо, тъй като в 15% от храмовите сгради не се служи. В близо 2/3 от храмовете се извършват служби само по определени поводи

или се провеждат съботно-неделни служби, като почти 100% от тези църкви са в населени места от т. нар. селски общини, където населението нараства само в почивните дни. Ежедневни служби се водят почти единствено в населени места с по-голям брой население (големите областни и общински центрове).

Фигура 3. Честота на осъществяване на контролна дейност от страна на оторизираните органи и лица от БПЦ

В тази връзка Българската православна църква представлява типичен пример на традиционна йерархическа религиозна организация и като такава на всяко свое йерархично ниво реализира определени разходи и формира съответно ползи или загуби. Въпреки съществуващата комерсиализация на вътрешно църковните отношения, Църквата не може да бъде отнесена нито към бизнес сектора, нито към публичния сектор, нито към

третичния сектор на нестопанските организации, формирайки един четвърти елемент на секторната икономика. Този теоретически парадокс е особено интересен, когато става въпрос за участието на Българската православна църква като бенефициент и получател на средства по Оперативните програми финансирани от Европейските фондове. (Илиев П., 2016, с. 119). В този случай възниква въпросът за контрола по отношение на използваните безвъзмездни средства. *Практиката е, че контролът е временен и се осъществява от страна на Управляващия орган, в случая Държавен Фонд Земеделие, в рамките на 5 години. След този срок бенефициентите не подлежат на контролна дейност и проверка.*

През първия програмен период 2007-2013 г. Българската православна църква (БПЦ), респ. местните поделения на вероизповеданията бяха бенефициенти единствено по Програмата за развитие на селските райони (ПРСР), мярка 322 „Обновяване и развитие на населените места“. В Наредба №24⁶², чл. 4 изрично е записана дейност по „реконструкция и ремонт на сгради с религиозно значение и подобряване на прилежащите пространства, включително вертикална планировка“ (Вж. Таблица 8).

⁶² Наредба №24 е нормативния документ определящ правната рамка по кандидатстване, одобрение, финансиране и реализация на проектите предложения на публичните институции (селски общини без англомерационните, читалища, поделения на вероизповеданията, ЮЛНЦ в обществена и частна полза)

Таблица 8. Наредба № 24, чл. 4.

Чл. 4. (1) Финансова помощ се предоставя за дейности, изпълнявани само на територията на населените места:
1. рехабилитация на обществени зелени площи – паркове и градини, детски площадки и съоръженията към тях,
в т.ч. доставка на съоръжения;
2. реконструкция и ремонт на обществени сгради с местно историческо и културно значение и подобряване на прилежащите пространства, включително вертикална планировка;
3. реконструкция и ремонт на сгради с религиозно значение и подобряване на прилежащите пространства, включително вертикална планировка;
4. ремонт на фасади на частни сгради и прилежащите

Изт. ДФЗ,ПРСР 2007-2013 г.

Целта на мярка 322 бе подобряване на средата за живот в населените места от селските райони. В тази връзка отпусканата финансова помощ покрива на 100% извършваните допустими дейности, при максимален размер на гранта за църквите/монастирите, левовата равностойност на 500 000 евро. Особено при местните поделения на вероизповеданията е възможността отпусканата безвъзмездна финансова помощ да включва и данък добавена стойност (ДДС), тъй като почти 100% от тях нямат регистрация по ЗДДС и на практика не биха могли да възстановяват този косвен данък. Това изключение не е валидно за останалите бенефициенти. (Вж. Таблица 9, Наредба № 24, чл. 7.).

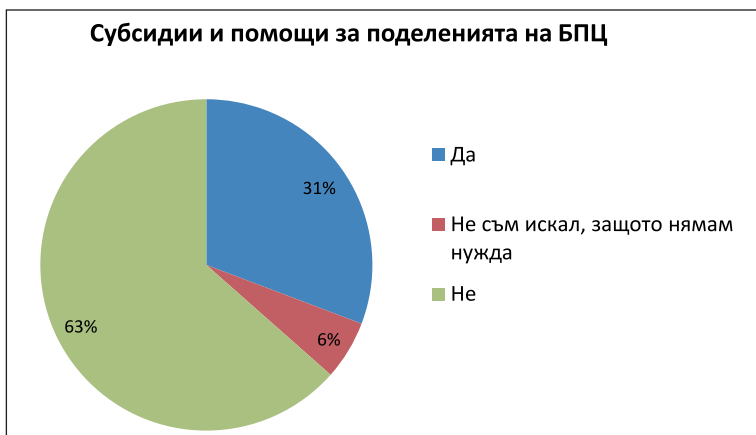
Таблица 9. Наредба № 24, чл. 7.

Чл. 7. (1) (Изм. – ДВ, бр. 11 от 2010 г., в сила от 9.02.2010 г.) Финансовата помощ е в размер 100 % от общите допустими разходи за проекти на общини и за проекти, подадени от кандидати – юридически лица с нестопанска цел, читалища или местни поделения на вероизповедания, които не генерират приходи и са в обществен интерес.
(3) Максималният размер на допустимите разходи за проект, представен от читалища, местни поделения на вероизповедания, както и от юридически лица с нестопанска цел, граждански дружества на физически и/или юридически лица, създадени с цел извършване на строителни работи във връзка с обновяване на фасади на частни сгради, е левовата равностойност на 500 000 евро.

Изм. ДФЗ, ПРСР 2007-2013 г.

Недостигът на финансови ресурси е хроничен за преобладаващата част от българските църкви и манастири, когато става въпрос за ремонт и реконструкция на храмовите сгради, вкл. благоустройство и подобряване на прилежащите пространства. Църковните настоятелства разчитат основно на субсидии и помощи от страна на държавата и европейските фондове (ПРСР и ОПРР, когато става въпрос за паметници на културата от национално значение). По-голямата част от анкетираните лица (63% от респондентите) са заявили, че досега не са получавали държавна помощ или финансиране по ПРСР (Вж. Фигура 4). Около 1/3 са получавали средства по линията на Дирекцията по вероизповедания към МС (за сметка на бюджета), по „Красива България“ и ПРСР. Само 6% не са търсили финансиране, тъй като не са имали нужда или са осигурили собствено финансиране и на дарители.

Фигура 4. Субсидии и помощи от страна на държавата и ПРСР за поделенията на БПЦ

Недостигът на финансови средства рефлектира и върху поддържането на материалните активи на Църквата, вкл. и храмовите сгради. Близко 2/3 от сградния фонд не е ремонтиран през последното десетилетие (Вж. Фигура 5). Едва 25% от храмовите сгради и прилежащите постройки са претърпели козметични ремонти за належащи нужди, т.е. това са необходими ремонтни дейности на обекти застрашаващи живота и здравето на миряните и поклонниците. И едва при 8% от сградния фонд на БПЦ е извършвана дейност по ремонт и реконструкция, вкл. и със средства по ПРСР.

Фигура 5. Извършвани дейности по ремонт и реконструкция на сградния фонд на БПЦ

През новия програмен период църквите и манастирите на БПЦ имат възможност да кандидатстват за безвъзмездна помощ, подобно на предходния програмен период. Готовност за участие са заявили 91% от отговорилите на въпроса, като някои от тях са с одобрени и изпълнени проектни предложения по ПРСР от предходните програмни периоди, но не са усвоили цялата субсидия, поради по-малките стойности, които са заложили за ремонт и реконструкция (Вж. Фигура 6). Нежелаещите да вземат участие в кандидатстването за финансиране по ПРСР (9% от отговорилите респонденти) са предимно от Пловдивска, Старозагорска и Врачанска епархии, от които има най-малък брой църкви и манастири с изпълнени договори и респ. изплатена субсидия. Нещо повече, за област Враца, Пловдивска област, Сливенска област и Старозагорска област изплатената субсидия е 0 лв. през първия програмен период, вкл. и при подписани договори с ДФЗ, но не стартирани поради забрана на съответния митрополит.

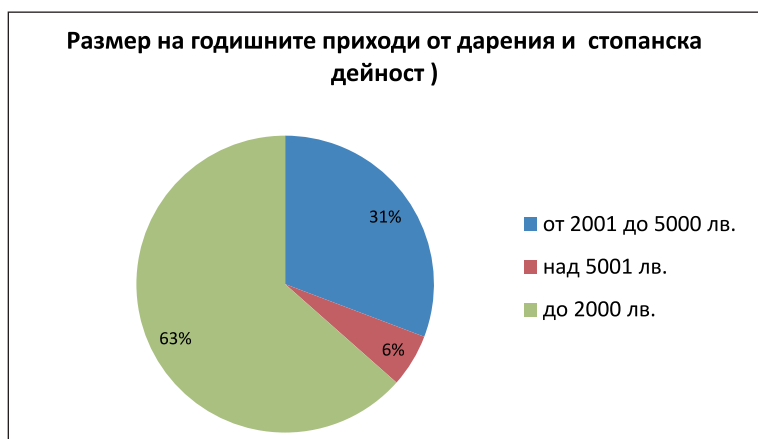
Фигура 6. Заявено участие за кандигатстване по ПРСР

В крайна сметка нуждата от контрол върху религиозната и социално-икономическата дейност на Църквата се поражда от финансовите потоци и материални активи, които генерират тези дейности. В подкрепа на този извод са резултатите от проучването проведено от Петкан Илиев (*Илиев Петкан, 2016, 2017, 2019*). Важен елемент на приходната част на църковните бюджети са доходите идващи от дарения и спонсориране на църковни празници, за ремонт и реконструкция на храмовите сгради и прилежащите помещения, подобряване на дворното пространство (вертикална планировка), от стопанската дейност извършвана от църковните/манастирските земеделски стопанства, наемите и арендните плащания за ползването на ниви, ливади, мери, пасища, гори, трайни насаждения и пр. собственост на църквите/църковните настоятелства. За по-голямата част от църквите (63% от анкетираните са заявили този размер на дохода), приходите от по-горните пера са до 2000 лв. за година (*Вж. Фигура 7*). Близко 1/3 от църковните настоятелства получават приходи от 2001 лв. до 5000 лв. и едва 6% от респондентите

формират приходи, над 10001 лв. Тези приходи прибавени към тези от религиозната дейност формират годишно за над 90% от църковните настоятелства суми в рамките на 4-5 хил. лв. до 6-7 хил. лв., което им позволява да поддържат единствено дейности свързани с религиозните функции на църквата, но не и за социални дейности.

Фигура 7. Размер на годишните приходи от дарения* и стопанска дейност (църковни земеделски стопанства, аренди и наеми на стопански сгради, ниви, пасища, трайни насаждения, гори и др.)

**Това са всички дарения и спонсорства, свързани с църковни празници, ремонтни и строителни дейности, закупуване на църковни атрибути и др., без помощите и даренията (основно дарителски касички) извършвани на територията на храма и свързани с религиозната дейност.*

На въпроса за притежаваните материални активи от църквите и манастирите 70% от анкетираните са заявили, че в

тяхната енория/църква има действащ храм (Вж. Фигура 8). На практика това означава, че 30% от сградния фонд, свързан с религиозната дейност, не е действащ, най-вече поради лошото му състояние застрашаващо живота на посетителите, т.е. то се нуждае от основен ремонт. Едва 14% от респондентите притежават някаква поземлена собственост (ниви, ливади, пасища, мери, трайни насаждения и гори), което би могло да им носи допълнителни доходи от наем или развиване на някаква стопанска дейност. Интересен е фактът, че на църковна територия съществуват стопански постройки (такъв отговор са дали 16% от анкетираните), които вероятно са наследени още от времето на изграждането на храмовете. Много от църковните настоятелства и самите свещеници, са развивали земеделска дейност, отглеждали са животни, както за собствена консумация, така и за да осигурят продукти за храмовите празници и за благотворителност (подпомагане на безимотни и бедни енорияши).

Фигура 8. Притежавани материални активи

Изводите, които може да направим от това монографично изследване показват, че резултатите от проучването могат да послужат като полезен наръчник и ресурсен материал за ръководството на църковните организации, за това как те могат ефективно да предотвратят финансови измами и злоупотреби, за да оптимизират своите църковни операции. Констатациите подкрепят Arif и Malek (2013) в тяхното твърдение, че както ръководството, така и служителите на БПЦ са отговорни за предотвратяването на финансови измами и злоупотреби в църковните организации. Според Meinert (2016) е необходимо силно организационно лидерство за предотвратяване на измами и злоупотреби във всички йерархични нива на институционално равнище. Glasbeek (2014) заявява, че възможността е единственият компонент от триъгълника на измамите на Cressey, който ръководството може да контролира. Резултатите от проучването са свързани с концептуалната рамка, тъй като те са стратегии, които помагат да се сведат до минимум възможностите за измами и злоупотреби в църковните организации. Следователно ръководството на църковните организации трябва да подходи към управлението на църковните фондове с единствената цел да ограничи възможностите за измами, за да оптимизира църковните операции. Ръководството на всяка църковна организация трябва да създаде необходимите структури, системи и процеси за:

- ефективно управление на църковната организация,
- отчетност за финансовите ресурси на църковната организация и
- наемане на квалифицирани професионалисти за управление на финансовите ресурси на църковната организация, всички с цел предотвратяване на финансови измами.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Извършеният в изследването теоретико-емпиричен анализ на социално-икономическите отношения, респ. на контрола върху дейността на поделенията на БПЦ се характеризира с изключителна сложност. Причината е едновременното проявление на множество своеобразни фактори и условия, включително свързани със затвореността на системата и оказващи въздействие върху различни измерения на тези отношения. Всичко това определя многостранния характер на извършеното изследване, резултатите от което могат да се систематизират в две основни направления – теоретико-методологични и емпирични.

По-важните резултати в теоретико-методологичен план са следните:

Първо, до голяма степен контролните функции осъществявани от БПЦ, според нейния Устав се изпълняват, но не се спазват сроковете и периодичността на този контрол. Една от причините за това състояние на контролната дейност е липсата на единен регистър и карта на храмовете в България. Според данни на Дирекцията по вероизповедания (до втората половина на миналото десетилетие), са преброени общо 8000 църкви и

монастири на БПЦ. Но цифрата не е окончателна, тъй като данните са от 260 общини и от 11 епархии. Например, извършващото се преброяване констатира много частни параклиси, които не се водят на отчет в Църквата, но в общините ги броят. Този регистър е от изключително важно значение за извършване на контролната дейност, както и за привличането и усвояването на средства по ПРСР, тъй като той констатира освен техния брой, но и местоположение, година на построяване, тяхното състояние, използваемост (действащи, недействащи), приблизителна посещаемост и статут (паметници на културата – от национално, местно или световно значение).

Второ, изводът, който може да направим по отношение на социалната дейност на БПЦ е, че нейната институционализация се извършва предимно на микро равнище (църква, манастир). Няма обобщена информация на равнище Митрополия или Св. Синод, която да регистрира общия брой и видовете социални дейности, вкл. разходите на църковните организации за тяхното осъществяване. Поради това е изключително трудно осъществяването на контролна дейност върху тези дейности, което се отразява негативно на тяхната ефективност. В същото време не може да не отбележим факта, че Православната Църква развива и прилага една уникална и ценна форма по отношение на социалните дейности, като единен диаконически подход, каквито са братствата и сестринствата.

Трето, изяснена е същността на категорията „контрол върху дейността на Църквата“, както и дефинирането на съпътстващите понятияте категории, изхождайки от терминологичното разнообразие в категориалния апарат: църковна икономика, контрол, социално-икономически дейности, социално служение, диакония и др.

Четвърто, описани са и са обобщени използваните в съвременната им интерпретация теоретични и методологически подходи за разбирането на посоченото по-горе понятие „контрол върху социално-икономическата дейност на Църквата“ и операционализирането му за целите на емпиричното изследване.

Пето, чрез историческия преглед и анализа на възникването и развитието на социално-икономическата дейност на църковните организации, респ. контрола е усъвършенства интерпретацията относно мястото им в общата социална дейност и политика на БПЦ и на българското общество като цяло.

Шесто, с оглед на селектирането на определени препоръки към църковните организации и социалната политика и практика, вкл. свързани с контролната дейност, е направен анализ и е проведено анкетно проучване с всички уговорки за нееднородност на информационните източници. В процеса на изпълнение на тази задача за целите на анализа църковните организации са обединени в три групи от гледна точка на йерархичната структура на БПЦ (църкви и манастири, митрополии и Светия Синод), вкл. и с оглед на определена съпоставимост и сравнителен анализ.

Седмо, в България субсидирането на вероизповеданията не следва теоретическия модел на субсидиране, който е насочен към засилване на вторичния ефект в социалния сектор, а е свързано изключително с инвестиционния аспект на държавната помощ. Подобен модел на субсидиране е избран от една страна, поради лошото състояние на недвижимите активи на вероизповеданията и нуждата им от ремонт и реконструкция, а от друга – поради конституционната разпоредба на отделяне на Църквата от държавата. След 2018 г. субсидирането обхваща и средствата за работни заплати на заетите в сферата на ре-

лигиозната дейност, което предполага и наличието на външен контрол върху тези средства от страна на държавата. Това обаче е елемент на допълнителен анализ, излизащ извън предмета на настоящата монография.

Резултатите от монографичното изследване могат да бъдат от полза за църковните организации в БПЦ. Няколко важни теми, представляващи различни категории стратегии за предотвратяване на измами и злоупотреби, се появиха от проучването. Разбира се, ще е необходимо да се проведат допълнителни изследвания на някои конкретни стратегии, процеси и практики, които църковните лидери могат да използват, за да предотвратят финансовите злоупотреби и измами в техните църковни организации. Като цяло, политиките за счетоводно и финансово управление на църковни организации са важни за предотвратяване на измамите и злоупотребите с финансови средства и активи. Но на практика, няма структури в БПЦ (църкви, манастири, митрополии и Св. Синод), които да разполагат с разпоредби за обучение на служителите за борба с измамите и злоупотребите, вкл. адекватна на това счетоводна и финансова политика за управление. Според Sabau (2013) липсата на обучение за борба с измамите, като политика касаеща служителите, увеличава възможностите за измами в една организация. Следователно би могло да се проведе количествено проучване, чрез което да се оценят финансовите ползи за църковна организация/ии, когато се прилага политика за обучение на служителите срещу измами и злоупотреби. Критичните показатели, които трябва да се вземат предвид в едно такова проучване, ще бъдат индикаторите за нивата на приходите и разходите преди и след въвеждането на политиката за обучение за борба с измамите и злоупотребите.

Установените управленски структури, лидерство и методите на управление на църковните организации са важни за предотвратяване на измами и злоупотреби със средства, но не можем да дадем категоричен отговор на последващия въпрос дали има връзка между политиките за управление на църковната организация/ии и предотвратяването на финансови измами. За бизнеса това е валидно и според Halbouni, Obeid и Garbou (2016), ефективната система за корпоративно управление допринася за предотвратяването на измами. Затова препоръчително е провеждането на по-нататъшни изследвания в подкрепа или не на наблюдението на Halbouni et al. Според Seide (2013) църковните организации не са бизнеси, но работят подобно на бизнес организациите от гледна точка на маркетинга, финансовите, оперативните и човешките ресурси. Затова прилагането на най-добрите бизнес практики към в църковната администрация е възможно да дава необходимите резултати.

В процеса на проучването се появи един допълнителен изследователски въпрос, който беше свързан с това, какви стратегии и процеси използват църковните лидери, за да предотвратят финансови измами в своите организации. Всичко това, от една страна се свързва с общия бизнес проблем, че финансовите измами не оптимизират църковните операции, дейности и използването на материалните активи, а от друга – със специфичния бизнес проблем, че по цялата ерархична структура на Църквата и на нейните организации, им липсват протоколи, наредби и стратегии за предотвратяване на финансовите измами и злоупотреби. Целта на това проучване беше именно да се изследва контрола, в това число вътрешния контрол, по отношение на религиозните и социално-икономическите дейности и в този контекст се появи и липсата на процедури и стратегии за

предотвратяване на финансовите измами и злоупотребите в църковните организации. Използвайки теорията на Cressey (1953) за измамния триъгълник като концептуална рамка, проведеното проучване ни помогна да разберем феномена в контекста на реалния свят. От проучването се появиха три важни теми, които имат пряко отношение към ефективността на контрола и предотвратяването на злоупотребите и измамите, включително:

- ефективна администрация,
- добро управление и отчетност и
- брой на служителите.

Констатациите могат да послужат като полезно ръководство и ресурсен материал за църковните лидери. Те от една страна, могат да повишат ефективността от контрола по отношение на религиозната и социално-икономическата дейност, а от друга, да доведат до по-голяма осведоменост сред църковните лидери и служители, което може да предизвика до положителна промяна в нагласите и поведението им. И накрая, отговорност както на ръководството, така и на църковните служители е да предотвратяват злоупотребите и измамите в техните църковни организации (*Arif & Malek, 2013*), за да може финансовите ресурси и активи да се използват ефективно и да се насочват по предназначение.

БИБЛИОГРАФИЯ

1. **Регламент (ЕС) №549/2013** на Европейския парламент и на Съвета от 21 май 2013 година относно Европейската система от национални и регионални сметки в Европейския съюз (ОВ L 174/2013), в сила от 1 септември 2014 г.;
2. **Закон за вероизповеданията**, Обн. ДВ. бр. 120 от 29 Декември 2002 г., изм. ДВ. бр. 33 от 21 Април 2006 г., изм. ДВ. бр. 59 от 20 Юли 2007 г., изм. ДВ. бр. 74 от 15 Септември 2009 г., изм. ДВ. бр. 68 от 2 Август 2013 г., изм. ДВ. бр. 61 от 11 Август 2015 г., изм. ДВ. бр. 79 от 13 Октомври 2015 г., изм. и доп. ДВ. бр. 108 от 29 Декември 2018 г., изм. и доп. ДВ. бр. 29 от 8 Април 2019 г., изм. ДВ. бр. 34 от 23 Април 2019 г., изм. ДВ. бр. 28 от 24 Март 2020 г., бр. 44 от 13 Май 2020 г., изм. ДВ. бр. 18 от 4 Март 2022 г., <https://www.lex.bg/laws/ldoc/2135462355>;
3. **Класификация** на институционалните сектори в България в съответствие с ECC 2010), БНБ, https://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_download/st_m_instr_inst_sec_bg.pdf;
4. **Устав** на Българската православна църква – Българска Патриаршия, Приет от VI Църковно-народен събор на 11 декември 2008 г., в Рилската света обител, публикуван в „Църковен вестник“, Извънреден брой, 09. 01. 2009 г.;

5. **Беров Хр.**, Статистика за вероизповеданието в предстоящото преброяване, **16.09.2010 г.**, <http://www.pravoslavie.bg/>;
6. **Василев Й.**, Социалната, благотворителна и добротворна дейност на Българската православна църква 1915-1950 година, сборник доклади, Обществено подпомагане и социална работа в България (История, институции, идеологии, имена), Благоевград, Университетско издателство „Неофит Рилски“, 2005 г., с. 48-72, <http://www.history.swu.bg/soc.htm>;
7. **Ваташки Атанас, Трифонова Ренета**, Мисията на Българската православна църква днес, Posted на 16/12/2017, <https://zadrugata.com/2017/12/16/%D0%BC%D0%B8%D1%81%D0%B8%D1%8F%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%B1%D1%8A%D0%BB%D0%B3%D0%B0%D1%80%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B0-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D0%B0-%D1%86/>;
8. **Вебер Макс**, Протестантската етика и духът на капитализма, Пловдив, изд. „Хермес“, 1993, с. 253;
9. **Георгиева, Д.**, Православните християнски братства в Неврокопска епархия (30-те – 40-те години на XX век). – В: Научни известия, Благоевград, Югозападен университет „Неофит Рилски“. Правно-исторически факултет. ISSN: 1312-6385. – Г. VI, кн. 1-2, 2010 г.;
10. **Доклад** за свободата на религията в международен мащаб – България, 2023 г., https://bg.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/256/BULGARIA-2023-INTERNATIONAL-RELIGIOUS-FREEDOM-REPORT_BG-Trans-Final.pdf;
11. **Илиев П.**, Църковната икономика: теоретични основи и емпиричен анализ, Научни трудове, *Научни трудове на УНСС – Том 1/2017*, София, Изд. комплекс – УНСС, 2019, с. 111-150; http://unwe-research-papers.org/uploads/ResearchPapers/Research%20Papers_vol1_2017_No5_P%20Iliev.pdf;
12. **Илиев П.**, Икономическа дейност и роля на Българската православна църква, Автореферат на дисертационен труд за при-

съждане на образователна и научна степен „доктор“ по научна специалност „Политическа икономика“, С., 2017. http://konkursi.unwe.bg/documents/594avtoreferat_Petkan.pdf;

13. **Илиев П.**, Финансиране на църковните дейности, Научни трудове на УНСС, т. 5/2019, София, Изд. комплекс – УНСС, 2019, с. 131-142;
14. **Илиев П.**, Участието на българската православна църква в оперативните програми – условия за развитие и разширяване на социално-икономическата ѝ дейност, икономически предизвикателства: растеж, дисбаланси, устойчиво развитие Национална конференция, София, Издателски комплекс – УНСС, 2016, с. 119-124;
15. **Калканджиева Д. д-р**, Българската православна църква и евроинтеграцията на България, София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“ сп. „Богословска мисъл“, 1-4/2007;
16. **Костадинова Олга**, Социална функция и дейности на Българската православна църква, Economics and Management ISSN: 2367-7600; 1312-594X Volume: XIII, Issue: 2, Year: 2017, pp. 208-222 <http://em.swu.bg/images/SpisanieIkonomikaupload/SpisanieIkonomika2017/SOCIAL%20FUNCTION%20AND%20ACTIVITIES%20OF%20THE%20BULGARIAN.pdf>;
17. **Основы социальной концепции Русской Православной Церкви**, <http://www.patriarchia.ru/db/text/141422.html>, 12 септември 2005 г.;
18. **Смит Адам.**, Богатството на народите, София, Партиздат, 1983 г.;
19. **Устав на БПЦ**, приет от VI Църковно-народен събор на 11 декември 2008 г., в Рилската света обител, публикуван в „Църковен вестник“, извънреден брой, 09.01.2009 г.;
20. **Попова Красимира**, Държавата и обществените грижи за възрастните хора в първите години на социализма в България, Известия на Катедра *Българска история и археология* и Катедра *Обща история* – ЮЗУ „Неофит Рилски“ – Благоевград, 1/2003 г.;

21. **Симеонов, О. и М. Ламбовска.**, Системи за управленски контрол. Габрово, Екс-прес, 2011, с. 104;
22. **Третият сектор в България** /статистически барометър/, Фондация „Еврика“, НСИ, С., 1997 г.;
23. **Anderson G., Mr. Smith and the Preachers**®, The Economic of Religion in the Wealth of Nation // Journal of Political Economy, 1988, V. 96, №5, p.1066-1088;
24. **Arif, S. M. M., & Malek, M. A. A.**, (2013), Fraud, ethics and psychology: Understanding ways of mitigating fraud in organisations. In *5th International Conference on Financial Criminology (ICFC)*. Retrieved from <http://mak.trunojoyo.ac.id/>;
25. **Association of Certified Fraud Examiners** (2016), *Report to the Nation on Occupational Fraud and Abuse: 2016 Global Fraud Study*. Retrieved from <http://www.acfe.com/>;
26. **Azzi, Corry and Ronald G. Ehrenberg**, 1975, Household Allocation of Time and Church Attendance, *J. Polit. Econ.*, 83:1, pp. 27–56, <http://digitalcommons.ilr.cornell.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1642&context=articles>;
27. **Berger P.**, The Sacred Canopy: Elements of Sociological Theory of Religion, Gardern City.N.Y.: Doubleday, 1967 г.;
28. **Biddle Jeff E.** 1992, Religious Organizations, in *Who Benefits from the Nonprofit Sector?* Edited by Charles T. Clotfelter, Chicago: University of Chicago Press, pp. 92–133;
29. **Block, W., G. Brennan and K. G. Elzinga**, *Morality of the Market: Religious and Economic Perspectives*. Vancouver, Fraser Institute, Eds. 1985;
30. **Block, W. and I. Hexham**, *Religion, Economics and Social Thought*. Vancouver, British Columbia, Fraser Institute, Eds. 1986;
31. **Bowles, Samuel**, Endogenous Preferences: The Cultural Consequences of Markets and Other Economic Institutions, *Journal of Economic Literature* 36 (1), March 1998, 75-111;
32. **Bradley, Martin B., Norman M. Green, Jr., Dale Jones, Mac Lynn**,

and Lou McNeil, *Churches and Church Membership in the United States: 1990.*, Atlanta, GA: Glenmary Research Center, 1992;

33. **Brennan, G. and A. M. C. Waterman**, *Economics and Religion: Are They Distinct?* Boston, Kluwer, Eds. 1994;
34. **Brooke, J. H.**, *Science and Religion: Some Historical Perspectives.* Cambridge, CUP, 1991;
35. **Bruce J. Malina**, *Embedded Economics: The Irrelevance of Christian Fictive Domestic Economy*, *Forum for Social Economics*, 26 (2), Spring, 1997, 1-20;
36. **Bruce, S.**, *Religion and Rational Choice*, *Sociology of Religion* 54, 1993, 193-205;
37. **Bruce, S.**, *Choice and Religion: A Critique of Rational Choice Theory.* Oxford, OUP, 2000;
38. **Burman L.**, *Is the Tax Expenditures Concept Still Relevant?* // *National Tax Journal*. September 2003, Vol. 56. № 3, pp. 613-627;
39. **Clark A. E., Lelkes O.**, *Let Us Pray: Religious Interactions in Life Satisfaction*, Working Paper, 2009, <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00566120/document>
40. **Daniels, J. P. and von der Ruhr, M.**, *Subsidizing Religious Participation through Groups: A Model of the „Megachurch“ Strategy for Growth*, May 2010, pp. 1 – 20, <http://www.asrec.org/wp-content/uploads/2015/10/von-der-Ruhr-and-Daniels-Subsidizing-Religious-Participation-through-Groups.pdf>;
41. **Davis, James A. and Tom W. Smith**, *General, Social Surveys, 1972-20086.* (machine readable file), NORC ed. Chicago, IL: National Opinion Research Center, 1996, <http://www.duluth.umn.edu/~dmartin/documents/2008GSSCodebook.pdf>;
42. **Elzinga, Kenneth G.**, „What is Christian Economics?“ in *Christian Perspectives on Economics*, Robert N. Mateer, ed. Lynchburg, VA: Contem. Econ. & Bus. Assoc., 1989;
43. **Filipe Campante and David Yanagizawa-Drot**, *Does Religion Affect Economic Growth and Happiness? Evidence from Ramadan*,

- The Quarterly Journal of Economics 2015, 615–658., Downloaded from <http://qje.oxfordjournals.org/> by guest on October 10, 2016;
44. **Finke, R. and Stark, R.**, *The Churching of America: Winners and Losers in Our Religious Economy*. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1992;
 45. **Fleischer Miranda**, Churches are more private club than public good. Why do they need tax exemptions?, The Washington Post, September 17, 2015, (https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2015/09/17/churches-are-more-club-than-public-good-why-do-they-need-tax-exemptions/?tid=a_inl);
 46. **Friedman, Benjamin M.**, Economics: A Moral Enquiry with Religious Origins, *American Economic Review: Papers & Proceedings* 101(3), 2011, 166–170;
 47. **Friedman, Benjamin M.**, *The Moral Consequences of Economic Growth*. New York: Alfred A. Knopf, 2005;
 48. **Friedman, Daniel**, *Morals and Markets: An Evolutionary Account of the Modern World*, ed. by Palgrave Macmillan, 2008, Вж. също <http://www.palgraveconnect.com/pc/doifinder/view/10.1057/9780230614987>;
 49. **Gagliardi, C.**, The reality of fraud risk. *The CPA Journal*, 84(4), 2014, 11, Retrieved from <https://search.proquest.com> ;
 50. **Gay, Craig M.**, *With Liberty and Justice for Whom? The Recent Evangelical Debate over Capitalism*. William B. Eerdmans Publishing Company, 1991;
 51. **Glasbeek, L.**, The fraud triangle and what auditors can do about it. *Local Government Auditing Quarterly*, 2014, <https://algaonline.org/>;
 52. **Goldstein W. S.**, Secularization Patterns in the Old Paradigm, *Journal: Sociology of Religion*, vol. 70, № 2, 2009, pp. 157-178;
 53. **Greenlee, J., Fischer, M., Gordon, T., & Keating, E.**, An Investigation of fraud in nonprofit organizations: Occurrences and deterrents. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 36, 2007, 676-694. doi:10.1177/0899764007300407;

54. **Hadaway, C. Kirk, Penny Long Marler, and Mark Chaves**, What the Polls Don't Show: A Closer Look at U.S. Church Attendance, *American Sociological Review* 58/6, December, 1993, 741-752;
55. **Halbouni, S. S., Obeid, N., & Garbou, A.**, Corporate governance and information technology in fraud prevention and detection: evidence from the UAE. *Managerial Auditing Journal*, 31(6/7), 2016, doi:10.1108/MAJ-02-2015-1163;
56. **Hirschman, A.**, *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organization and States*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1970;
57. **Iannaccone L.**, (Department of Economics, George Mason University, Fairfax, VA 22030), **Berman E.** (Department of Economics, University of California at San Diego, San Diego, CA), Religious extremism: the good, the bad, and the deadly, 2006, <http://econweb.ucsd.edu/~elib/rex.pdf>;
58. **Iannaccone, Laurence R.**, A Formal Model of Church and Sect, *American Journal of Sociology*, 94, 1988, pp. S241-S268, (club theory and collective action);
59. **Iannaccone L.R.**, Religious practice: a human capital approach // *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 1990, p. 297-314;
60. **Iannaccone L.**, Sacrifice and Stigma: Reducing Free-riding in Cults, Communes, and Other Collectives // *Journal of Political Economy*, 1992, V.100, № 2, p. 271-291;
61. **Iannaccone L.R.**, Why strict churches are strong // *American Journal of Sociology*. 99, 1994, p. 1180-1211;
62. **Iannaccone L.R.**, Risk, Rationality, and Religious Portfolios // *Economic Inquiry*. 38:2, 1995, p. 285-295;
63. **Iannaccone L.R.**, Skewness explained: a rational choice model of religious giving // *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 1997, p. 1-57;
64. **Iannaccone, Laurence R.**, Introduction to the Economics of Religion, *Journal of Economic Literature* 36(3), 1998, 1465-1495, ISSN 2328-8175 (Online);

65. **Iyer Sriya**, The New Economics of Religion, Faculty of Economics and St. Catharine's College, University of Cambridge, http://www.econ.cam.ac.uk/people/faculty/si105/Iyer_2015_%20JEL.pdf;
66. **Johnson, T. M., Zurlo, G. A., & Hickman, A. W.**, Embezzlement in the global Christian community. *The Review of Faith and International Affairs*, 13(2), 2015, 74-84, doi:10.1080/15570274.2015.1039302;
67. **Jurado, K.**, *Reducing the Risk of Fraud in Ugandan Churches* (Doctoral dissertation), 2013, Retrieved from <https://baylor-ir.tdl.org>;
68. **Kassem, R., & Higson, A.W.**, The new fraud triangle model. *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 3(3), 2012, 191-195. <https://dspace.lboro.ac.uk/>;
69. **Keith N. Hylton, Yulia Rodionova, and Fei Deng**, *Church and State: An Economic Analysis*, BU Law Working Paper 08-24, July 7, 2008, p. 1-48;
70. **Krambia Kapardis, M., & Papastergiou, K.**, Fraud victimization in Greece: room for improvement in prevention and detection. *Journal of Financial Crime*, 23(2), 2016, <http://www.emeraldinsight.com>;
71. **Kuran, Timur**, The economic impact of Islamic fundamentalism in M. Marty and S. Appleby (eds.), *Fundamentalisms and the State: Remaking Politics, Economies, and Militance*, Chicago: University of Chicago Press, 1993, 302-341;
72. **Kuran, Timur**, Islamic Economics and the Islamic Subeconomy, *Journal of Economic Perspectives*, 9, Fall 1995, 155-73;
73. **Landes, David S.**, *The Wealth and Poverty of Nations: Why Some Are So Rich and Some So Poor.*, New York, Publisher W. W. Norton&Company, 1998;
74. **Luckmann, T.**, *The Invisible Religion: The Problem of Religion in Modern Society*, New York, Macmillan, 1967;
75. **Meinert, M. C.**, In the fight against fraud, strong leadership is key. *American Bankers Association. ABA Banking Journal*, 108(2), 2016, 55, Retrieved from <http://bankingjournal.aba.com>;

76. **Mat, T., Zainun, T., Nazri, S. M., Faiza, S. N., Mohd Fahmi, F., Ismail, A. M., & Smith, M.,** 2013, Assessing the fraud prevention mechanisms in Malaysian government agencies/Tuan Zainun Tuan Mat...[et al.]. *Malaysian Accounting Review*, 12(2), 2013, 141-169, <http://ir.uitm.edu.my/>;
77. **Meyer, P.,** *Religion and Globalization*, London, Sage Publications, 1997;
78. **Montgomery J.,** Contemplations of the Economic Approach to Religious Behavior // *American Economic Review*, 1996, V. 86, № 2, p. 443-447;
79. **Musgrave Richard A.,** Pathway to Tax Reform *Harvard Law Review* Vol. 98, No. 2, Dec., 1984, pp. 335-337, Published by: The Harvard Law Review Association;
80. **Neusner, J.,** The Economics of Judaism, in *The Economics of the Mishnah*. Chicago, University of Chicago Press, 1990;
81. **Norris, Pippa. and Ronald Inglehart,** *Sacred and Secular: Religion and Politics Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004;
82. **Okoye, E. I., & Gbegi, D. O.,** Forensic accounting: A tool for fraud detection and prevention in the public sector. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(3), 2013, 1-19, [http://www.hrmar.com/journals](http://www.hrmar.com/journals;);
83. **Olds K.,** Privatizing the Church: Disestablishment in Connecticut and Massachusetts // *Journal of Political Economy*, 1994, V. 102, № 2, p. 277-297;
84. **Oslington Paul.,** Edward Elgar Publishing, Economics and Religion (The International Library of Critical Writings in Economics series), Edited by Paul Oslington, Professor of Economics, Australian Catholic University, Australia, v. 2, part II, Economics of Religion, 2003;
85. **Oslington Paul,** A Theological Economics, *International Journal of Social Economics*, 2000, Vol. 27 Iss: 1, pp.\ 32-44.;

86. **Patrick J. Welch and J.J. Mueller**, The Relationship of Religion to Economics, *Review of Social Economy*, Volume 59, 2001 – Issue 2, pp. 185-202;
87. **Perlman, M.**, Jews and Contributions to Economics: A Bicentennial Review. *Judaism* 25(3), 1976, 301-311;
88. **Pryor, Fred.**, 1990, A Buddhist Economic System-In Principle, *American Journal of Economic Sociology*, 49:3, 1990, pp. 339-349 – (religion and individual economic behavior);
89. **Richardson, James T.**, *Regulating Religion: Case Studies from Around the Globe*, Kluwer Academic Publishers, 2004;
90. **Robert H. Nelson**, Economics as Religion (*from Samuelson to Chicago and Beyond*), The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 2001;
91. **Roberts, Keith A.** 2004. *Religion in Sociological Perspective*. 4th edition. Belmont, CA.: Wadsworth Pub. Co., 2004;
92. **Ruankaew, T.**, The fraud factors. *International Journal of Management and Administrative Sciences*, 2(2), 2013, 1-5, <http://www.ijmas.org/>
93. **Sabău, E. M.**, Fraud risk management–human rationalization assessment. *Business Excellence and Management*, 3(1), 2013, 41-56, <http://beman.ase.ro/no31/4.pdf>;
94. **Seide, E.**, *Feed them yourself: Training leaders to become shepherd and under shepherd*. Bloomington, 2013, Retrieved from <https://books.google.com.gh/books>;
95. **Shaharuddin, S., & Sulaiman, M.**, Financial disclosure and budgetary practices of religious organization: A study of Qaryah Mosques in Kuala Terengganu. *Gadjah Mada International Journal of Business*, 17(1), 2015, 83, www.waldenu.edu;
96. **Shaviro D.**, Rethinking Tax Expenditures and Fiscal Language. New York University School of Law. September 2003, Article in SSRN Electronic Journal, July 2004;
97. **Siddiqi, Muhammad N.**, *Muslim Economic Thinking: A Survey of Contemporary Literature*. Leicester: Ed. International Centre for Research in Islamic Economics, Islamic Foundation, 1981;

98. **Spicard J. V.**, Rethinking religious social action: What's rational about rational choice theory, Published in *Sociology of Religion*, 1998, 59/2, 99-115;
99. **Stark, Rodney and William S. Bainbridge**, *The Future of Religion: Secularization, Revival and Cult Formation*, Berkeley: *University of California Press*, 1985;
100. **Stark, Rodney and William S. Bainbridge**, *A Theory of Religion*, New Brunswick, New Jersey: *Rutgers University Press*, 1987;
101. **Stark R.**, *The Rise of Christianity: A Sociologist Reconsiders History*, Princeton, New Jersey: *Princeton University Press*, 1996, p. 163-189;
102. **Stevens, Robert E. and David L. Loudon**, *Marketing for Churches and Ministries*, The Haworth Press, 1992;
103. **Surrey Stanley S.**, *Pathways to Tax Reform, The Concept of Tax Expenditures*, Harvard University Press, 1973, 418 pages;
104. **Surrey, Stanley S., and Paul R. McDaniel**, 1985. *Tax Expenditures*. Cambridge, MA: *Harvard University Press*, 1985, 303 pages;
105. **Swatos, W. H. Jr.**, *Encyclopedia of Religion and Society*, Hartford Institute for Religion Research, Hartford Seminary, Walnut Creek, Altamira Press, ed. 1998;
106. **Taliaferro, Charles**, *Contemporary Philosophy of Religion*, Oxford, Blackwell, 1999;
107. **Tamney J.**, *Resilience of Conservative Religion*, New York, Cambridge University Press, 2001;
108. **Verrips, J.**, The Preacher and the Farmers: The Church as a Political Arena in a Dutch Community, 75 (3), *American Anthropologist*, 1973 June, 852-867;
109. **Warner S. R.**, Work in Progress toward a new paradigm for the Sociological Study of Religion in the United States // *American Journal of Sociology*, V. 98. № 5, March 1993, pp. 1044-1093;
110. **Warner S. R.**, Parameters of Paradigms: toward a Specification of the U.S. Religion Market System, *Nordic Journal of Religion and Society*, 2008, 21 (2): 129-146;

111. **Waterman, A. M. C.**, 1987, Economists on the Relation between Political Economy and Christian Theology: A Preliminary Survey, *International Journal of Social Economics*, 1987, 14(6): 46-68;
112. **Wood, L. I., & Wood, D. J.**, In God we trust: A case of church financial fraud. *Journal of Business Cases and Applications*, 11, 2014, <http://www.aabri.com/jbca.html>;
113. <http://feeds.feedburner.com/ReligionAndPoliticsInEasternOrthodoxy>, Posted 25th July 2013 by Daniela Kalkandjieva, Църква и държава: европейски модели и практики на конституционно разделение, изложение подготвено от автора по поръчка на Парламентарната комисия по човешките права и въпросите на вероизповеданията – 18 февруари 2008 г.;
114. <http://www.parliament.bg/bg/plenaryst/ns/51/ID/5476p>, Стенограма от 148-то заседание на 43-тото Народно събрание – София, петък, 15 януари, 2016 г.;
115. <http://www.researchonreligion.org/christianity/rodney-stark-on-how-religion-benefits-everyone-including-atheists>, Research on Religion, 05.05.2013, Rodney Stark on How Religion Benefits Everyone, Including Atheists;
116. <http://www.asrec.org/wp-content/uploads/2015/10/von-der-Ruhr-and-Daniels-Subsidizing-Religious-Participation-through-Groups.pdf>; Daniels, J. P. and von der Ruhr, M., Subsidizing Religious Participation through Groups: A Model of the „Megachurch“ Strategy for Growth, May 2010, pp. 1 – 20;
117. <http://www.orthopuzzle.com/2014/02/18.html>;
118. http://www.pravoslavieto.com/docs/socialna_dejnost/soc_dejnost_mitr_gavriil.htm.

ПРИЛОЖЕНИЕ 1

АНКЕТНА КАРТА

за допитване сред председатели на църковни настоятелства,
членове на църковни настоятелства, църковнослужители,
членове на епархийски съвети, архиерейски наместници и др.

--	--	--

Уважаема Госпожо,
Уважаеми Господине,

Настоящото проучване е част от монография с работно заглавие **„Контрол и одит на социално-икономическата дейност на Българската православна църква (теоретични аспекти и емпиричен анализ)“**.

Изследването цели да регистрира нагласите за осъществяване на контролна дейност (вътрешен и външен контрол) относно социално-икономическата дейност на БПЦ с цел да установи както готовността ѝ да се използват активно възможностите, които предоставят различните финансови инструмен-

ти и субсидии от страна на държавата за извършване на нейната социално-икономическа и благотворителна дейност, така и да се максимизират ползите от експлоатирането на материалните активи на БПЦ.

В съответствие с целите и задачите на монографичния труд, анкетното проучване има следните инструментални и познавателни цели:

- Да идентифицира основните проблеми, пред които са изправени църковните организации и по конкретно по отношение на социално-икономическата дейност сфера;
- Да регистрира нагласите и готовността на представителите на Църквата за утвърждаване и разширяване на досегашната им контролна дейност на социално-икономическите параметри;
- Да даде възможност да се апробират данните от официалната статистическа и институционална информация с тези на анкетното проучване;
- Да се установи какви са нагласите на църковните организации и готовността им да се възползват активно от възможностите, които предоставя държавата/правителството в подкрепа на вероизповеданията и конкретно БПЦ.

Обръщаме се към Вас с молба да споделите своите мнения и оценки за религиозната, социалната и стопанската дейност на поделенията на БПЦ на територията на страната към настоящия момент, както и Вашите нагласи и очаквания.

Вие бяхте избрани да участвате в това изследване чрез случаен подбор. По този начин са определени общо 100 лица, които ще попълнят тази анкетна карта.

Съгласно работната програма на изследването данните от проучването ще бъдат въведени в база данни, а монографията ще бъде публикувана за да може заинтересованите лица да имат достъп до резултатите от научно-изследователската дейност.

Всеки от Вас има уникален житейски опит по отношение на Българската православна църква и бихме искали да видим дейността на Църквата през Вашите очи. Разчитаме на Вашите искрени и откровени мнения и оценки по всички поставени въпроси.

**БЛАГОДАРИМ ВИ ЗА СЪДЕЙСТВИЕТО
И ОТДЕЛЕНОТО ВРЕМЕ!**

A1. От колко години работите в структурите на БПЦ?

Моля, посочете.....години

A2. Посочете мястото (епархия), където извършвате основната си дейност?

Само един отговор (отбележете със знак «X»)

Софийска епархия	
Варненска и Великопреславска епархия	
Великотърновска епархия	
Видинска епархия	
Врачанска епархия	
Доростолска епархия	
Ловчанска епархия	
Неврокопска епархия	
Плевенска епархия	
Пловдивска епархия	
Русенска епархия	
Сливенска епархия	
Старозагорска епархия	
Западно- и Средноевропейска епархия	

А3. Посочете какъв е социално-трудовия Ви статус в структурите на БПЦ?

Само един отговор (отбележете със знак «X»)

Свещенослужител	
Председател на църковно настоятелство	
Член на църковно настоятелство	
Архиерейски наместник	
Член на епархийски съвет	
Църковнослужител	

А4. Осъществявана ли е контролна дейност (ревизия, одит и др.) относно бюджета за приходите и разходите на Вашата църковна организация (църква, манастир, епархия)?

Отговор на всеки ред

Да	Не

А5. Колко често е осъществявана контролна дейност (ревизия, одит и др.) относно бюджета за приходите и разходите на Вашата църковна организация (църква, манастир, епархия) ?

Отговор на всеки ред

Период	Да	Не
Всяка година		
На 2 години		
На 5 години		
На 10 години		
Повече от 10 години		
Не е осъществяван контрол		

А6. Съгласни ли сте да се осъществява периодично контролна дейност (ревизия, одит и др.) относно социално-икономическата дейност на Вашата църковна организация (църква, манастир, епархия)?

Отговор на всеки ред

Да	Не

A7. При осъществяването на Вашата ,религиозна, социална и стопанска дейност, с какви проблеми се сблъсквате:

Моля посочете, отговор в свободна форма

Период	Да	Не
1. Проблеми, породени от финансово състояние:		
2. Проблеми, дължащи се на държавната администрация и институции		
3. Проблеми, породени от функционирането на местната администрация		
4. Проблеми, породени от особеностите на местния бит, традиции и начин на живот		
5. Други проблеми		

167

A8. Вашата църква/манастир получавала ли е субсидии и помощи от държавата за изпълнение на своите социално-икономически дейности?

Отбележете своя отговор със знак «X»

<u>Да</u>	
<u>Не</u>	
Не съм искал, защото нямам нужда	

A9. Извършвани ли са дейности по ремонт и реконструкция на сградния фонд свързан със социално-икономическата дейност на Вашата църква/манастир?

Отговор на всеки ред със знак «X»

	Да	Не
Извършвани ремонти и реконструкция		
Извършвани ремонти за належащи нужди		
Не са извършвани ремонтни работи		

A10. Как оценявате евентуално участието на подразделения на БПЦ отнасящи се до безвъзмездно финансиране на социално-икономически и религиозни дейности?

Отговор на всеки ред със знак «X»

Позитивно.....	
Негативно	

A11. Бихте ли участвали за безвъзмездно финансиране на социално-икономически и религиозни дейности от държавния бюджет и по мерки от оперативни програми и ПРСР?

Отговор на всеки ред със знак «X»

Не, няма да участвам	
Да, ще участвам	

A12. До този момент имате ли опит (позитивен или негативен) в кандидатстването за финансиране по Оперативни програми и по Програма за развитие на селските райони?

Да, имаме успешен опит	
Да, имаме неуспешен опит	
Нямаме никакъв опит	

A13. Имате ли изградени партньорства по проекти и с кого: община, сродни организации (църкви, манастири) на местно, национално или европейско равнище?

Отговор на всеки ред

	Да	Не
С общината		
Със сродни организации на местно ниво		
Със сродни организации на национално ниво		
Със сродни организации на европейско ниво		

A14. Ползвате ли услугите на консултантски фирми и ако да, по какви въпроси?

Отговор на всеки ред

	Да	Не
За разработване на проекти		
За развитие на дейността на организацията (църквата, манастира)		
За изграждане на партньорства		
Друго: какво (посочете).....		

A15. Какъв достъп имате до информация за набирането на ресурси (финансови, материални, човешки и пр.) необходими Ви за извършване на Вашата религиозна, социална и стопанска дейност?

Само един отговор

Добре информирани сме	
Имаме ограничен достъп	
Много трудно достигаем до тази информация	
Изобщо не можем да стигнем до тази информация	

A16. Бихте ли участвали в проекти, съвместно с местното управление, за подобряване на икономическата и социална обстановка в местната общност?

Само един отговор

Отдавна търсим такава възможност	
Да, но ако и нашият интерес е защитен	
Само ако това е от явна полза за църквата/манастира	
Не проявяваме интерес към такива проекти	

**ОЩЕ ВЕДНЪЖ ВИ БЛАГОДАРИМ ЗА ОТЗИВЧИВОСТТА
И ОТДЕЛЕНТО ВРЕМЕ!!!**

Асен Ангелов е доктор по икономика с научна специалност "Финанси, парично обръщение, кредит и застраховка" (Финанси). Темата на дисертацията му е "Финансово-икономическа оценка на преките инвестиции от Европейските структурни фондове на пазара на труда в България". Завършил е Университета за национално и световно стопанство – София, Нов български университет – София, Стопанска академия „Д. А. Ценов“ – Свищов и Богословски факултет на Софийски университет. Придобил е квалификации чрез обучение в редица национални, европейски и международни институции като Обучителния център на Европейския съюз в Брюксел, Европейската служба за борба с измамите - OLAF, Международното бюро по труда, Програмата на ООН за развитие и др. Специализирал е финансов мениджмънт и анализ в Делаверски университет и Финансови технологии в Университета на Пенсилвания в САЩ.

В периода 2005-2010 г. д-р Ангелов е заемал ръководни длъжности в Агенцията по заетостта като началник сектор „Предприсъединителни фондове“, началник на отдел „Програми и проекти“ и административен секретар на Държавен фонд „Земеделие“. От 2013 до 2015 г. е изпълнителен директор на Агенцията по заетостта.

В периода 2005-2010 г. д-р Ангелов е заемал ръководни длъжности в Агенцията по заетостта като началник сектор „Предприсъединителни фондове“, началник на отдел „Програми и проекти“ и административен секретар на Държавен фонд „Земеделие“. От 2013 до 2015 г. е изпълнителен директор на Агенцията по заетостта.

Преподавал е в университети като Университета за национално и световно стопанство, Университет по библиотекознание и информационни технологии и Софийски университет. В момента преподава във Висшето училище по застраховане и финанси и координира икономическия екип на програма „Църковен мениджмънт“ в Богословски факултет на Софийски университет.

Работил е като експерт към 40-ото Народно събрание на Република България в областта на синхронизацията и адаптацията на българското законодателство спрямо европейските директиви и евроинтеграционните процеси. Съветник е на постоянната Комисия по труда, социалната и демографска политика при 43-то и 44-то Народно събрание на РБ.

От 2010 г. ръководи собствени консултантски и инвестиционни фирми, заети с икономически и финансови анализи, подготовка и изпълнение на инвестиционни, социални и секторни проекти, организационното консултиране и управление на човешките ресурси.

ISBN 978-619-7622-73-7

17.00 €